

Τελική έκθεση αξιολόγησης των κοινωνικο-οικονομικών επιπτώσεων στο πλαίσιο του προγράμματος LIFE Prespa Waterbirds - LIFE15 NAT/GR/000936

ΙΟΥΝΙΟΣ 2021

Το παρόν παραδοτέο (τελική έκθεση αξιολόγησης) παρουσιάζει τη μεθοδολογία και τα αποτελέσματα του Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Αστικού Περιβάλλοντος και Ανθρώπινου Δυναμικού (Πάντειο Πανεπιστήμιο) αναφορικά με τη περίοδο ολοκλήρωσης (Μάιος 2018-Μάιος 2021) της Δράσης D3: «Αξιολόγηση των κοινωνικο-οικονομικών επιπτώσεων» στο πλαίσιο του προγράμματος LIFE με τίτλο: «Δράσεις για την προστασία των υδρόβιων πουλιών στην Μικρή Πρέσπα: συμβάλλοντας στην προσαρμογή του οικοσυστήματος στην κλιματική αλλαγή και δημιουργώντας οφέλη για την τοπική κοινωνία», που έχει εγκριθεί και χρηματοδοτείται μερικώς από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) με αριθμό προγράμματος “LIFE 15 NAT/GR/000936”.

Η επιστημονική ομάδα η οποία συμμετείχε στη συγγραφή της τελικής έκθεσης αξιολόγησης της Δράσης D3 του προγράμματος LIFE 15/NAT/GR/000936 αποτελείται από τους:

Μπίθα Κωνσταντίνο, Καθηγητή Οικονομικής Περιβάλλοντος, Περιβαλλοντικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο (kbithas@eesd.gr)

Λατινόπουλο Διονύση, Αναπληρωτή Καθηγητή Βιώσιμης Ανάπτυξης της Υπαίθρου και Διαχείρισης Φυσικών Πόρων, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (dlatinop@plandevel.auth.gr)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Περίληψη	3
2. Αξιολόγηση των κοινωνικο-οικονομικών δεικτών κατά την φάση ολοκλήρωσης του έργου και διαχρονική σύγκριση των αποτελεσμάτων τους	4
2.1 Διαδικασία διαμόρφωσης και αναθεώρησης του συστήματος των κοινωνικο-οικονομικών δεικτών	4
2.2 Αξιολόγηση και διαχρονική σύγκριση των κοινωνικο-οικονομικών δεικτών	6
3. Εφαρμογή της μεθόδου των ομάδων εστίασης (focus groups) κατά την φάση ολοκλήρωσης του έργου και διαχρονικά συμπεράσματα	10
3.1 Εισαγωγή	10
3.2 Αποτελέσματα εφαρμογής της μεθόδου κατά τη φάση ολοκλήρωσης του έργου	11
4. Συμπεράσματα ως προς τις κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις του προγράμματος LIFE Prespa Waterbirds	21
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	23
ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑ	24
Α. Τεχνικά δελτία δεικτών	24
Β. Οδηγός συνεντεύξεων / focus groups (2018-2019)	36
Γ. Οδηγός συνεντεύξεων / focus groups (2021)	40
Δ. Αποτελέσματα FOCUS GROUPS στην Β' Φάση του έργου (2018,2019)	44
Ε. Φωτογραφίες από τις συνεντεύξεις με τις ομάδες εστίασης κατά τη φάση ολοκλήρωσης του έργου (Ιούνιος 2021)	52
SUMMARY	54

1. Περίληψη

Η τελική έκθεση αξιολόγησης των κοινωνικο-οικονομικών επιπτώσεων του προγράμματος LIFE Prespa Waterbirds (LIFE 15 NAT/GR/00936) εστιάζει κυρίως στην αξιολόγηση της τριετούς περιόδου μεταξύ Μαΐου 2018 και Μαΐου 2021. Η ανάλυση αυτή βασίζεται αρχικά στο τελικό αναθεωρημένο σύστημα δεικτών του προγράμματος καθώς και στην ενσωμάτωση όλων των πιθανών κατηγοριών κοινωνικο-οικονομικού οφέλους, σύμφωνα με το τελευταίο (Ιούλιος 2019) Τεχνικό Δελτίο της Δράσης D3 (Τεχνικό δελτίο με τίτλο: *2^η αναθεώρηση του συστήματος κοινωνικο-οικονομικών δεικτών και επέκταση της μεθόδου ομάδων εστίασης για την πληρέστερη αποτίμηση της υφιστάμενης κατάστασης*). Στην παρούσα έκθεση αξιολόγησης πραγματοποιείται λοιπόν καταγραφή/συγκέντρωση των απαραίτητων δεδομένων για τον υπολογισμό των δεικτών στη φάση ολοκλήρωσης του έργου, δηλαδή σε μια χρονική περίοδο που τα κοινωνικο-οικονομικά οφέλη του προγράμματος LIFE έχουν γίνει αισθητά στην τοπική κοινωνία (Ενότητα 2). Τα αποτελέσματα αυτά συγκρίνονται στη συνέχεια με τα αντίστοιχα της προηγούμενης φάσης αξιολόγησης (Β' Φάση) ώστε να διαπιστωθούν οι μεταβολές των τιμών των κοινωνικο-οικονομικών δεικτών κατά τη διάρκεια του έργου και έτσι να προκύψουν συμπεράσματα ως προς τη συμβολή του έργου στη δημιουργία οφέλους για την τοπική κοινωνία. Τα τεχνικά δελτία όλων των δεικτών (ποσοτικών και ποιοτικών), με δεδομένα για όλη τη διάρκεια του έργου, παρουσιάζονται στο Προσάρτημα Α της παρούσας έκθεσης.

Στη συνέχεια, στην Ενότητα 3, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της μεθοδολογικής προσέγγισης που ακολουθήθηκε κατά τη εφαρμογή της μεθόδου των ομάδων εστίασης (focus groups) σε επιλεγμένες ομάδες επαγγελματιών της περιοχής (κτηνοτρόφοι, αλιείς, γεωργοί). Επισημαίνεται ότι στην ανάλυση αυτή δεν συμπεριλήφθηκε η ομάδα των ξενοδόχων (ιδιοκτητών ξενοδοχειακών μονάδων) καθώς λόγω της πανδημίας του COVID-19 και της γενικότερης απαγόρευσης μετακινήσεων που επιβλήθηκε για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα (από τον Μάρτιο του 2020 ως και τον Μάιο του 2021) ήταν αδύνατον να εξεταστούν τα αποτελέσματα του έργου στον τουρισμό και την επισκεψιμότητα της περιοχής μελέτης. Τα αποτελέσματα της μεθόδου των focus groups για την περίοδο ολοκλήρωσης του έργου παρουσιάζονται αναλυτικά και αξιοποιούνται και για την εκτίμηση ορισμένων «ποιοτικών» δεικτών της Ενότητας 2. Επίσης, με βάση τη διαχρονική σύγκριση των αποτελεσμάτων της διαδικασίας αυτής προκύπτουν συμπεράσματα: (α) για τη συμβολή του έργου στις διάφορες επαγγελματικές ομάδες (με σημαντικές διαφοροποιήσεις από ομάδα σε ομάδα) , αλλά και (β) για το πώς οι ομάδες αυτές αντιλαμβάνονται τη γενικότερη χρησιμότητα του έργου για την κοινωνική ευημερία και ανάπτυξη. Οι οδηγοί συνέντευξης των ομάδων εστίασης για τη Β' φάση (αρχική κατάσταση) και την Γ' φάση (ολοκλήρωσης) του έργου παρουσιάζονται αναλυτικά στο Προσάρτημα Β και το Προσάρτημα Γ της παρούσας έκθεσης αντίστοιχα, ενώ στο Προσάρτημα Δ παρουσιάζονται (για να υπάρχει η δυνατότητα άμεσης σύγκρισης με τη φάση ολοκλήρωσης του έργου) και τα αποτελέσματα των προηγούμενων focus groups (2018, 2019). Τα τελικά συμπεράσματα ως προς τα κοινωνικο-οικονομικά οφέλη του έργου LIFE Prespa Waterbirds παρουσιάζονται συνοπτικά στην Ενότητα 4 της παρούσας έκθεσης, όπου αναδεικνύεται η πολύ ουσιαστική συμβολή του έργου στην τοπική κοινωνία (παρόλη την επίδραση σημαντικών αρνητικών εξωγενών παραγόντων κατά την τελευταία τριετία: πανδημία, μειωμένες βροχοπτώσεις και πτώση της στάθμης της λίμνης). Η συμβολή αυτή φαίνεται μάλιστα να μην περιορίζεται μόνο στην περίοδο υλοποίησης του έργου αλλά να επεκτείνεται και στα επόμενα χρόνια.

2. Αξιολόγηση των κοινωνικο-οικονομικών δεικτών κατά τη φάση ολοκλήρωσης του έργου και διαχρονική σύγκριση των αποτελεσμάτων τους

2.1 Διαδικασία διαμόρφωσης και αναθεώρησης του συστήματος των κοινωνικο-οικονομικών δεικτών

Η αναγνώριση και ο προσδιορισμός της πληροφορίας που έπρεπε να ποσοτικοποιηθεί σχετικά με τα κοινωνικο-οικονομικά αποτελέσματα του προγράμματος LIFE Prespa Waterbirds πραγματοποιήθηκε στην πρώτη φάση της Δράσης D3 (24/4/2017 – 30/6/2017). Κατά τη διαδικασία αυτή επιλέχθηκε ένα σύστημα δεικτών για την παρακολούθηση, μέτρηση και αξιολόγηση του κοινωνικο-οικονομικού οφέλους του έργου. Η επιλογή αυτή στηρίχθηκε σε βιβλιογραφική ανασκόπηση αλλά και σε μια διαδικασία γνωμάτευσης από ειδικούς που σχετίζονταν τόσο με την περιοχή μελέτης όσο και με τις υπόλοιπες δράσεις του έργου. Η όλη διαδικασία στηρίχθηκε στην ανάλυση των οικοσυστημικών υπηρεσιών της περιοχής μελέτης και στη σύνδεσή τους με τα κοινωνικο-οικονομικά οφέλη των προστατευόμενων περιοχών¹. Οι αρχικοί δείκτες επιλέχθηκαν λοιπόν ώστε να ικανοποιούν μια σειρά από επιλεγμένα κριτήρια (SMART indicators, SPICE indicators, κ.ά.). Ωστόσο η τελική τους επαλήθευση έγινε στην πορεία του έργου, μέσω και της διαδικασίας μέτρησης/καταγραφής και αξιολόγησής τους από τις ομάδες εστίασης.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι στη δεύτερη φάση της παρούσας δράσης (1/7/2017-31/5/2018) έγιναν δύο διαδοχικές αναθεωρήσεις του αρχικά προτεινόμενου συστήματος δεικτών με σκοπό την όσο το δυνατό καλύτερη προσαρμογή του στο σύνολο των δράσεων του προγράμματος LIFE που θα μπορούσαν να παράγουν οφέλη για την τοπική κοινωνία και οικονομία. Επίσης μερικοί δείκτες αντικαταστάθηκαν ή τροποποιήθηκαν βάσει κριτηρίων:

- i. διαθεσιμότητας δεδομένων (αφαιρέθηκαν δείκτες για τους οποίους ήταν αδύνατη η εύρεση δεδομένων και προστέθηκαν δείκτες που αρχικά θεωρήθηκε δύσκολη η εκτίμησή τους αλλά τελικά προέκυψαν δεδομένα που επέτρεψαν τη μέτρησή τους),
- ii. χρονικού προσδιορισμού τους (της δυνατότητας διαχρονικής μέτρησης και αξιολόγησης των αποτελεσμάτων τους σε ένα εύλογο χρονικό διάστημα βάσει και του χρονικού ορίζοντα του προγράμματος).

Η πρώτη αναθεώρηση έγινε τον Μάιο του 2018 και η δεύτερη τον Ιούλιο του 2019. Η αρχική κατάσταση (baseline period) εκτιμήθηκε για το σύνολο σχεδόν των δεικτών τον Μάιο του 2018 ενώ για τους τρεις δείκτες που προστέθηκαν το 2019 (για την κτηνοτροφία και τη χρήση τής βιομάζας στον πρωτογενή τομέα), έγινε η παραδοχή ότι η ενσωμάτωσή τους, παρόλο που έγινε ένα χρόνο μετά την μέτρηση των υπόλοιπων δεικτών παρακολούθησης, εξακολουθούσε να είναι αντιπροσωπευτική της αρχικής κατάστασης.

¹ Αναλυτική περιγραφή της διαδικασίας αυτής παρουσιάζεται στο τεχνικό δελτίο της Δράσης D3: <https://www.prespawaterbirds.gr/img/6d8832b146d3e4c103d5d2bfff2593balifeprespawaterbirdsactiond3-%20Bithas.pdf>

Η Γ' φάση της Δράσης D3 (1/6/2018 – 31/5/2021) περιελάμβανε τη συγκέντρωση δεδομένων για την αξιολόγηση του προεπιλεγμένου τελικού συστήματος δεικτών (Πίνακας 1) κατά τη φάση ολοκλήρωσης του έργου ώστε να γίνει διαχρονική σύγκριση των επιμέρους δεικτών με σκοπό την εξαγωγή συμπερασμάτων για τα κοινωνικο-οικονομικά οφέλη του έργου στην τοπική κοινωνία. Επισημαίνεται ότι κατά τη φάση αυτή τροποποιήθηκε ελαφρώς (μόνο) η περιγραφή των δεικτών 3.1, 3.2 και 6.1 με στόχο να αποδίδεται/αξιολογείται καλύτερα η επίδραση του έργου LIFE Prespa Waterbirds στις συνθήκες εργασίας των γεωργών και των κτηνοτρόφων κατά την περίοδο ολοκλήρωσής του (χωρίς να αλλοιώνεται σε καμία περίπτωση η προηγούμενη μέτρηση/αξιολόγηση στους δείκτες 3.1 και 3.2)².

Αξίζει επίσης να σημειωθεί (όπως επισημαίνεται και αναλυτικά στα τεχνικά δελτία των δεικτών) ότι δεν κατέστη δυνατός ο υπολογισμός ορισμένων δεικτών της 4^{ης} κατηγορίας (τουρισμού) λόγω των περιοριστικών μέτρων στις μετακινήσεις (τουριστών) σε όλη σχεδόν την περίοδο Νοεμβρίου 2020-Μαΐου 2021 (οπότε και σχεδιαζόταν να γίνει μια δεύτερη έρευνα πεδίου).

Πίνακας 1: Τελικό σύστημα κοινωνικο-οικονομικών

Κατηγορίες οφέλους	Προτεινόμενοι (υπό εξέταση) δείκτες
1. Παροχή βιομάζας	1.1 Κόστος θέρμανσης δημοτικών κτιρίων 1.2 Αριθμός κτηνοτρόφων που χρησιμοποιούν τα υπολείμματα των καλαμιών για ζωτροφή 1.3 Αριθμός γεωργών που χρησιμοποιούν τα υπολείμματα των καλαμιών ως εδαφοβελτιωτικό
2. Αύξηση παραγωγής αλιευμάτων	2.1 Δείκτης ικανοποίησης των ψαράδων ως προς τις συνθήκες αλιείας
3. Βελτίωση συνθηκών εργασίας στη γεωργία και την κτηνοτροφία	3.1 Δείκτης ικανοποίησης γεωργών από τις συνθήκες εργασίας τους: από το (νέο) τρόπο καθαρισμού των στραγγιστικών καναλιών και από τα (νέα) εδαφοβελτιωτικά 3.2 Ικανοποίηση κτηνοτρόφων από τις συνθήκες εργασίας τους: από τις (νέες) εκτάσεις βόσκησης περιμετρικά της λίμνης και από τις (νέες) προσφερόμενες ζωτροφές.
4. Ενδυνάμωση του οικοτουρισμού	4.1 Αριθμός τουριστών/επισκεπτών στην ευρύτερη περιοχή των Πρεσπών 4.2 Αριθμός απασχολούμενων στον τουρισμό 4.3 Βαθμός ικανοποίησης των τουριστών από οικοτουριστικές δραστηριότητες 4.4 Συχνότητα και μέση διάρκεια επίσκεψης στην περιοχή 4.5 Αριθμός τουριστών/επισκεπτών με κύριο/αποκλειστικό σκοπό επίσκεψης την ορνιθοπαράτηρηση
5. Ενίσχυση της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης	5.1 Αριθμός παιδιών που συμμετέχουν σε δράσεις περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και λοιπές δράσεις του προγράμματος LIFE. 5.2 Αριθμός μαθητών και εκπαιδευτικών που συμμετείχαν σε περιβαλλοντικές ξεναγήσεις
6. Προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή	6.1 Δείκτης δυνητικού οφέλους των γεωργών από την ενημέρωσή τους για τις ανάγκες προσαρμογής τους στην κλιματική αλλαγή

² Ο δείκτης 6.1 υπολογίζεται πρώτη φορά το 2021, άρα η αλλαγή της περιγραφής δεν επηρέασε προηγούμενα δεδομένα.

2.2 Αξιολόγηση και διαχρονική σύγκριση των κοινωνικο-οικονομικών δεικτών

Στους Πίνακες ΠΑ.1-ΠΑ.14 στο Προσάρτημα παρατίθενται τα τεχνικά δελτία των δεικτών και τα αποτελέσματά τους για την αρχική περίοδο - baseline period (την περίοδο δηλαδή πριν γίνουν αισθητά τα κοινωνικο-οικονομικά οφέλη του προγράμματος) καθώς και για την περίοδο ολοκλήρωσης του έργου. Στα δελτία αυτά περιλαμβάνεται το όνομα κάθε δείκτη, οι κατηγορίες στις οποίες ανήκει, ο ορισμός του, η μονάδα και η συχνότητα μέτρησης/καταγραφής του, η περιοχή αναφοράς, οι πηγές δεδομένων και τα αποτελέσματά του για την αρχική περίοδο αναφοράς και για τη φάση ολοκλήρωσης του έργου. Στη συνέχεια, πραγματοποιείται αξιολόγηση και διαχρονική σύγκριση (όπου αυτή είναι εφικτή) των δεδομένων αυτών, ακολουθώντας τις 6 βασικές κατηγορίες οφέλους που παρουσιάζονται στην αριστερή στήλη του Πίνακα 1.

▪ Παροχή βιομάζας

Χρήσης της βιομάζας για θέρμανση κτιρίων: Τα αποτελέσματά του Δ.1.1 (Κόστος θέρμανσης δημοτικών κτιρίων), τόσο για το 2018, όσο και το 2021 (Πίνακας Α1 στο Προσάρτημα) στηρίζονται σε μια εκτίμηση οφέλους η οποία προκύπτει από το παραδοτέο της Δράσης Α4 με τίτλο: «Μελέτη αξιοποίησης της διαθέσιμης βιομάζας» (<https://www.prespawaterbirds.gr/drasi-a4-meleti-axiopoisis-tis-diathesimis-viomazas-w-60062.html>). Συγκεκριμένα έχει επιλεγεί από ένα σύνολο πιθανών έργων χρήσης της βιομάζας για θέρμανση (με δυνητικά ετήσια οφέλη που ξεπερνούν τα 30.000€/έτος), το έργο το οποίο συγκεντρώνει τις μεγαλύτερες πιθανότητες εφαρμογής στο άμεσο μέλλον (θέρμανση Πατουλίδειου Γυμναστηρίου). Κατά συνέπεια ο Δ.1.1. καταγράφει προς το παρόν μόνο το δυνητικό όφελος (10.000€/έτος) της χρήσης της βιομάζας για θέρμανση κτιρίων³, το οποίο αναμένεται να μετουσιωθεί σε πραγματικό οικονομικό όφελος τα επόμενα χρόνια, οπότε και θα εκτιμάται με ακρίβεια σε ετήσια βάση.

Χρήση της βιομάζας για ζωοτροφή: Η χρήση της βιομάζας (καλαμιών) ως ζωοτροφής που παρέχεται δωρεάν στους κτηνοτρόφους της περιοχής αξιολογείται με τον Δ.1.2. (Πίνακας Α2 στο Προσάρτημα). Ο εν λόγω δείκτης φανερώνει τη διαχρονική μεταβολή του αριθμού των ωφελούμενων κτηνοτρόφων, οι οποίοι μέσω της παροχής αυτής εμφανίζουν μειωμένο ετήσιο κόστος διατροφής των μονάδων τους⁴. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα του δείκτη, από το πρώτο έτος εφαρμογής του προγράμματος οφελήθηκαν μέσω του διαμοιρασμού ζωοτροφής από τον υγρότοπο 15 κτηνοτρόφους της περιοχής, αριθμός ο οποίος σταδιακά αυξήθηκε τα επόμενα τρία χρόνια έτσι ώστε μέχρι το 2021 να έχουν ωφεληθεί συνολικά 24 κτηνοτρόφοι. Αξίζει να σημειωθεί ότι κάποιοι κτηνοτρόφοι συμμετέχουν πιο ενεργά από άλλους στην τόσο στην κοπή των καλαμιών (στη διαχείριση του καλαμιώνα) όσο και στη λήψη των ζωοτροφών (τα σχετικά συμπεράσματα παρουσιάζονται στην Ενότητα 3, όπου και περιγράφονται αναλυτικά οι ωφέλειες των κτηνοτρόφων από τη χρήση της βιομάζας ως ζωοτροφή)

Χρήση της βιομάζας ως εδαφοβελτιωτικό: Ο δείκτης Δ.1.3 αποτυπώνει τον αριθμό των γεωργών που ωφελούνται από τη χρήση ποσοτήτων καλαμιών (λόγω της διαχείρισης των καλαμιώνων) στα χωράφια τους ως εδαφοβελτιωτικό. Ο δείκτης αυτός (Πίνακας Α.3 στο Προσάρτημα) δεν

³ Το πραγματικό όφελος από τη θέρμανση κτιρίων για την περίοδο υλοποίησης του έργου LIFE Prespa-Waterbirds είναι μηδενικό.

⁴ Αναλυτικά συμπεράσματα ως προς το ύψος της ατομικής ωφέλειας παρουσιάζονται στην Ενότητα 3 και συγκεκριμένα στα αποτελέσματα της εφαρμογής της τεχνικής των focus groups στους κτηνοτρόφους.

παρουσιάζει διαχρονική μεταβολή κατά την περίοδο 2018-2021, καθώς ο αριθμός των επωφελούμενων γεωργών παραμένει σταθερός (3 γεωργοί). Αυτό ωστόσο που φαίνεται να αλλάζει σημαντικά και το οποίο αποτυπώνεται τόσο στον δείκτη Δ.3.1 όσο και στην ανάλυση του focus group των γεωργών είναι η διαχρονική αποτελεσματικότητα της χρήσης της βιομάζας του καλαμιού ως εδαφοβελτιωτικού (η οποία παρουσιάζει βελτίωση με την πάροδο του χρόνου).

▪ **Αύξηση παραγωγής αλιευμάτων**

Η επιλογή του Δείκτη Δ.2.1 στο σύστημα κοινωνικο-οικονομικών δεικτών έγινε με στόχο να καταγραφεί ο βαθμός ικανοποίησης των αλιέων (ψαράδων) ως προς τις συνθήκες εργασίας στην αλιεία και κυρίως ως προς τη συνεισφορά του έργου LIFE Prespa Waterbirds (μέσω της διαχείρισης των καλαμιών) στην αύξηση της παραγωγής αλιευμάτων. Σύμφωνα όμως με τον Πίνακα Α.4 του Προσαρτήματος, τα τελευταία χρόνια σημειώνεται μια πολύ μεγάλη μείωση του βαθμού ικανοποίησης των ψαράδων. Συγκεκριμένα, ο βαθμός ικανοποίησής τους το 2018 (αρχική αξιολόγηση), σε μια κλίμακα 1-10, ισούταν με 7,7/10 ενώ τρία χρόνια αργότερα (2021) η τιμή αυτή έχει πλέον υποχωρήσει στο 2,8/10. Μια πρώτη ανάγνωση αυτού του αποτελέσματος φανερώνει ότι την περίοδο 2018-2021 μειώθηκαν τα ιχθυοαποθέματα ή πιο συγκεκριμένα, μειώθηκε η οικονομική αξία των ψαριών που αλιεύονται κάθε χρόνο στη μικρή Πρέσπα. Τα αίτια ωστόσο για αυτό το φαινόμενο δεν μπορούν να αποδοθούν στις δράσεις και τις δυνατότητες του έργου, καθώς όπως παρουσιάζεται και στην Ενότητα 3 (στα αποτελέσματα του focus group των ψαράδων), οι κλιματικές συνθήκες των τελευταίων τριών ετών φαίνεται να είναι ο κύριος λόγος που δυσχέρανε την αναπαραγωγή των ψαριών και επέφερε νέες πιέσεις (στις ήδη διαπιστωμένες το 2018) στο εισόδημα των ψαράδων.

▪ **Βελτίωση συνθηκών εργασίας στη γεωργία και την κτηνοτροφία**

Συνθήκες εργασίας στη γεωργία: ο Δείκτης Δ.3.1 αποτυπώνει τη μεταβολή στις συνθήκες εργασίας των γεωργών λόγω της διαχείρισης του καλαμιού και της πιθανής βελτίωσης της στράγγισης των καναλιών και της στράγγισης των εδαφών. Για την εκτίμηση του δείκτη γίνεται μια ερώτηση που είναι πιο γενική και αφορά την αξιολόγηση (σε μια κλίμακα 1-10) των συνθηκών εργασίας των γεωργών. Η μέση τιμή ικανοποίησης που δόθηκε το 2018 (Πίνακας Α5 στο Προσάρτημα) ήταν ίση με 5,0/10. Τρία χρόνια αργότερα, το 2021, παρατηρείται μια διαφοροποίηση της τιμής αυτής μεταξύ των γεωργών που χρησιμοποιούν τα υπολείμματα των καλαμιών ως εδαφοβελτιωτικό υλικό (βαθμός 6,0/10) και αυτών που δεν κάνουν παρόμοια χρήση (βαθμός 3,5/10). Το συμπέρασμα που προκύπτει (και το οποίο επίσης αναλύεται πιο διεξοδικά στην Ενότητα 3) είναι ότι οι γεωργοί αντιλαμβάνονται ως πολύ μεγαλύτερο όφελος αυτό που προκύπτει (ή που δύναται να προκύψει) από τη χρήση της βιομάζας καλαμιού ως εδαφοβελτιωτικού υλικού, σε σχέση με τα έμμεσα οφέλη του κοψίματος των καλαμιών και της συνεπακόλουθης βελτίωσης της στράγγισης καναλιών και εδαφών. Το όφελος της χρήσης της βιομάζας ως εδαφοβελτιωτικού φαίνεται επίσης να αντισταθμίζει και την αρνητική επίδραση διάφορων εξωγενών παραγόντων που μειώνουν τη γενικότερη ευημερία των γεωργών τα τελευταία χρόνια.

Συνθήκες εργασίας στην κτηνοτροφία: Μέσω του Δείκτη 3.2 επιχειρείται να αξιολογηθεί η συνεισφορά της διαχείρισης των καλαμιών (στο πλαίσιο του προγράμματος LIFE Prespa Waterbirds) στη βελτίωση των συνθηκών των κτηνοτρόφων και συγκεκριμένα: (α) στην προσφορά νέων/πιο κατάλληλων εκτάσεων για βόσκηση, (β) στην άμεση προσφορά ζωοτροφής από τα υπολείμματα της διαχείρισης των καλαμιών. Και σε αυτή την περίπτωση χρησιμοποιείται ένας

ποιοτικός δείκτης που μετρά το βαθμό ικανοποίησης των κτηνοτρόφων σε μια κλίμακα 1-10. Σε αντίθεση με την περίπτωση των αλιέων, οι κτηνοτρόφοι κατά την περίοδο 2019-2021 φαίνεται να παρουσιάζουν πολύ μεγάλη βελτίωση των συνθηκών εργασίας τους καθώς τετραπλασιάζεται η τιμή του βαθμού ικανοποίησης (ο δείκτης από 2,0/10 το 2018 γίνεται ίσος με 8,3/10 το 2021). Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι σε αντίθεση με τους γεωργούς που η πλειοψηφία δεν συμμετείχε στο πρόγραμμα βελτίωσης των εδαφών τους, στην κτηνοτροφία όλοι οι συμμετέχοντες στην έρευνα (το 2021) έλαβαν υλικό βιομάζας ως ζωοτροφή μέσα στο 2021. Ίσως αυτό το γεγονός να δικαιολογεί και την τόσο μεγάλη αύξηση της τιμής του δείκτη (Πίνακας Α6 στο Προσάρτημα).

▪ Ενδυνάμωση του οικοτουρισμού

Πέντε διαφορετικοί δείκτες χρησιμοποιήθηκαν για την εκτίμηση της συμβολής του έργου στην ενδυνάμωση του οικοτουρισμού στην περιοχή μελέτης. Όπως ήδη αναφέρθηκε και παραπάνω, τα μέτρα περιορισμού στις μετακινήσεις που έχει εφαρμόσει η ελληνική κυβέρνηση από τον Μάρτιο του 2020 ως και τον Μάιο του 2021 περιόρισαν πάρα πολύ τον αριθμό των αφίξεων στην περιοχή και κατέστησαν έτσι πολύ δύσκολη την εκτίμηση του οφέλους αυτού κατά τα τελευταία δύο ημερολογιακά έτη. Ο πρώτος δείκτης, ο Δ.4.1 επιχειρεί λοιπόν να εκτιμήσει τη μεταβολή του συνολικού αριθμού τουριστών/επισκεπτών στην περιοχή (Πίνακας Α7 στο Προσάρτημα). Με δεδομένο: (α) ότι κατά την πρώτη μέτρηση του δείκτη, το 2018, οι διαθέσιμες τιμές αφορούσαν την περίοδο 2016-17, (β) ότι υπάρχουν πλέον διαθέσιμα δεδομένα για το 2019, έγινε εφικτή η διαχρονική σύγκριση της επισκεψιμότητας της περιοχής (για την προ-Covid19 περίοδο), η οποία και έδειξε μια σημαντική αύξηση του συνολικού αριθμού των αφίξεων (+45%) και του αριθμού των διανυκτερεύσεων (+53%)⁵. Με δεδομένα τα αποτελέσματα του Δ.4.3 (Πίνακας Α9 στο Προσάρτημα) που φανερώνουν ότι ένας αρκετά μεγάλος αριθμός τουριστών συνδέονται με δραστηριότητες οικοτουρισμού και περίπου 4 στους 10 με την ορνιθοπαράτηρηση, εικάζεται ότι οι δράσεις του έργου προς την κατεύθυνση της ανάδειξης της περιοχής ως ιδανικού προορισμού για ορνιθοπαράτηρηση (σε συνδυασμό και με την παραγωγή κατάλληλου ενημερωτικού υλικού για την περιοχή) ενδέχεται να απέδωσαν σημαντικά τα πρώτα δύο χρόνια του έργου. Ταυτόχρονα, σύμφωνα με τον Δείκτη Δ4.4 (Πίνακας Α.10 στο Προσάρτημα) φαίνεται να αυξήθηκε έστω και οριακά και ο χρόνος διαμονής των επισκεπτών στην περιοχή. Η συμβολή του έργου στην αύξηση της απασχόλησης στον τουρισμό (Δείκτης Δ.4.2) δεν κρίθηκε σκόπιμο να συγκριθεί διαχρονικά καθώς τα αποτελέσματα αυτά (σύμφωνα και με το τεχνικό δελτίο του δείκτη) εξάγονται κάθε 10 χρόνια μέσω της ΕΛΣΤΑΤ⁶.

▪ Ενίσχυση της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης

Η συμβολή του έργου στην ενίσχυση της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης καταγράφεται με δύο δείκτες. Αρχικά ο δείκτης Δ.5.1 καταγράφει ετησίως τον αριθμό των παιδιών που συμμετέχουν σε δράσεις περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Όπως φαίνεται και στον Πίνακα Α.12 στο Προσάρτημα, τα τελευταία τρία χρόνια το πρόγραμμα LIFE Prespa Waterbirds έχει συμβάλει σημαντικά στην ενίσχυση της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης των παιδιών της περιοχής, είτε με δράσεις ενίσχυσης της γνώσης είτε με ποικίλες δραστηριότητες (εκπαιδευτικές, εξωστρέφειας, προβολής, κτλ.) στις

⁵ Αυξημένος (αν και σε μικρότερο ποσοστό) εμφανίζεται και ο αριθμός των επισκεπτών του νερόμυλου της περιοχής κατά την περίοδο αυτή.

⁶ Ταυτόχρονα ήταν αδύνατο να γίνει πρωτογενής έρευνα το 2021 (έστω και για μια πρώτη εκτίμηση της συμβολής του έργου στην τουριστική απασχόληση) λόγω της πανδημίας.

οποίες συμμετέχει μια ομάδα νέων (Presplorers) που σχηματίστηκε στο πλαίσιο του προγράμματος⁷. Όπως φανερώνουν και οι τιμές του δείκτη, ο αριθμός των παιδιών που συμμετέχουν στην ομάδα νέων (Presplorers) αυξάνει διαρκώς, καθώς από το 2018 έως και το 2020 έχει διπλασιαστεί (20 μαθητές Γυμνασίου – Λυκείου συμμετέχουν στην ομάδα μέχρι το 2020) παρά τις όποιες αντιξοότητες που ενδεχομένως προέκυψαν εξαιτίας της πανδημίας του COVID-19. Επίσης κατά την τριετία 2018-2020 φαίνεται ότι συμμετείχαν σε δράσεις εκπαίδευσης που πραγματοποιήθηκαν σε σχολεία 64 μαθητές δημοτικού και 48 μαθητές γυμνασίου και λυκείου, φανερώνοντας ένα ιδιαίτερα σημαντικό για την περιοχή κοινωνικό όφελος.

Στη συνέχεια, ο Δείκτης Δ.5.2 καταγράφει τον αριθμό των μαθητών και εκπαιδευτικών που επισκέπτονται την περιοχή και ταυτόχρονα συμμετέχουν σε ξεναγήσεις που πραγματοποιεί η Εταιρεία Προστασίας Πρεσπών. Σύμφωνα με τον Πίνακα Α.13 του Προσαρτήματος, ο αριθμός αυτός είναι αρκετά μεγάλος και παρουσίαζε ιδιαίτερη δυναμική την περίοδο 2018-19. Συγκεκριμένα, το 2018 καταγράφηκαν 695 μαθητές/εκπαιδευτικοί επισκέπτες ενώ την επόμενη χρονιά σημειώθηκε πάνω από 30% αύξηση με περισσότερους από 930 μαθητές και εκπαιδευτικούς (από 18 σχολεία) να επισκέπτονται την περιοχή και να παρακολουθούν ξεναγήσεις περιβαλλοντικού περιεχομένου. Φυσικά, ο περιορισμός των μετακινήσεων που επιβλήθηκε εξαιτίας της πανδημίας ανέκοψαν αυτή την δυναμική, επιτρέποντας μόλις ένα σχολείο με 17 μαθητές να επισκεφτεί την περιοχή το 2020 (για το λόγο αυτό δεν θεωρείται η χρονιά αυτή ως ενδεικτική της συμβολής του έργου, η οποία αποτυπώνεται αποκλειστικά στην προ COVID-19 περίοδο, όπως αυτή αποτυπώνεται ως και το 2019).

▪ Προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή

Στο τελικό σύστημα δεικτών συμπεριλήφθηκε και ένας δείκτης που θα αξιολογούσε το όφελος που θα αποκόμιζαν οι γεωργοί από την (καλύτερη) ενημέρωσή τους για ζητήματα που σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή. Συγκεκριμένα, μέσω του Δείκτη Δ.6.1, γίνεται μια προσπάθεια να εκτιμηθεί ποιοτικά η συμβολή του προγράμματος στην διαχείριση του κινδύνου για το γεωργικό εισόδημα (στις καλλιέργειες) που μπορεί να προκύψει από την κλιματική αλλαγή (από καύσωνες, πλημμύρες, ξηρασίες, κτλ). Για το σκοπό αυτό και αφού ενημερώθηκαν πρώτα οι γεωργοί για τις μελλοντικές προβλέψεις του κλίματος στην περιοχή (όπως αυτές καταγράφηκαν στο πλαίσιο της Δράσης Α6⁸), ρωτήθηκαν για τη σημασία που έχει για αυτούς η κατάλληλη και έγκαιρη ενημέρωσή τους για τις ανάγκες προσαρμογής της δραστηριότητάς τους στους μελλοντικούς κινδύνους της κλιματικής αλλαγής. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα του δείκτη, οι γεωργοί θεωρούν αρκετά σημαντικό το να μπορούν να ενημερωθούν εγκαίρως. Ωστόσο, όπως θα φανεί και από την ανάλυση των focus groups που ακολουθεί, η τιμή του δείκτη (4,0/10) δεν είναι πολύ μεγάλη

⁷ Αναλυτικά οι δραστηριότητες αυτές παρουσιάζονται στα παρακάτω παραδοτέα της Δράσης E5 του προγράμματος:

<https://www.prespawaterbirds.gr/img/24ccd965a4b8707bfe8b2d29353b1686E5.PresplorersReport.2017-2018.pdf>

<https://www.prespawaterbirds.gr/img/6d154f8fe85123311fcc1225b32e6666Life%20prespa%20waterbirds%20September%202018%20%E2%80%93%20may%202019.pdf>

<https://www.prespawaterbirds.gr/img/6d154f8fe85123311fcc1225b32e6666Life%20prespa%20waterbirds%20September%202018%20%E2%80%93%20may%202019.pdf>

⁸ Εκτίμηση της ευαισθησίας του οικοσυστήματος στην κλιματική αλλαγή:

https://www.prespawaterbirds.gr/img/a9ff3d6e030b898f91cbe163c5ae68fcA6.HabitatVulnerability_Clima teChange_AssesmentReport_incl.summary.pdf

καθώς θεωρούν ότι λόγω των ιδιαιτεροτήτων της περιοχής (κλίμα, αποστάσεις από αγορές, κτλ.) έχουν περιορισμένες δυνατότητες προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή με διαφορετικές καλλιέργειες.

3. Εφαρμογή της μεθόδου των ομάδων εστίασης (focus groups) κατά την φάση ολοκλήρωσης του έργου και διαχρονικά συμπεράσματα

3.1 Εισαγωγή

Για την εκτίμηση των επιπτώσεων των δράσεων του προγράμματος LIFE στις διάφορες επαγγελματικές ομάδες της περιοχής η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε ήταν αυτή των focus group (των συνεντεύξεων με ομάδες εστίασης). Η μέθοδος αυτή είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για τη διερεύνηση των απόψεων των συμμετεχόντων σε συγκεκριμένα ζητήματα για τα οποία είναι αδύνατη (λόγω οικονομικών και χρονικών περιορισμών) μια πλήρης έρευνα. Είναι επίσης χρήσιμη για τη διεξαγωγή γόνιμου διαλόγου μεταξύ των συμμετεχόντων, μέσω του οποίου μπορούν να αναδειχθούν καλύτερα (από ότι θα γίνονταν για παράδειγμα μέσω απαντήσεων σε ένα αυστηρά δομημένο ερωτηματολόγιο) οι απόψεις, οι ανησυχίες και οι προβληματισμοί τους.

Μέσω της συγκεκριμένης μεθόδου επιδιώχθηκε να απαντηθεί μια σειρά ερευνητικών ερωτημάτων που αφορούσαν: (α) τη γενικότερη κατάσταση διαφόρων επαγγελματιών στην περιοχή των Πρεσπών, (β) το πώς οι διάφοροι επαγγελματίες αντιλαμβάνονται τη σχέση μεταξύ της δραστηριότητάς τους και του φυσικού περιβάλλοντος, και ειδικότερα (γ) τις προοπτικές και τα οφέλη που θεωρούν ότι προκύπτουν/προέκυψαν από τις δράσεις του προγράμματος LIFE Prespa Waterbirds στον κλάδο εργασίας τους, στις συνθήκες εργασίας τους και στο εισόδημά τους. Η οργάνωση και η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στην παρούσα μελέτη στηρίχθηκε σε διεθνώς αναγνωρισμένες πρακτικές/οδηγίες που εφαρμόζονται για τις συνεντεύξεις με focus groups (π.χ. Morgan, 1988; Stewart and Shamdasani, 1992; Morgan and Kreuger, 1993; Goss and Leinbach, 1996; Breen, 2006).

Η τεχνική των focus groups εφαρμόστηκε σε τρεις διαφορετικές χρονικές στιγμές: (α) στις **18 Μαΐου του 2018**, οπότε και πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με τρεις ομάδες εστίασης (εκπροσώπους αλιέων, γεωργών και ιδιοκτητών ξενοδοχειακών μονάδων της περιοχής), (β) στις **27 Ιουνίου 2019**, με στόχο να καλυφθεί η επαγγελματική ομάδα των κτηνοτρόφων (που δεν είχε συμπεριληφθεί αρχικά) αλλά και να επικεντρώσει η έρευνα σε ψαράδες που δραστηριοποιούνται αποκλειστικά στη μικρή Πρέσπα⁹, και (γ) στις **9 Ιουνίου 2021** σε όλες τις προαναφερθείσες επαγγελματικές ομάδες πλην αυτής των ιδιοκτητών ξενοδοχειακών μονάδων για τους λόγους που παρουσιάστηκαν και παραπάνω (επίπτωση στον τουρισμό από την πανδημία). Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οι πρώτες δύο χρονικά εφαρμογές της μεθόδου (2018, 2019) θεωρήθηκε ότι συντέλεσαν στην καταγραφή της αρχικής κατάστασης στην περιοχή ενώ η εφαρμογή του 2021 είχε ως στόχο να καταγράψει την εικόνα μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος. Τα αποτελέσματα των focus groups του 2018 και 2019 έχουν ήδη παρουσιαστεί σε αντίστοιχα τεχνικά

⁹ Καθώς διαπιστώθηκε ότι η ομάδα των ψαράδων του 2018 ήταν μια μικτή ομάδα με ανθρώπους που δραστηριοποιούνταν και στις δύο λίμνες (Μικρή και Μεγάλη Πρέσπα).

κείμενα της Δράσης D3 και για τον σκοπό αυτό παρατίθενται (χωρίς περαιτέρω σχολιασμό) στο Προσάρτημα της παρούσας έκθεσης αξιολόγησης (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ). Αναφορικά με την ομάδα των ξενοδόχων (ιδιοκτητών τουριστικών καταλυμάτων), πέρα από τα όποια νέα δεδομένα προέκυψαν την τελευταία τριετία και τα οποία καταγράφηκαν στους σχετικούς δείκτες, μπορούμε να κρατήσουμε ως βάση της αξιολόγησης του προγράμματος LIFE την παρακάτω απάντησή τους κατά την διενέργεια του focus group του 2018:

«κάθε φιλική προς το περιβάλλον δράση επηρεάζει (θετικά) άμεσα ή έμμεσα το τουριστικό προϊόν της περιοχής και άρα είναι ωφέλιμη για τον τοπικό τουρισμό και την επιχείρησή μας. Ειδικότερα οι δράσεις του προγράμματος LIFE Prespa Waterbirds εφόσον αναμένεται να ωφελήσουν την ορνιθοπανίδα, η οποία αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους τουριστικούς πόρους/δραστηριότητες της περιοχής (birdwatching), κρίνονται εκ προοιμίου ως ιδιαίτερα σημαντικές για τον οικοτουρισμό».

Στη επόμενη ενότητα (3.2) θα περιγράψουν λοιπόν αναλυτικά τα αποτελέσματα της τελευταίας χρονικά εφαρμογής της μεθόδου των focus groups (2021), συνοδευόμενα ωστόσο και από μια συγκριτική διαχρονική ανάλυσή τους.

3.2 Αποτελέσματα εφαρμογής της μεθόδου κατά τη φάση ολοκλήρωσης του έργου

Οι τρεις ομάδες που εξετάστηκαν και το χρονοδιάγραμμα των συνεντεύξεων καθορίστηκαν σε συνεργασία με την Εταιρία Προστασίας Πρεσπών. Οι ομάδες ήταν ολιγομελείς αλλά με επαρκή αριθμό εκπροσώπων η κάθε μία (4-5 άτομα), κατάλληλα επιλεγμένες ώστε να είναι αντιπροσωπευτικές τόσο των ωφελομένων (κυρίως κτηνοτρόφων και γεωργών) από το πρόγραμμα, όσο και επαγγελματιών που δεν αναμένεται να είχαν άμεσα παρά μόνο έμμεσα οφέλη από αυτό. Αξίζει να σημειωθεί ότι η συμμετοχή όλων στις ομάδες εστίασης ήταν εξολοκλήρου εθελοντική καθώς δεν δόθηκαν οικονομικά κίνητρα οποιασδήποτε μορφής.

Τα μέλη του ΙΑΠΑΔ συνέταξαν έναν προκαταρκτικό οδηγό συζήτησης για κάθε ομάδα εστίασης (δες Προσάρτημα Γ1-Γ3), όπου καταγράφηκαν, με λογική σειρά (Kreuger, 1993), τα κύρια ερευνητικά ερωτήματα. Ο τρόπος που ακολουθήθηκε ως προς την ανάμειξη του συντονιστή (moderator – μέλος της ερευνητικής ομάδας του ΙΑΠΑΔ) στη συζήτηση ήταν παρόμοιος με μια ημι-δομημένη διαδικασία συνέντευξης. Συγκεκριμένα, ο συντονιστής έθετε μια σειρά από ερωτήματα στα οποία οι συμμετέχοντες καλούνταν να απαντήσουν, παραχωρώντας όμως στους συμμετέχοντες αρκετή ευελιξία ως προς τον έλεγχο της συζήτησης (και τον μεταξύ τους διάλογο). Μεταξύ των θεμάτων/ερωτήσεων που επιλέχθηκαν για τον οδηγό συζήτησης κάθε focus group, περιλαμβάνονταν και ερωτήσεις σχετικές με τους δείκτες αξιολόγησης που αφορούσαν κάθε ομάδα (αυτό ήταν και το πιο δομημένο μέρος της συζήτησης). Οι συζητήσεις διήρκησαν από 1 ώρα ως και 75 λεπτά, ενώ χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της μαγνητοφώνησης ως μέσου τεκμηρίωσης. Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα κυριότερα σημεία των συνεντεύξεων με τις τρεις ομάδες εστίασης.

3.2.1 Εκπρόσωποι των γεωργών

ΗΜΕΡΑ: Τετάρτη 9/6/2021	ΔΙΑΡΚΕΙΑ: 60 λεπτά
ΏΡΑ ΕΝΑΡΞΗΣ: 10.00	ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ: 4

Αναφορικά με τη γενικότερη κατάσταση της γεωργίας στην περιοχή των Πρεσπών τα τελευταία τρία χρόνια τονίστηκε από τους συμμετέχοντες ότι η καλλιέργεια φασολιού έχει γίνει αρκετά ασύμφορη καθώς προκύπτουν αρκετές απώλειες παραγωγής κάθε έτος (περίπου 30%). Τονίστηκε επίσης ότι υπάρχουν αρκετές δυσκολίες στην εξεύρεση εποχιακής εργασίας (ειδικά μέσα στην περίοδο της πανδημίας που οι μετακινήσεις γίνονται από άλλες χώρες). Ωστόσο, έπειτα από συντονισμένες ενέργειες το πρόβλημα της ξένης εποχιακής εργασίας λύθηκε μερικώς καθώς άνοιξε (σχετικά εγκαίρως) το τελωνείο ειδικά για εργάτες γης (5000 εργάτες γης για το σύνολο της ΠΕ Φλώρινας). Βέβαια, η αναλογία στρεμμάτων-εργατών γης (25 στρέμματα/εργάτη) δεν θεωρήθηκε ιδανική από τους συμμετέχοντες γεωργούς, οι οποίοι θα επιθυμούσαν μια αναλογία 20 στρεμμάτων ανά εργάτη, επειδή η καλλιέργεια φασολιού είναι αρκετά απαιτητική σε ανθρώπινη εργασία. Επίσης, θα ήταν επιθυμητή μια καλύτερη αναλογία στις βιολογικές καλλιέργειες (όπως τονίστηκε από γεωργό που απασχολείται με τη βιολογική καλλιέργεια φασολιών). Αξίζει να σημειωθεί ότι το πρόβλημα της δυσαναλογίας μεταξύ αναγκών σε (αγροτική) εργασία και κατοίκων που επιθυμούν να εργαστούν στον κλάδο αυτό είχε αναφερθεί και το 2018 (και μάλιστα είχε χαρακτηριστεί και ως το σημαντικότερο πρόβλημα για την γεωργία της περιοχής), πριν δηλαδή από τις περαιτέρω δυσκολίες που επέβαλε η πανδημία.

Από την άλλη, ένα θετικό που έφερε η πανδημία COVID-19 ήταν ότι βοήθησε λίγο στον περιορισμό των εισαγωγών φασολιού και αυτό επέτρεψε το να πουληθεί η σοδειά των γεωργών της περιοχής μελέτης αρκετά νωρίς. Έτσι, κατάφεραν να πετύχουν καλύτερη τιμή αλλά και να μειώσουν τις απώλειες/δαπάνες που συνεπάγεται η διατήρηση της παραγωγής τους σε καλή κατάσταση μέχρι αυτή να πωληθεί.

Ένα εξίσου σημαντικό πρόβλημα που αναφέρθηκε από τους γεωργούς ήταν το γεγονός ότι οι εργάτες γης δεν μπορούν να δηλωθούν στη φορολογική τους δήλωση. Κατά συνέπεια δεν φαίνονται (λογιστικά) τα έξοδα που έχουν για την ξένη εργασία και συνεπώς φορολογούνται σε πολύ μεγαλύτερο εισόδημα από το πραγματικό¹⁰. Το ίδιο πρόβλημα παρουσιάζεται και με άλλες κατηγορίες δαπανών (π.χ. στην αγορά καλαμίνων στήριξης για τα φασόλια) λόγω της ύπαρξης αρκετών μονοπωλίων στην περιοχή που ωθούν στο να μην δίνονται εύκολα (ή καθόλου) τιμολόγια (και άρα οι γεωργοί να μην μπορούν να δικαιολογήσουν αρκετά από τα έξοδά τους). Αυτή η κατάσταση (της υπερφορολόγησης των εσόδων λόγω της αδυναμίας πλήρους συμψηφισμού των εξόδων) κάνει τους γεωργούς σκεπτικούς και τελικά φαίνεται να τους αποτρέπει (για φορολογικούς κυρίως λόγους) από τη συμμετοχή τους στον μοναδικό τοπικό συνεταιρισμό της περιοχής (Πελεκάνος)¹¹, δημιουργώντας ωστόσο ένα φαύλο κύκλο αδυναμίας

¹⁰ Χαρακτηριστικά αναφέρθηκε ότι στα 100 στρέμματα καλλιέργειας φασολιού αντιστοιχεί 10.000 € κόστος ξένης εργασίας που δεν εμφανίζεται λογιστικά και άρα φορολογούνται σε πλασματικά (παραπάνω από τα πραγματικά) έσοδα/κέρδη.

¹¹ Κανείς από τους γεωργούς που ήταν παρόντες δεν ήταν πλέον μέλος του συνεταιρισμού (κάποιοι ήταν παλαιότερα αλλά έφυγαν), ενώ σύμφωνα με εκτίμησή τους μόνο ένα μικρό ποσοστό (10%) των γεωργών της περιοχής συμμετέχει στον συνεταιρισμό.

ελέγχου των τιμών πώλησης και συνεχούς μείωσης του γεωργικού τους εισοδήματος. Ένα άλλο πρόβλημα που έχει προκύψει το τελευταίο διάστημα, σύμφωνα με τους εκπροσώπους των γεωργών είναι η ανατίμηση των πρώτων υλών και η πολύ υψηλή τιμή του πετρελαίου.

Επισημάνθηκε επίσης ότι ένα μείζον θέμα για την περιοχή είναι το ότι οι γεωργοί δεν είναι ταυτόχρονα και ιδιοκτήτες της γεωργικής γης (οι πραγματικοί ιδιοκτήτες σε πολλές περιπτώσεις δεν κατοικούν καν στο Δήμο Πρεσπών ενώ κάποιοι από αυτούς μπορεί να ζουν και στο εξωτερικό). Αυτό αποθαρρύνει τους νέους να ασχοληθούν με την γεωργία και για το λόγο αυτό θα πρέπει να βρεθεί ένας τρόπος να παραχωρείται η γη ως κίνητρο ώστε να δραστηριοποιηθούν οι νέοι (και να επενδύσουν έτσι στο μέλλον τους) στη γεωργία. Ως προς τις μελλοντικές προκλήσεις και προοπτικές τονίστηκε η σημασία του να στραφεί η γεωργία της περιοχής σε πιο βιολογικές πρακτικές παραγωγής, οι οποίες αναμένεται να λάβουν σημαντικές επιδοτήσεις από την νέα ΚΑΠ.

Αναφορικά με τις δράσεις του έργου και τις πιθανές ωφέλειες από τη διαχείριση των καλαμιών στα αποστραγγιστικά κανάλια, οι γεωργοί τόνισαν ότι τα αποστραγγιστικά συνεχίζουν να παρουσιάζουν εξίσου κακή εικόνα με τα προηγούμενα χρόνια. Άρα δεν φαίνεται να έχει αλλάξει σημαντικά η κατάσταση τα τελευταία τρία χρόνια καθώς όπως χαρακτηριστικά ανέφεραν, «τα στραγγιστικά έχουν γίνει βουνά από καλάμια». Τονίστηκε ωστόσο πως το σημαντικότερο μέτρο προς αυτή την κατεύθυνση θα ήταν να εφαρμοστεί το σύστημα της στάγδην άρδευσης από τον ΤΟΕΒ της περιοχής (ζήτημα και λύση που είχε τονιστεί επίσης με έμφαση στο αντίστοιχο focus group του 2018)¹².

Αξίζει να σημειωθεί ότι παρόλο που δεν αναφέρθηκαν οφέλη στους ίδιους τους γεωργούς από τη διαχείριση των καλαμιών (στα στραγγιστικά), ούτε και από τη δημιουργία αντιτυρικών ζωνών, οι ίδιοι αναγνωρίζουν εντούτοις την πολύ μεγάλη σημασία της καλής διαχείρισης των καλαμιών τόσο για το οικοσύστημα της περιοχής, όσο για τους πληθυσμούς των ψαριών της λίμνης φανερώνοντας έτσι ότι αντιμετωπίζουν το περιβάλλον όχι μόνο στο πλαίσιο της εργασίας τους αλλά μέσα από μια πιο ολοκληρωμένη/οικοσυστημική προσέγγιση. Θεωρήθηκε επομένως αρκετά σημαντικό να αξιοποιηθεί η θετική εμπειρία από τις περιοχές παρέμβασης (ως προς τη διαχείριση των καλαμιών) του προγράμματος LIFE ώστε να προκύψουν οι προϋποθέσεις για μια οργανωμένη προσπάθεια καθαρισμού των στραγγιστικών καναλιών στο σύνολο των περιοχών που δημιουργείται πρόβλημα (συμπεριλαμβανομένων και των στραγγιστικών δικτύων).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον σημειώθηκε στη συζήτηση γύρω από το θέμα της χρήσης των παραπροϊόντων της διαχείρισης των καλαμιών ως εδαφοβελτιωτικού στα χωράφια της περιοχής. Ένας από την ομάδα των γεωργών συμμετείχε στην πειραματική εφαρμογή των καλαμιών στο χωράφι του από το 2018. Σύμφωνα λοιπόν με την εμπειρία του, την πρώτη χρονιά δεν φάνηκε να έχει κάποιο αποτέλεσμα η συγκεκριμένη πρακτική, αλλά το δεύτερο χρόνο του πειράματος παρατήρησε μεγαλύτερα οφέλη. Αυτό οφειλόταν στο ότι: (α) χρησιμοποίησε μεγαλύτερη ποσότητα (περισσότερα κιλά καλαμιών ανά στρέμμα) καθώς και στο ότι (β) ο ίδιος ο γεωργός έδωσε μεγαλύτερη σημασία στην τεχνική αυτή καθώς διαπίστωσε τα οφέλη της. Η συνολική του εκτίμηση ήταν πως μπόρεσε να πάρει τελικά αρκετά μεγαλύτερη παραγωγή από ένα χωράφι που ήταν (πριν την εφαρμογή αυτή) προβληματικό στην απόδοσή του. Ως μεγαλύτερο όφελος από τη συγκεκριμένη πρακτική ξεχώρισε τη βελτίωση της δυνατότητας του εδάφους να συγκρατεί το

¹² Τονίστηκε επίσης η ανάγκη επέκτασης του (νέου) δικτύου στάγδην άρδευσης σε νέες εκτάσεις, πέρα από αυτές που αρδεύονται σήμερα από το υφιστάμενο δίκτυο.

νερό. Από την άλλη, επισημάνθηκε ότι η συγκεκριμένη πρακτική είχε και μεγαλύτερο κόστος εργασίας (περισσότερες ανθρωποώρες). Ωστόσο, στο τέλος η απόδοση/παραγωγή που προέκυψε κάλυψε και με το παραπάνω το επιπλέον κόστος εργασίας καθιστώντας τελικά τον εμπλουτισμό των χωραφιών (με τα υπολείμματα των καλαμιών) μια οικονομικά επωφελή και βιώσιμη πρακτική. Με τον τρόπο αυτό επιβεβαιώθηκαν άρα οι θετικές προσδοκίες που είχαν καταγραφεί για τη συγκεκριμένη πρακτική στο πρώτο focus group που έγινε το 2018.

Σε ερώτηση αν οι υπόλοιποι γεωργοί θα ενδιαφέρονταν να εφαρμόσουν τη συγκεκριμένη πρακτική η απάντηση που δόθηκε ήταν θετική με την προϋπόθεση ότι θα ήταν διαθέσιμο το απαραίτητο υλικό (ζήτημα που απασχολεί διαχρονικά τους γεωργούς καθώς είχε επισημανθεί και το 2018) και με την υποσημείωση ότι δεν θα το χρησιμοποιούσαν σε όλα τα χωράφια αλλά κυρίως σε εκείνα που θα είχαν τις κατάλληλες εδαφικές συνθήκες/ανάγκες (σε χωράφια δηλαδή που θα επιθυμούσαν να αυξηθεί η δυνατότητά τους να συγκρατούν την εδαφική υγρασία). Εκφράστηκαν παράλληλα και μερικές επιφυλάξεις ως προς τις ανάγκες περαιτέρω εργασίας που μπορεί να απαιτεί η συγκεκριμένη πρακτική, σε συνδυασμό και με τις υφιστάμενες δυσκολίες που υπάρχουν στην εποχιακή εργασία και οι οποίες προαναφέρθηκαν. Η επιφύλαξη αυτή έχει να κάνει με το σενάριο εφαρμογής της πρακτικής σε αρκετά μεγάλη κλίμακα. Αντίθετα σε μικρή κλίμακα και χωρικά εστιασμένη σε περιοχές με ανάγκες βελτίωσης των ιδιοτήτων του εδάφους οι γεωργοί θεωρούν ότι δεν θα προκύψουν μεγάλες ανάγκες.

Στη συνέχεια οι γεωργοί ενημερώθηκαν ότι η βιομάζα των καλαμιών πέρα από τη χρήση της ως λίπασμα μπορεί να αξιοποιηθεί εναλλακτικά/συμπληρωματικά: (α) για τη θέρμανση δημοτικών κτιρίων του Δήμου Πρεσπών (β) ως ζωοτροφή για τους κτηνοτρόφους. Έπειτα από την ενημέρωση αυτή ρωτήθηκαν αν θεωρούν τη χρήση της ως λίπασμα σημαντικότερη (ή όχι) σε σχέση με τις άλλες δύο χρήσεις και η απάντηση ήταν πως ναι, τη θεωρούν σημαντικότερη καθώς: (α) δεν θεωρούν ιδιαίτερα εφικτό/οικονομικά συμφέρον το να χρησιμοποιηθεί η βιομάζα στη θέρμανση, ενώ (β) δεν γνώριζαν πολλές λεπτομέρειες για τη δυνατότητα να χρησιμοποιηθεί στην κτηνοτροφία.

Ένα ζήτημα που φάνηκε να απασχολεί και να προβληματίζει τους γεωργούς ήταν οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στο επάγγελμά τους (π.χ. ζημιές που μπορεί να προκύψουν στην παραγωγή τους στο μέλλον εξαιτίας ξηρασίας, καύσωνα ή πλημμυρών). Όπως επισήμαναν οι περισσότεροι, η κλιματική αλλαγή γίνεται αντιληπτή χρόνο με το χρόνο στην περιοχή των Πρεσπών. Μάλιστα, είπαν ότι φοβούνται ιδιαίτερα το τι τους επιφυλάσσει το μέλλον, και το αν θα μπορούν (ή όχι) να καλλιεργήσουν φασόλια σε λίγα χρόνια. Σημαντικοί παράγοντες που φοβούνται είναι η μεταβολή της θερμοκρασίας (άνοδος) και η μείωση της βροχόπτωσης (διαθεσιμότητα νερού για άρδευση)¹³. Η μονοκαλλιέργεια του φασολιού στην περιοχή αυξάνει τον κίνδυνο (μικρότερη ανθεκτικότητα) στις αλλαγές που μπορεί να φέρει η κλιματική αλλαγή. Ωστόσο, θεωρούν ότι η συγκεκριμένη μονοκαλλιέργεια επιβάλλεται στην περιοχή τόσο από το κλίμα, όσο και από την απόσταση από τις αγορές που δεν βοηθά την πώληση πιο ευπαθών προϊόντων. Στη συνέχεια οι γεωργοί κλήθηκαν να αξιολογήσουν τη σημασία της έγκαιρης και καλύτερης ενημέρωσης για την κλιματική αλλαγή, ώστε να μπορούν να προσαρμόζονται καλύτερα, περιορίζοντας τους κινδύνους τους. Στο σημείο αυτό προέκυψε μια διχογνωμία ως

¹³ Οι γεωργοί φοβούνται μήπως δεν έχουν την δυνατότητα άντλησης στο μέλλον ή μήπως γίνει ασύμφορη οικονομικά η άντληση αν πέσει και άλλο η στάθμη της μικρής Πρέσπας.

προς το αν μπορούν να προσαρμοστούν στον κίνδυνο της κλιματικής αλλαγής. Παρατηρήθηκε συγκεκριμένα μια έλλειψη εμπιστοσύνης σε ειδικούς (επιστήμονες, γεωπόνους) καθώς θεωρούν ότι δεν ανταποκρίνονται μέχρι τώρα οι προτάσεις τους στις πραγματικές ανάγκες της περιοχής. Ελπίζουν ωστόσο ότι η υιοθέτηση του συστήματος της στάγδην άρδευσης θα βοηθήσει σε συνθήκες κλιματικής αλλαγής. Η κλιματική αλλαγή θεωρούν ότι θα κάνει πιο απρόβλεπτες και τις καιρικές συνθήκες και θα αυξήσει την αβεβαιότητα (στο πότε για παράδειγμα θα πρέπει να φυτεύουν κάθε χρόνο). Συμπερασματικά, αν και θεωρούν μεγάλο κίνδυνο την κλιματική αλλαγή πιστεύουν ότι έχουν περιορισμένες δυνατότητες προσαρμογής σε αυτήν (με διαφορετικές καλλιέργειες), γεγονός που αποτυπώθηκε και στον δείκτη Δ.6.1, στο οποίο έδωσαν μια σχετικά χαμηλή τιμή (4.0/10) στη σημασία της ενημέρωσής τους για την κλιματική αλλαγή.

Από τις απαντήσεις τους σε ερώτηση (κλειστού τύπου) που αφορούσε το βαθμό ικανοποίησής τους από τις συνθήκες εργασίας τους προέκυψε ένας όχι ιδιαίτερα υψηλός βαθμός ικανοποίησης (Πίνακας Α.5, στο Προσάρτημα για τον Δείκτη Δ.3.1), ο οποίος ήταν υψηλότερος ωστόσο από αυτόν των αλιέων αλλά χαμηλότερος από τον αντίστοιχο των κτηνοτρόφων. Ωστόσο αξίζει να σημειωθεί ότι εκεί που εφαρμόστηκε η (πειραματική) εφαρμογή των υπολειμμάτων καλαμιών ως εδαφοβελτιωτικό οδήγησε σε αύξηση της τιμής του δείκτη κατά την περίοδο 2018-2021 ενώ εκεί που δεν εφαρμόστηκε οδήγησε σε μείωση της διαχρονικής τιμής του, γεγονός που φανερώνει: (α) τη θετική συμβολή της χρήσης καλαμιών ως εδαφοβελτιωτικού και (β) το ότι η σχετικά χαμηλή αξιολόγηση έγινε στη βάση κυρίως εξωγενών παραγόντων (π.χ. ανάγκες σε ξένη εργασία) και πολύ λιγότερο λαμβάνοντας υπόψη την σχέση φυσικού περιβάλλοντος - συνθηκών εργασίας (η οποία άλλωστε χαρακτηρίστηκε ως σταθερή κατά την τελευταία τριετία).

3.2.2 Εκπρόσωποι των κτηνοτρόφων

ΗΜΕΡΑ: Τετάρτη 9/6/2021	ΔΙΑΡΚΕΙΑ: 70 λεπτά
ΩΡΑ ΕΝΑΡΞΗΣ: 12.00	ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ: 4

Ως προς τη γενικότερη κατάσταση της κτηνοτροφίας στην περιοχή των Πρεσπών τα τελευταία δύο χρόνια, οι εκπρόσωποι των κτηνοτρόφων έθεσαν ως μείζον θέμα την έλλειψη κρατικής μέριμνας για την κτηνοτροφία της περιοχής, κυρίως σε ότι αφορά τις απαραίτητες υποδομές. Συγκεκριμένα τόνισαν ότι οι (δασικοί) δρόμοι για τα βοσκοτόπια είναι σε πολύ κακή κατάσταση καθώς από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 δεν έχουν γίνει νέοι δρόμοι για τα βοσκοτόπια, αλλά ούτε και έργα συντήρησης (γεγονός που καθιστά πολύ δύσκολη τη μετακίνηση των ζώων στα βοσκοτόπια). Επισημάνθηκε ακόμα το ότι δεν έχουν επισκευαστεί/συντηρηθεί για δεκαετίες στέγαστρα και ποτίστρες για τα ζώα ενώ καθυστερούν υπερβολικά οι διαδικασίες ηλεκτροδότησης των εγκαταστάσεών τους. Το πρόβλημα αυτό το αποδίδουν στο ότι τα τελευταία χρόνια υπάρχει πολυδιάσπαση αρμοδιοτήτων στα έργα που αφορούν τα βοσκοτόπια (ενώ όλα ανήκαν παλαιότερα στο Δασαρχείο, τώρα έχουν μοιραστεί οι αρμοδιότητες σε Δήμο, Περιφέρεια κτλ.) καθώς επίσης και στο ότι έχει γίνει πολύ σύνθετη η διαδικασία αδειοδότησης¹⁴. Ως συνέπεια όλων

¹⁴ Όπως χαρακτηριστικά ανέφεραν οι εκπρόσωποι των κτηνοτρόφων: «..ενώ το τέλος βόσκησης το εισπράττει η περιφέρεια, δεν αναλαμβάνει η ίδια τα έργα τα οποία τα μεταθέτει ως ευθύνη στους δήμους

αυτών αισθάνονται ότι η Περιφέρεια δεν βοηθάει τον κλάδο τους όσο χρειάζεται (σε σχέση π.χ. με άλλες αγροτικές/κτηνοτροφικές περιοχές της Περιφέρειας).

Ένα άλλο ζήτημα που αναδείχθηκε ήταν το ότι δεν υπάρχουν πλέον δυνατότητες επιδότησης νέων κτηνοτρόφων ώστε να αποτελέσουν κίνητρο ενασχόλησής τους με το συγκεκριμένο επάγγελμα χωρίς να πρέπει να γίνει μεταβίβαση τίτλων από τους παλαιότερους (π.χ. από τους γονείς τους) σε αυτούς. Εν μέρει αυτό το αποδίδουν στο ότι δηλώνονται βοσκοτόπια στην Πρέσπα (για να εισπράξουν την επιδότηση) από κτηνοτρόφους που δεν δραστηριοποιούνται στην Πρέσπα. Επιπρόσθετα, ανέφεραν ότι συχνό φαινόμενο αποτελεί η επιδότηση σε «εικονικά» ζώα (σε κτηνοτρόφους δηλαδή που είχαν δικαιώματα και δήλωναν πλασματικό αριθμό ζώων για να εισπράττουν επιδοτήσεις), η οποία στερεί την δυνατότητα να πάρουν επιδότηση για το σύνολο του ζωικού τους κεφαλαίου όσοι πραγματικά απασχολούνται στον κλάδο. Όλα τα παραπάνω επιβεβαιώνουν τους φόβους των κτηνοτρόφων που είχαν διατυπωθεί στο αντίστοιχο focus group του 2019, οπότε και είχαν τονίσει τον κίνδυνο μελλοντικής εγκατάλειψης του κλάδου στην περιοχή των Πρεσπών (κυρίως εξαιτίας του μειωμένου ενδιαφέροντος ενασχόλησης από τις νέες γενιές).

Στη διάρκεια της συζήτησης, τονίστηκε επίσης ότι η ανάπτυξη της γεωργίας (παραγωγής φασολιού) στην περιοχή μείωσε πάρα πολύ τον αριθμό των εκτρεφόμενων ζώων. Επιπρόσθετα, ο αριθμός των αιγοπροβάτων μειώθηκε ακόμα περισσότερο τα τελευταία χρόνια, μεταξύ άλλων και γιατί οι κτηνοτρόφοι της περιοχής προχώρησαν σε αθρόες πωλήσεις ζωικού κεφαλαίου εξαιτίας της μεγάλης μείωσης της τιμής του γάλακτος (η οποία αποδίδεται τόσο στις εισαγωγές γάλακτος από άλλες χώρες, όσο και στην ύπαρξη μονοψωνίου στην αγορά γάλακτος της περιοχής)¹⁵.

Στις μελλοντικές προκλήσεις και ευκαιρίες για την κτηνοτροφία της περιοχής τους ανέφεραν τη δυνατότητα χρηματοδότησης νέων έργων από τις επενδύσεις της περιφέρειας στο πλαίσιο της μετα-λιγνιτικής περιόδου. Επίσης στο σύνολό τους θεωρούν ως πολύ σημαντικό για την ανάπτυξη και τη μελλοντική βιωσιμότητα της τοπικής κτηνοτροφίας τη δημιουργία ενός μικρού τυροκομείου (που να φτιάχνει π.χ. τοπική φέτα) και ενός μικρού σφαγείου (μαζί με κρεοπωλείο). Γενικά τονίστηκε η ανάγκη για νέες επενδύσεις, οι οποίες ωστόσο θα πρέπει συνοδεύονται και από μια πιστοποίηση περιοχής προέλευσης των προϊόντων τους (Πρέσπας). Απαραίτητη προϋπόθεση για τα παραπάνω κρίνεται ότι είναι η δραστηριοποίηση νέων κτηνοτρόφων.

Στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί ότι χωρίς να έχει προηγηθεί ακόμα κάποια σχετική ερώτηση, οι κτηνοτρόφοι ανέφεραν από μόνοι τους ότι αποτελεί μεγάλη βοήθεια για την κτηνοτροφία της περιοχής η προσφορά (από το 2018) των παραπροϊόντων του καλαμιού ως ζωοτροφής. Η ανάγκη για ζωοτροφές έχει γίνει ιδιαίτερα επιτακτική τα τελευταία τρία χρόνια καθώς δεν επαρκούν οι δικές τους δυνατότητες παραγωγής (διαθέτουν μόνο όσοι δραστηριοποιούνται κοντά στη λίμνη και πάλι όχι σε πλήρη επάρκεια). Σε αυτό έπαιξε καθοριστικό ρόλο το κόστος άρδευσης, που είναι ενιαίο και στρεμματικό στον ΤΟΕΒ αλλά και οι (στρεμματικοί) περιορισμοί άρδευσης. Έτσι, δεν

(οι οποίοι στη συνέχεια δηλώνουν αναρμόδιοι με αποτέλεσμα τις τεράστιες καθυστερήσεις και ακυρώσεις των έργων).

¹⁵ Αντίστοιχη συζήτηση για τις χαμηλές τιμές και τις πιθανές επιπτώσεις τους στην κτηνοτροφία της περιοχής είχε ήδη προηγηθεί στο focus group του 2019.

καλλιεργούνται πλέον καλαμπόκια στην περιοχή (παλαιότερα καλλιεργούνταν) ενώ παράλληλα έχει γίνει αρκετά ακριβή η καλλιέργεια του τριφυλλιού.

Οι κτηνοτρόφοι της περιοχής σημείωσαν επίσης (όπως ακριβώς είχαν κάνει και στο αντίστοιχο focus group του 2019) ότι η μείωση των ζώων στην περιοχή έχει προκαλέσει την ελαχιστοποίηση της βόσκησης στις καλαμιές και αυτό δημιουργεί ευρύτερο πρόβλημα στο οικοσύστημα. Σε περιοχές που υπάρχουν βοοειδή θεωρούν ότι γίνεται πολύ καλή διαχείριση ενώ εκεί που δεν υπάρχουν κρίνουν αναγκαίο τα καλάμια να κόβονται. Όλοι οι κτηνοτρόφοι που συμμετείχαν στη συζήτηση συμφώνησαν όμως ότι οι περιοχές όπου γίνεται πλέον κόψιμο/διαχείριση στο πλαίσιο του προγράμματος LIFE Prespa Waterbirds, έχουν αναβαθμιστεί οικολογικά.

Όσον αφορά τα οικονομικά οφέλη από την προσφορά ζωτροφής (μέσω των δράσεων του έργου LIFE Prespa Waterbirds), επισημαίνεται καταρχήν ότι όλοι οι παρόντες εκπρόσωποι των κτηνοτρόφων έχουν λάβει μέσω του προγράμματος καλάμια (κατάλληλα επεξεργασμένα) για ζωτροφή. Τονίζεται επίσης ότι το όφελος από την προσφορά ζωτροφής αυξάνει ιδιαίτερα στους κτηνοτρόφους που λόγω της περιοχής που δραστηριοποιούνται δεν έχουν τη δυνατότητα να παράγουν τις δικές τους ζωτροφές (και είναι και αυτοί που παίρνουν κατά προτεραιότητα περισσότερες «μπάλες»). Στην τριετία 2018-2020 τα οφέλη έγιναν σταδιακά όλο και μεγαλύτερα¹⁶ καθώς όσο περισσότερο κόβεται το καλάμι τόσο πιο μαλακό/τροφερό και άρα κατάλληλο για ζωτροφή γίνεται¹⁷. Σε μια προσπάθεια πιο ακριβούς εκτίμησης του οφέλους οι κτηνοτρόφοι ανέφεραν ότι μία «μπάλα» από καλάμια των 200 κιλών αντιστοιχεί περίπου σε ζωτροφή που εναλλακτικά θα κόστιζε 25€¹⁸. Έτσι, ένας κτηνοτρόφος που λαμβάνει από τον υγρότοπο 30 – 50 μπάλες ζωτροφής για τα ζώα του (επί 25€ η μπάλα), ανάλογα πάντα με τη διαθεσιμότητα, θα μπορούσε να εξοικονομήσει 750 – 1250 € το χρόνο. Το σημαντικότερο όφελος, επισημαίνεται για μία ακόμα φορά, ότι αφορά κτηνοτρόφους που δεν είχαν μέχρι τότε εύκολη πρόσβαση σε ζωτροφές (π.χ. κτηνοτρόφοι που δεν έχουν δικά τους χωράφια) και που παράλληλα δεν έχουν και την οικονομική δυνατότητα να αγοράζουν επαρκείς ποσότητες ζωτροφών.

Πέρα από το άμεσο όφελος που προκύπτει από τη χρήση των καλαμιών ως ζωτροφής, οι κτηνοτρόφοι ενδεχομένως επιβαρύνονται με κάποιο κόστος εργασίας που απαιτείται για το κόψιμό τους. Για το σκοπό αυτό ρωτήθηκαν πόσοι από τους εκπροσώπους των κτηνοτρόφων συμμετέχουν στο κόψιμο των καλαμιών και αν ναι, πόσες ώρες εκτιμούν ότι απασχολούνται το χρόνο στη συγκεκριμένη δραστηριότητα. Όλοι οι παριστάμενοι στη συζήτηση απάντησαν ότι συμμετέχουν στο κόψιμο και στο μάζεμα των καλαμιών καθώς διαθέτουν τα απαραίτητα μηχανήματα. Ο λόγος που το κάνουν είναι ότι το κρίνουν ως μια απόλυτα επικερδή δραστηριότητα η οποία (α) δεν απαιτεί περισσότερες από 15 ώρες εργασίας το χρόνο και (β) της

¹⁶ Αν συγκρίνουμε τις απαντήσεις του 2019 με τις απαντήσεις του 2021 παρατηρείται πολύ σημαντική βελτίωση της άποψης των κτηνοτρόφων για τη χρησιμότητα και το όφελος των καλαμιών ως ζωτροφές. Παράλληλα επιβεβαιώνεται η εκτίμηση που έκαναν οι κτηνοτρόφοι το 2019: (α) ότι τα οφέλη θα αφορούν αποκλειστικά τα βοοειδή (και όχι τα αιγοπρόβατα) και (β) ότι σταδιακά θα βελτιωθεί αρκετά η ποιότητα του υλικού και θα αποτελέσει έτσι καλύτερη ζωτροφή.

¹⁷ Χαρακτηριστικά αναφέρθηκε ότι την πρώτη χρονιά δεν το έτρωγαν τα ζώα (βοοειδή), την δεύτερη το έτρωγαν αλλά ήταν μέτρια ποιότητας ζωτροφή ενώ την τρίτη ήταν πλέον πολύ καλής ποιότητας τροφή.

¹⁸ Μια ίδια ποσότητα σε τριφύλλι κοστίζει 30-35€ ενώ σε ζωτροφή αντίστοιχης ποιότητας με αυτή που δίνουν οι καλαμιές κοστίζει περίπου 25€.

οποίας τα οφέλη είναι άμεση συνάρτηση του χρόνου εργασίας που αφιερώνουν¹⁹. Επίσης κατά την απάντησή τους στο συγκεκριμένο ερώτημα επισήμαναν και το ότι η όλη διαδικασία γίνεται με έναν τρόπο που: (α) βοηθά στην αποφυγή συγκρούσεων (μεταξύ κτηνοτρόφων) και (β) προσφέρει ατομικά κίνητρα βέλτιστης διαχείρισης των καλαμιών.

Σε ερώτηση για το αν έχουν παρατηρήσει κάποια διαφορά στην ποιότητα του υλικού ανάλογα με την εποχή που κόβεται (καλοκαίρι ή φθινόπωρο) απάντησαν πως η καλύτερη περίοδος για την ποιότητα του καλαμιού είναι όταν αυτά κόβονται περί τα τέλη Ιουλίου (μετά τις 15/7). Περιοχές που δεν έχουν πρόσβαση οι κτηνοτρόφοι και μεγαλύτερα σε ύψος καλάμια που κόβονται τον Νοέμβριο, δεν έχουν την ίδια ποιότητα αλλά παρόλα αυτά η ποιότητά τους επαρκεί για να τα χρησιμοποιήσουν ως ζωτροφή. Σε ερώτηση για τη διαφοροποίηση της ποιότητας των καλαμιών ανάλογα με την περιοχή απάντησαν ότι δεν έχουν ίδια γνώση καθώς (όπως αναφέρθηκε λίγο νωρίτερα) ο καθένας διαχειρίζεται (κόβει) μια συγκεκριμένη περιοχή (σε εγγύτητα με τις δραστηριότητές τους) και άρα δεν έχουν κάποια δυνατότητα σύγκρισης.

Στη συνέχεια οι εκπρόσωποι των κτηνοτρόφων ρωτήθηκαν για το αν χρησιμοποιούν τους καλαμιώνες ως ζωτροφή μέσω της απευθείας βόσκησης. Σύμφωνα με τις απαντήσεις τους, κάποιοι το επιχειρούν, αλλά πρόκειται μάλλον για ευαίσθητο θέμα καθώς υπάρχουν δικαιώματα ιδιοκτησίας που κάνουν την συγκεκριμένη επιλογή από δύσκολη ως και παράνομη²⁰. Όσοι όμως επιλέγουν να το πράξουν έχουν διαπιστώσει ότι περιοχές όπου επιτρέπεται και όπου έχουν ήδη κοπεί καλάμια από την ΕΠΠ (π.χ. στην αντιτυρική ζώνη) αποτελούν περιοχές με ιδανικές συνθήκες βόσκησης (αυξάνοντας έτσι έμμεσα και την έκταση των βοσκότοπων της περιοχής).

Στη συνέχεια οι κτηνοτρόφοι ενημερώθηκαν ότι η βιομάζα των καλαμιών πέρα από τη χρήση της ως ζωτροφή μπορεί να αξιοποιηθεί εναλλακτικά/συμπληρωματικά: (α) για τη θέρμανση δημοτικών κτιρίων του Δήμου Πρεσπών (β) ως εδαφοβελτιωτικό υλικό για τους γεωργούς. Έπειτα από την ενημέρωση αυτή ρωτήθηκαν αν θεωρούν τη χρήση της ως ζωτροφή σημαντικότερη (ή όχι) σε σχέση με τις άλλες δύο χρήσεις και η απάντηση ήταν πως καταρχήν θεωρούν ως σημαντικότερη την κτηνοτροφική χρήση καθώς ιστορικά αποτελεί τη σημαντικότερη χρήση του καλαμιού στην περιοχή. Αναγνωρίζουν ωστόσο τα οφέλη χρήσης των υπολειμμάτων καλαμιού και στη γεωργία και θεωρούν πως πρέπει ένα μέρος του υλικού που συλλέγεται να πηγαίνει στους γεωργούς. Ο λόγος που αποδίδουν αυτή τη σημασία στη γεωργική χρήση είναι ότι ορισμένοι από τους κτηνοτρόφους έχουν εμπειρική εφαρμογή με τα υπολείμματα των ζωτροφών στα χωράφια τους (το χρησιμοποιούν ως εδαφοβελτιωτικό μαζί και με κοπριά) και συνεπώς αντιλαμβάνονται τα πιθανά οφέλη που μπορεί να προκύψουν. Σε αντίθεση με τους γεωργούς οι κτηνοτρόφοι αποδίδουν επίσης αξία (όφελος) και στη δυνατότητα χρήσης του υλικού αυτού για την παραγωγή θερμότητας σε δημόσια κτίρια. Ωστόσο αν το υλικό δεν επαρκεί και για τις τρεις χρήσεις αξιολογούν ως τελευταία ιεραρχικά επιλογή τη χρήση του για θέρμανση κτιρίων.

Τέλος, όσον αφορά τις απαντήσεις τους σε ερώτηση κλειστού τύπου που αφορούσε το βαθμό ικανοποίησής τους από τις συνθήκες εργασίας τους προέκυψε ένας πολύ υψηλός βαθμός

¹⁹ Συγκεκριμένα αναφέρθηκε ότι η ΕΠΠ τους βοηθάει στην οριοθέτηση της περιοχής που θα «εκμεταλλευτεί» ο κάθε κτηνοτρόφος. Κόβουν επομένως μια συγκεκριμένη λωρίδα γης και μόλις στραγγίσει πιο κάτω η λίμνη επανέρχονται και ξανακόβουν.

²⁰ Παρόμοια απάντηση είχε δοθεί και το 2019 στο αντίστοιχο focus group, όπου είχε επισημανθεί ότι μόνο σημειακά και σε λίγες περιοχές γίνεται η βόσκηση καλαμιών (σε αντίθεση με το παρελθόν που γίνονταν σε πολύ μεγαλύτερη κλίμακα)

ικανοποίησης (Πίνακας Α.6, στο Προσάρτημα για τον Δείκτη Δ.3.2). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι κτηνοτρόφοι κατά την περίοδο 2019-2021 παρουσιάζουν πολύ μεγάλη βελτίωση των συνθηκών εργασίας τους καθώς τετραπλασιάζεται η τιμή του σχετικού δείκτη (από 2,0/10 το 2018 γίνεται ίσος με 8,3/10 το 2021), γεγονός που αποδίδεται σε μεγάλο βαθμό στα οφέλη της χρήσης των καλαμιών ως ζωοτροφής.

3.2.3 Εκπρόσωποι των αλιέων

ΗΜΕΡΑ: Τετάρτη 9/6/2021	ΔΙΑΡΚΕΙΑ: 75 λεπτά
ΏΡΑ ΕΝΑΡΞΗΣ: 17.00	ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ: 5

Αναφορικά με την γενικότερη κατάσταση της αλιείας στην περιοχή μελέτη (μικρή Πρέσπα) το μεγαλύτερο πρόβλημα που αναφέρθηκε, όπως είχε γίνει και στην αντίστοιχη έρευνα του 2019, ήταν η πάρα πολύ μεγάλη μείωση του πληθυσμού του γριβαδιού (του είδους δηλαδή που είναι πιο οικονομικά συμφέρουσα η αλιεύσή του και στο οποίο στηριζόταν για πολλά χρόνια η αλιεία της περιοχής). Το κύριο αίτιο αυτής της μείωσης είναι ότι για πολλά χρόνια δεν μπορεί να αναπαραχθεί ο πληθυσμός τους και έτσι πλέον έχουν μείνει στη λίμνη μόνο μεγάλα (σε μέγεθος και ηλικία) ψάρια, που δεν είναι τα πλέον κατάλληλα για την αναπαραγωγή του είδους²¹. Αυτό το φαινόμενο το αποδίδουν κυρίως στις μεταβαλλόμενες συνθήκες του οικοσυστήματος (πτώση στάθμης λίμνης λόγω αρκετών άνυδρων χρονιών και χωρική επέκταση των καλαμιώνων πριν μια περίπου δεκαετία), καθώς και στο ότι παράλληλα με τις συνθήκες αυτές δεν έχει πέσει γόνος (εκτός λίμνης) για πάνω από 10 χρόνια. Σημαντική επίδραση φαίνεται να έχει και το ξενικό για την περιοχή είδος της πεταλούδας που αναπαράγεται χρησιμοποιώντας τα αυγά του γριβαδιού (επιβεβαιώνοντας έτσι τους σχετικούς φόβους που είχαν εκφραστεί στο focus group του 2018). Άρα οι τρεις παράγοντες που ασκούν πίεση στα αλιεύματα (στον πληθυσμό των γριβαδιών) είναι: (1) η μη χρήση εξωτερικού γόνου²², (2) η κακή διαχείριση τα παλαιότερα χρόνια στο οικοσύστημα και (3) η εισαγωγή ενός ξενικού και μάλλον χωροκατακτητικού είδους (πεταλούδας). Στο σημείο αυτό σημειώθηκε ότι από τον πληθυσμό των ψαριών εξαρτάται και ο πληθυσμός των πτηνών και ειδικά των πελεκάνων.

Ένα άλλο πρόβλημα που σημειώθηκε είναι ότι θεωρούν πως από την πλευρά της Αλβανίας δεν τηρούνται τα μέτρα προστασίας. Για παράδειγμα ανέφεραν ότι δεν κλείνει ταυτόχρονα στις δύο χώρες η λίμνη (δεν επιβάλλεται δηλαδή για το ίδιο χρονικό διάστημα απαγόρευση αλιείας) κατά την αναπαραγωγική περίοδο, ενώ οι Αλβανοί ψαράδες χρησιμοποιούν κακές για το οικοσύστημα

²¹ Μικρά γριβάδια (έως 3kg) πιάνουν πλέον πολύ σπάνια στα δίχτυα τους, τα οποία μάλιστα τα τελευταία χρόνια τα δουλεύουν με μικρότερο «μάτι» για να πιάνουν την πεταλούδα.

²² Οι αλιείς απέδωσαν πολύ μεγάλη σημασία στον να πέφτει χρόνο παρά χρόνο γόνος στη λίμνη καθώς πιστεύουν ότι αποτελεί πολύ σημαντική λύση (ανεξάρτητη των καιρικών συνθηκών) για την αύξηση των αλιευμάτων. Ωστόσο η αδειοδότηση για κάτι τέτοιο είναι δύσκολη και περίπλοκη διαδικασία (απαιτείται μελέτη) λόγω του καθεστώτος προστασίας της περιοχής. Από την άλλη, υπάρχει πάντα ο κίνδυνος να ρίξουν γόνο οι ερασιτέχνες, όπου ο γόνος αυτός να περιλαμβάνει και άλλα ξενικά είδη με αρνητικές επιπτώσεις στο οικοσύστημα και κυρίως στον πληθυσμό του γριβαδιού (κάτι τέτοιο εικάζεται ότι έγινε στο παρελθόν). Υπάρχουν επίσης αρκετές ενστάσεις από τους ψαράδες ότι ήδη υπάρχουν αρκετά ξενικά είδη στη λίμνη και ότι οποιαδήποτε περαιτέρω καθυστέρηση στον εμπλουτισμό με γόνο θα καταστρέψει περισσότερο (ίσως και ανεπανόρθωτα) τους πληθυσμούς γριβαδιού.

πρακτικές ψαρέματος και ψαρεύουν σε περιοχές αναπαραγωγής του γόνου. Η ομάδα των αλιέων τόνισε επίσης (όπως και η ομάδα των κτηνοτρόφων) ότι την καλύτερη διαχείριση την έκαναν τα βουβάλια και γενικά τα ζώα που στο παρελθόν βοσκούσαν μέσα στο νερό τα καλάμια.

Ως αποτέλεσμα των παραπάνω προβλημάτων, οι αλιείς έχουν πλέον ως σχεδόν αποκλειστική πηγή εισοδήματος το είδος «πεταλούδα», το οποίο αλιεύεται τους χειμερινούς μήνες. Έτσι, το καλοκαίρι, μιας και δεν επαρκεί το γριβαδί δεν ψαρεύουν πλέον τακτικά και απασχολούνται σε άλλες δραστηριότητες (κυρίως στη γεωργία). Ένα ζήτημα που σχετίζεται με την αγορά των προϊόντων τους και το οποίο είχε αναφερθεί και σε αντίστοιχη συζήτηση το 2019, είναι το υπάρχον μονοψώνιο στην αγορά των αλιευμάτων τους το οποίο κρατά πολύ χαμηλά τις τιμές. Έτσι, η δυνατότητα επηρεασμού της τιμής αγοράς του γριβαδιού εκ μέρους του αγοραστή έχει προκαλέσει τη σταδιακή πτώση της τιμής του, από τα 4 €/kg στα 2€/kg. Παράλληλα, η πεταλούδα, η οποία αγοράζεται από ένα έμπορο με αποκλειστικό σκοπό την εξαγωγή της (κυρίως στην αγορά της Ρουμανίας) πωλείται επίσης σε αρκετά χαμηλή τιμή, η οποία κυμαίνεται γύρω στα 0,7€/kg. Το γεγονός ότι οι ποσότητες των αλιευμάτων δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλες δεν βοηθάει επίσης στη δυνατότητα διαπραγμάτευσης με νέους εμπόρους για καλύτερη τιμή. Επίσης, το γεγονός ότι έχει επικρατήσει η πεταλούδα έναντι του γριβαδιού οδηγεί σε πολύ φθηνότερο ψάρι ενώ αυξάνει σημαντικά και το κόστος σε δίχτυα, τα οποία χρειάζονται πλέον περισσότερη συντήρηση.

Σε ερώτηση για το αν μπορούν να διαπιστώσουν οφέλη (στην αύξηση των αλιευμάτων) από τις δράσεις του έργου LIFE Prespa Waterbirds και συγκεκριμένα από τις νέες τεχνικές διαχείρισης των υγρών λιβαδιών (περιοχές που αναπαράγονται τα ψάρια) η απάντηση ήταν πώς μάλλον όχι. Τονίζεται ωστόσο ότι οι παρεμβάσεις που έγιναν ήταν προς την σωστή κατεύθυνση και ότι θα μπορούσαν να δώσουν ελπίδα για το μέλλον. Για να γίνει όμως αυτό, θα πρέπει να επικρατήσουν για ένα επαρκές χρονικό διάστημα (μερικά έτη) ευνοϊκές κλιματικές συνθήκες στη λίμνη ώστε να ανέβει η στάθμη της και να φανεί το αποτέλεσμα των δράσεων του έργου στο άμεσο μέλλον (π.χ. σε μια πενταετία).

Ως συνέπεια αυτής της συζήτησης, αναφέρθηκε από τους αλιείς ότι η κλιματική αλλαγή έχει ήδη ορατές επιπτώσεις στην περιοχή μελέτης. Συγκεκριμένα, η μείωση των βροχοπτώσεων που τελικά συντελεί στην πτώση της στάθμης της λίμνης δημιουργεί μεγάλη ανασφάλεια για το μέλλον. Είναι χαρακτηριστικό το ότι αν είχε ανέβει λίγο η στάθμη της λίμνης (π.χ. 20 εκατοστά), οι αλιείς εκτιμούν ότι θα είχαν φανεί οι θετικές επιδράσεις της διαχείρισης του έργου²³. Η πρόγνωση για το μέλλον δεν φαντάζει αισιόδοξη καθώς αναμένεται περαιτέρω μείωση των βροχοπτώσεων και αύξηση της θερμοκρασίας. Άρα θα είναι στατιστικά πιο πιθανό να παρατηρηθούν περισσότερες συνεχόμενες ξηρές χρονιές που θα έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην αναπαραγωγή γόνου. Μια πρόταση που γίνεται από τους ψαράδες για τη βελτίωση των δυνατοτήτων αναπαραγωγής των

²³ Όταν για παράδειγμα το 2018 είχε λίγο παραπάνω νερό η λίμνη, είχε παρατηρηθεί για ένα χρονικό διάστημα αύξηση του αριθμού των ψαριών. Αυτή η αύξηση είχε αποτυπωθεί στο focus group του 2018 όπου τονίστηκε ότι εκείνη τη χρονιά για πρώτη φορά είδαν τόσα πολλά ψάρια να γονιμοποιούνται (και για μεγάλο χρονικό διάστημα). Αυτή η εικόνα είχε δημιουργήσει μάλιστα θετικές προσδοκίες και προφανώς είχε επηρεάσει την τότε αξιολόγηση των ψαράδων (η οποία ήταν εξαιρετικά υψηλή – Δείκτης Δ.2.1 στον Πίνακα Α.4 στο Προσάρτημα). Ωστόσο, έκτοτε οι καιρικές συνθήκες δεν ευνόησαν την αναπαραγωγή και άρα αυτή η αύξηση δεν επέφερε ουσιαστική (και μακροχρόνια) μεταβολή στον πληθυσμό των ψαριών.

ψαριών είναι να πραγματοποιείται κοπή των καλαμιών λίγο πριν την αναπαραγωγική περίοδο (Φεβρουάριο-Μάρτιο), όταν η στάθμη της λίμνης είναι πιο χαμηλά²⁴.

Συμπερασματικά επισημάνθηκε για μια ακόμα φορά ότι υπάρχει κίνδυνος να σταματήσουν να ασχολούνται οι κάτοικοι της περιοχής με το ψάρεμα τα επόμενα χρόνια καθώς από μόνη της η συγκεκριμένη δραστηριότητα δεν εξασφαλίζει πλέον ένα επαρκές εισόδημα και άρα όλοι οι αλιείς έχουν σήμερα τουλάχιστον μια ή και παραπάνω πηγές εισοδήματος (κυρίως τη γεωργία).

Σε ερώτηση για το αν τα τελευταία δύο χρόνια παρατήρησαν κάποια παράπλευρα οφέλη από τις δράσεις διαχείρισης του υγροτόπου στις συνθήκες αλιείας απάντησαν πως η διαχείριση του καλαμιώνα δημιούργησε ευνοϊκές συνθήκες (πλεύσης) σημειακά μέσα στην λίμνη (π.χ. στον Λευκώνα, σε μια περιοχή που βγαίνουν 4-5 βάρκες). Συνολικά βέβαια τόνισαν πως αν και η διαχείριση γίνεται σήμερα περιφερειακά στη λίμνη και δεν επηρεάζει πολύ την διέλευση των βαρκών, υπάρχει εντούτοις η δυνατότητα να γίνει κατάλληλη διαχείριση όπου χρειαστεί στο μέλλον.

Όλα τα παραπάνω προβλήματα και οι αρνητικές (κατά την άποψη των ψαράδων) προοπτικές για τον κλάδο της αλιείας είχαν ως συνέπεια να δοθεί ένας πολύ χαμηλός βαθμός ικανοποίησής τους από τις συνθήκες εργασίας τους, σε σχετική ερώτηση που τους έγινε (Πίνακας Α.4 στο Προσάρτημα, δείκτης Δ.2.1). Αξίζει να σημειωθεί ότι μέσα σε τρία μόλις χρόνια ο δείκτης αυτός σχεδόν υποτριπλασιάστηκε, γεγονός που αποδίδεται σε μεγάλο βαθμό στη διαρκή μείωση των αλιευμάτων και συνεπακόλουθα του εισοδήματός τους (σε αντίθεση μάλιστα με τις υψηλές προσδοκίες που είχαν δημιουργηθεί το 2018 και βάσει των οποίων είχε δοθεί τότε μια πολύ υψηλή μέση βαθμολογία στον ίδιο δείκτη). Η χαμηλή αυτή βαθμολογία ωστόσο δεν μπορεί να αποδοθεί στην αποτελεσματικότητα των δράσεων του έργου LIFE Prespa Waterbirds καθώς οι παράγοντες που ευθύνονται για την μη ορατή βελτίωση του αριθμού των ιχθυαποθεμάτων της περιοχής είναι κατά βάση εξωγενείς και σχετίζονται με την ξηρασία και τις περιορισμένες βροχοπτώσεις των τελευταίων 2 ετών.

4. Συμπεράσματα ως προς τις κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις του προγράμματος LIFE Prespa Waterbirds

Όπως φάνηκε από την ανάλυση που προηγήθηκε τόσο με την περιγραφή των κοινωνικο-οικονομικών δεικτών, όσο και με την παρουσίαση των αποτελεσμάτων των επιμέρους ομάδων εστίασης, το γενικό συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι η εφαρμογή των δράσεων διαχείρισης του έργου LIFE Prespa Waterbirds δημιούργησε σημαντικά άμεσα οφέλη για την τοπική κοινωνία, πολλά εκ των οποίων αναμένεται να διατηρηθούν ή και να επεκταθούν τα επόμενα χρόνια, ακόμα και μετά την ολοκλήρωση του έργου. Ένα ακόμα γενικό συμπέρασμα είναι ότι τα οφέλη αυτά στις περισσότερες περιπτώσεις δεν έγιναν άμεσα αντιληπτά αλλά χρειάστηκε κάποιος χρόνος, ο οποίος δεν ξεπερνούσε ωστόσο το ένα με δυο χρόνια, και άρα τα οφέλη έγιναν αντιληπτά εντός της χρονικής διάρκειας του έργου (π.χ. οφέλη στη γεωργία και την κτηνοτροφία). Σε άλλες ωστόσο περιπτώσεις (π.χ. στην αλιεία) τα οφέλη δεν έγιναν άμεσα αντιληπτά στη διάρκεια του έργου,

²⁴ Έτσι ανέφεραν ότι γίνονταν παλιά η διαχείριση από ψαράδες της περιοχής. .

κυρίως εξαιτίας εξωγενών παραγόντων (π.χ. έντονη ξηρασία για μεγάλο χρονικό διάστημα την περίοδο 2019-2020) και αναμένεται επομένως να επαναξιολογηθούν τα επόμενα χρόνια.

Ίσως τα πιο ορατά και άμεσα οφέλη για την τοπική κοινωνία ήταν αυτά που προέκυψαν από τη επεξεργασία των υπολειμμάτων των καλαμιών με στόχο τη χρήση τους ως ζωοτροφή. Το σύνολο των κτηνοτρόφων αναγνώρισε ως ιδιαίτερα σημαντική αυτή τη δράση η οποία μάλιστα αποτέλεσε και σημαντική οικονομική βοήθεια για μεγάλο αριθμό κτηνοτρόφων. Η επιτυχία της δράσης αυτής φαίνεται τόσο από το βαθμό ικανοποίησης των κτηνοτρόφων όσο και από την ολοένα και μεγαλύτερη, τα τελευταία τρία χρόνια, συμμετοχή τους στις δράσεις κοπής (διαχείρισης) των καλαμιών.

Ιδιαίτερα σημαντική σε επίπεδο προσφοράς τεχνογνωσίας και ανάδειξης των δυνατοτήτων για μελλοντική χρήση ήταν και η χρήση των υπολειμμάτων διαχείρισης ως εδαφοβελτιωτικού υλικού στη γεωργία. Το συγκεκριμένο όφελος επιβεβαιώνεται: (α) από τον σχετικό δείκτη ικανοποίησης των γεωργών που συμμετείχαν στη σχετική πειραματική εφαρμογή του LIFE Prespa Waterbirds, (β) από τις μαρτυρίες κτηνοτρόφων που δοκίμασαν την τεχνική αυτή μόνοι τους κατόπιν ενημέρωσής τους από τους υπεύθυνους του προγράμματος LIFE, (γ) από το έντονο ενδιαφέρον των υπόλοιπων γεωργών να εφαρμόσουν την τεχνική αυτή στα χωράφια εκείνα που θεωρούν ότι μπορούν με το εν λόγω υλικό να βελτιώσουν την απόδοσή τους. Μικρότερης αλλά όχι αμελητέας σημασίας κρίθηκαν τα (δυναμικά/μελλοντικά) οφέλη στους γεωργούς της περιοχής: (α) ως προς τη δυνατότητα ενημέρωσης και προσαρμογής τους σε συνθήκες κλιματικής αλλαγής και (β) ως προς τη βελτίωση της αποστράγγισης των χωραφιών τους, μέσω του καθαρισμού των στραγγιστικών καναλιών.

Όσον αφορά την περίπτωση της αλιείας, το 2018 φάνηκε να επιτυγχάνεται (σύμφωνα με τους αλιείς της περιοχής) αρχικά ο στόχος της αύξησης των ψαριών μέσω της διαχείρισης των υγρών λιβαδιών, όπου αναπαράγονται. Ωστόσο, η συνέχεια δεν ήταν ανάλογη εξαιτίας πολύ δυσμενών κλιματικών συνθηκών (έντονη ξηρασία), οι οποίες δεν επέτρεψαν να φανεί στα επόμενα δύο έτη η θετική συνεισφορά του έργου στους πληθυσμούς των ψαριών. Ωστόσο, για να κριθεί πιο σωστά η αποτελεσματικότητα του έργου σε σχέση με την αλιεία της περιοχής θα πρέπει να περάσει ακόμα λίγος χρόνος και κυρίως θα πρέπει να υπάρξουν ορισμένες χρονιές με κατάλληλες κλιματικές συνθήκες. Το γεγονός ότι οι αλιείς εναποθέτουν ακόμα τις ελπίδες τους για βελτίωση του εισοδήματός τους και των συνθηκών εργασίας τους στις δράσεις του έργου LIFE Prespa Waterbirds φανερώνει ότι το συγκεκριμένο όφελος είναι δυναμικά αρκετά μεγάλο.

Η συνεισφορά του έργου στην τοπική τουριστική ανάπτυξη είναι δεδομένη, καθώς ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των δράσεων επικοινωνίας του έργου είχαν ως άμεσο ή έμμεσο στόχο να ενδυναμώσουν τον οικοτουρισμό με την προβολή της περιοχής ως ιδανικού προορισμού για ορνιθοπαράτηρηση. Οι βραχυπρόθεσμες ωφέλειες μπορούν οριακά να αποτυπωθούν στην αύξηση του τουρισμού (σύμφωνα με τους σχετικούς δείκτες) που σημειώθηκε τη διετία 2018-19 σε σχέση με τα δύο προηγούμενα έτη. Από κει και έπειτα οι περιορισμοί μετακίνησης που επέβαλε η πανδημία COVID-19 δεν επέτρεψαν την περαιτέρω αξιολόγηση του οφέλους του έργου στον τουρισμό, κάτι όμως που μπορεί να γίνει τα επόμενα χρόνια, μετά την ολοκλήρωση του έργου LIFE Prespa Waterbirds.

Η ενίσχυση της γνώσης των παιδιών για την περιοχή τους και η ενεργή συμμετοχή τους σε θέματα που σχετίζονται με την προβολή και εξωστρέφεια της περιοχής αποτυπώνεται ξεκάθαρα μέσα

από τους δύο σχετικούς δείκτες (Δ.5.1 και Δ.5.2) οι οποίοι φανερώνουν ότι παρά τις ουσιαστικές δυσκολίες που προέκυψαν τα τελευταία δύο χρόνια εξαιτίας της πανδημίας, οι δράσεις αυτές ωφέλησαν ένα πολύ μεγάλο αριθμό παιδιών, ενώ παράλληλα η συμμετοχή των νέων της περιοχής (μέσω της ομάδας των Presplorers) στις δράσεις του προγράμματος ήταν αξιοσημείωτη και εξαιρετικά επωφελής τόσο για τα ίδια τα παιδιά όσο και για την τοπική κοινωνία. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι η ομάδα των Presplorers βραβεύτηκε, ανάμεσα σε άλλες, στο διαγωνισμό που οργανώθηκε από τη WWF Turkey – WWF Hellas με τίτλο Panda Youth Awards²⁵.

Στην κατηγορία του δυνητικού μελλοντικού οφέλους για την τοπική κοινωνία μπορούμε τέλος να εντάξουμε και τις δυνατότητες χρήσης των υπολειμμάτων διαχείρισης του καλαμιού ως βιομάζας για θέρμανση δημόσιων κτιρίων. Για την συγκεκριμένη εφαρμογή έχει αναπτυχθεί μέσα από το πρόγραμμα LIFE Prespa Waterbirds η απαραίτητη τεχνογνωσία και έχει γίνει τεchnο-οικονομική μελέτη που φανερώνει τη βιωσιμότητα και τα οικονομικά οφέλη του έργου. Παράλληλα έχουν ήδη ενημερωθεί για τη δυνατότητα αυτή αρκετοί κάτοικοι της περιοχής και παρόλο που υπάρχουν ανταγωνιστικές χρήσεις του καλαμιού με πιο άμεσο για αυτούς όφελος (π.χ. γεωργία, κτηνοτροφία) φαίνεται να υπάρχει κοινωνική αποδοχή και της χρήσης για θέρμανση.

Ένα τελικό συμπέρασμα που προέκυψε κατά την ανάλυση του οφέλους του LIFE Prespa Waterbirds για την τοπική κοινωνία ήταν το εξαιρετικά μεγάλο ενδιαφέρον που έδειξαν όλες οι ομάδες επαγγελματιών της περιοχής τόσο για τις υλοποιούμενες δράσεις όσο και για την ανάγκη διατήρησης ή ακόμα και επέκτασης των διαχειριστικών δράσεων του προγράμματος και μετά το τέλος της χρηματοδότησης του έργου. Αναγνωρίζοντας ακόμα τα κοινωνικο-οικονομικά οφέλη του έργου, οι κάτοικοι της περιοχής ανέδειξαν την ανάγκη για συντονισμένες μελλοντικές περιβαλλοντικές δράσεις οι οποίες θα έχουν έναν σαφή ανθρωποκεντρικό προσανατολισμό (με αυξημένα δηλαδή κοινωνικο-οικονομικά οφέλη). Η αναγνώριση λοιπόν στην τοπική κοινωνία της σημασίας των οικοσυστημικών υπηρεσιών για την τοπική ανάπτυξη και ευημερία αποτελεί ένα ακόμα πολύ σημαντικό (αλλά προφανώς μη μετρήσιμο) όφελος από το παρόν έργο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Breen R.L. (2006) 'A Practical guide to focus –group research', *Journal of Geography in Higher Education*, 30 (3): 463-475.

Goss J.D., Leinbach T.R. (1996) 'Focus groups as alternative research practice', *Area* 28 (2): 115-23.

Kreuger R. (1993) *Focus groups: A practical guide for applied research* (2nd edition), Thousand Oaks: Sage, California.

Morgan D.L. (1988) *Focus groups as qualitative research*. London: Sage.

Morgan D.L. and Kreuger R.A. (1993) 'When to use focus groups and why' in Morgan D.L. (Ed.) *Successful Focus Groups*. London: Sage

Stewart D.W. and Shamdasani P.N. (1992) *Focus groups: theory and practice*. London: Sage.

²⁵ <https://www.prespawaterbirds.gr/symmetoxi-ton-presplorers-sta-wwf-panda-youth-awards-n-109.html>

ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑ

Α. Τεχνικά δελτία δεικτών

Πίνακας Α.1: Τεχνικό δελτίο για τον Δ.1.1

Όνομασία δείκτη	Κόστος θέρμανσης δημοτικών κτιρίων
Κατηγορία οφέλους	Παροχή βιομάζας
Κατηγορία οικοσυστημικών υπηρεσιών	Προσφορά καύσιμης ύλης
Ωφελούμενοι	Δημοτικές αρχές. Κάτοικοι της περιοχής
Ορισμός/αιτιολόγηση	Εκτίμηση συνολικού κόστους εφαρμογής του συστήματος διαχείρισης της βιομάζας για τη θέρμανση των κτιρίων του Δήμου (σενάριο εφαρμογής αποκλειστικά στο Πατουλίδειο Γυμναστήριο). Σύγκριση του κόστους αυτού με το υφιστάμενο οικονομικό (δαπάνες για καύσιμα) και περιβαλλοντικό (μείωση εκπομπών CO ₂) κόστος θέρμανσης (με το όφελος δηλαδή από την αλλαγή του συστήματος θέρμανσης).
Μονάδα μέτρησης	€/έτος
Συχνότητα μέτρησης	Μια φορά το 2018 και μια φορά το 2021 (Όταν εφαρμοστεί στην πράξη το σύστημα θέρμανσης με βιομάζα οι μετρήσεις θα πρέπει να γίνονται σε ετήσια βάση).
Περιοχή αναφοράς	Δήμος Πρεσπών
Δεδομένα/πηγές	Δήμος Πρεσπών
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2018	Εκτίμηση ετήσιου οφέλους (μείωση κόστους) από την πλήρη κάλυψη των αναγκών του Πατουλίδειου γυμναστηρίου: 10.000€/έτος (χρόνος απόσβεσης έργου 4,5 έτη)
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2021	Εκτίμηση ετήσιου οφέλους (μείωση κόστους) από την πλήρη κάλυψη των αναγκών του Πατουλίδειου γυμναστηρίου: 10.000€/έτος (χρόνος απόσβεσης έργου 4,5 έτη)
Σχολιασμός	Ο δείκτης είναι σταθερός στο χρόνο καθώς περιγράφει τα δυνητικά μελλοντικά οφέλη χρήσης της βιομάζας για θέρμανση.

Πίνακας Α.2: Τεχνικό δελτίο για τον Δ.1.2

Όνομασία δείκτη	Αριθμός κτηνοτρόφων που χρησιμοποιούν τα υπολείμματα των καλαμιών ως ζωτροφή
Κατηγορία οφέλους	Παροχή βιομάζας (υπολείμματα καλαμιών)
Κατηγορία οικοσυστημικών υπηρεσιών	Παροχή τροφίμων στη κτηνοτροφία
Ωφελούμενοι	Κτηνοτρόφοι της περιοχής
Ορισμός/αιτιολόγηση	Αριθμός κτηνοτρόφων που λαμβάνουν ποσότητες από τα υπολείμματα των καλαμιών (λόγω της διαχείρισης των καλαμιώνων) για ζωτροφή. Η συγκεκριμένη παροχή ενδέχεται να μειώσει το μέσο ετήσιο κόστος διατροφής των κτηνοτροφικών μονάδων της περιοχής
Μονάδα μέτρησης	Αριθμός ωφελομένων κτηνοτρόφων

Συχνότητα μέτρησης	Μια φορά το 2018 και μια φορά το 2021 (μεσοπρόθεσμο όφελος).
Περιοχή αναφοράς	Δήμος Πρεσπών
Δεδομένα/πηγές	Ερευνητική ομάδα του προγράμματος LIFE Waterbirds.
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2018	Το πρώτο έτος εφαρμογής του προγράμματος μοιράστηκαν ζωοτροφές από υπολείμματα των καλαμιών (συσκευασμένα σε μορφή «μπάλας») σε 15 κτηνοτρόφους της περιοχής .
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2021	Μέχρι το 2021 (σε τρία έτη διαχείρισης: 2018, 2019, 2020) μοιράστηκαν ζωοτροφές από υπολείμματα των καλαμιών (με την μορφή μπάλας) σε 24 κτηνοτρόφους της περιοχής
Σχολιασμός	Ο βαθμός συμμετοχής των κτηνοτρόφων στις κοπές καλαμιών και η συνολική ποσότητα βιομάζας που λαμβάνει ο καθένας από αυτούς διαφέρει αρκετά μεταξύ τους. Στα συμπεράσματα του focus group των κτηνοτρόφων παρουσιάζονται και σχολιάζονται τα «ποιοτικά» συμπεράσματα και τα αποτελέσματα της δράσης αυτής.

Πίνακας Α.3: Τεχνικό δελτίο για τον Δ.1.3

Όνομασία δείκτη	Αριθμός γεωργών που χρησιμοποιούν τα υπολείμματα των καλαμιών ως εδαφοβελτιωτικό
Κατηγορία οφέλους	Παροχή βιομάζας (υπολείμματα καλαμιών)
Κατηγορία οικοσυστημικών υπηρεσιών	Ρυθμιστική υπηρεσία – Γονιμότητα εδάφους
Ωφελούμενοι	Γεωργοί της περιοχής
Ορισμός/αιτιολόγηση	Αριθμός γεωργών που λαμβάνουν κάθε χρόνο ποσότητες από τα υπολείμματα των καλαμιών (λόγω της διαχείρισης των καλαμιώνων) για χρήση στα χωράφια τους ως εδαφοβελτιωτικό. Η συγκεκριμένη παροχή ενδέχεται να βελτιώσει τη γονιμότητα των εδαφών, αυξάνοντας την παραγωγικότητά τους ή/και μειώνοντας το μέσο ετήσιο κόστος λίπανσης.
Μονάδα μέτρησης	Αριθμός ωφελούμενων γεωργών
Συχνότητα μέτρησης	Μια φορά το 2019 και μια φορά το 2021 (μεσοπρόθεσμο όφελος).
Περιοχή αναφοράς	Δήμος Πρεσπών
Δεδομένα/πηγές	Ερευνητική ομάδα του προγράμματος LIFE Waterbirds.
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2019	Το πρώτο έτος εφαρμογής του προγράμματος μοιράστηκαν υπολείμματα των καλαμιών ως εδαφοβελτιωτικό σε 3 γεωργούς .
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2021	Μέχρι το 2021 (σε δύο έτη διαχείρισης: 2019, 2020) μοιράστηκαν υπολείμματα των καλαμιών ως εδαφοβελτιωτικό σε 3 γεωργούς .
Σχολιασμός	Υπογραμμίζεται ότι η συγκεκριμένη παροχή αφορούσε πειραματική (πιλοτική) εφαρμογή σε γεωργούς που πρόσφεραν εθελοντικά κάποιες εκτάσεις με σκοπό τη μελέτη της αποτελεσματικότητας της βιομάζας καλαμιού ως εδαφοβελτιωτικού. Στα συμπεράσματα του focus group των γεωργών παρουσιάζονται και σχολιάζονται τα «ποιοτικά» συμπεράσματα και τα αποτελέσματα της δράσης αυτής.

Πίνακας Α.4: Τεχνικό δελτίο για τον Δ.2.1

Όνομασία δείκτη	Δείκτης ικανοποίησης των ψαράδων ως προς τις συνθήκες αλιείας
Κατηγορία οφέλους	Βελτίωση συνθηκών εργασίας στην αλιεία και δυνητική αύξηση παραγωγής αλιευμάτων
Κατηγορία οικοσυστημικών υπηρεσιών	Προσφορά τροφίμων
Ωφελούμενοι	Ψαράδες
Ορισμός/αιτιολόγηση	Ποιοτική εκτίμηση της βελτίωσης των συνθηκών αλιείας στην περιοχή μελέτης (αύξηση κέρδους ή/και μείωση μέσου χρόνου εργασίας εξαιτίας της αύξησης των ιχθυαποθεμάτων, βελτίωση των συνθηκών πλεύσης των λέμβων, κτλ)
Μονάδα μέτρησης	Ποιοτική μέτρηση της ικανοποίησης των αλιέων σε μια κλίμακα τύπου Likert από το 1 ως το 10, όπου 1= καθόλου ικανοποιημένος και 10= πάρα πολύ ικανοποιημένος
Συχνότητα μέτρησης	Μια φορά το 2018 (έτος βάσης) και μια φορά το 2021 (μεσοπρόθεσμο όφελος).
Περιοχή αναφοράς	Δήμος Πρεσπών
Δεδομένα/πηγές	Με ερώτηση που γίνεται κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων με την αντίστοιχη ομάδα εστίασης (focus group ψαράδων της περιοχής) που είναι προγραμματισμένες να γίνουν στη διάρκεια του προγράμματος.
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2018	Μέσος βαθμός ικανοποίησης των ψαράδων από τις συνθήκες αλιείας (στην κλίμακα 1-10): 7,66/10 .
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2021	Μέσος βαθμός ικανοποίησης των ψαράδων από τις συνθήκες αλιείας (στην κλίμακα 1-10): 2,80/10 .
Σχολιασμός	Παρατηρείται μεγάλη μείωση στον δείκτη η οποία όμως δεν μπορεί να αποδοθεί στα αποτελέσματα του έργου. Για να γίνει πιο κατανοητή η επίδραση του έργου στην αλιεία (τα πιθανά οφέλη του έργου στους αλιείς) αλλά και τα αίτια της μείωσης του δείκτη είναι απαραίτητο να ανατρέξει κάποιος στην ενότητα των αποτελεσμάτων της αντίστοιχης ομάδας εστίασης/focus group (κεφάλαιο 3 της παρούσας έκθεσης).

Πίνακας Α.5: Τεχνικό δελτίο για τον Δ.3.1

Όνομασία δείκτη	Δείκτης ικανοποίησης γεωργών από τις συνθήκες εργασίας τους: από το (νέο) τρόπο καθαρισμού των στραγγιστικών καναλιών και από τα (νέα) εδαφοβελτιωτικά
Κατηγορία οφέλους	Δυνητική βελτίωση των συνθηκών εργασίας στη γεωργία και την κτηνοτροφία
Κατηγορία οικοσυστημικών υπηρεσιών	Ρύθμιση υδατικών πόρων (έμμεση επίπτωση)
Ωφελούμενοι	Γεωργοί
Ορισμός/αιτιολόγηση	Ποιοτική εκτίμηση της μεταβολής των συνθηκών εργασίας των γεωργών της περιοχής. Η μεταβολή στον τρόπο καθαρισμού των στραγγιστικών καναλιών (π.χ. κόψιμο καλαμιώνων αντί για καύση, βελτίωση της στράγγισης των καναλιών) αναμένεται να βελτιώσει την τιμή του δείκτη, όπως και η δυνατότητα χρήσης της βιομάζας του

	καλαμιού ως εδαφοβελτιωτικό (βελτίωση της στράγγισης των εδαφών).
Μονάδα μέτρησης	Ποιοτική μέτρηση του βαθμού ικανοποίησης των γεωργών από τις συνθήκες εργασίας τους σε μια κλίμακα τύπου Likert από το 1 ως το 10, όπου 1= καθόλου ικανοποιημένος και 10= πάρα πολύ ικανοποιημένος.
Συχνότητα μέτρησης	Μια φορά το 2018 (έτος βάσης) και μια φορά το 2021 (μεσοπρόθεσμο όφελος)
Περιοχή αναφοράς	Δήμος Πρεσπών
Δεδομένα/πηγές	Με ερώτηση που γίνεται κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων με την αντίστοιχη ομάδα εστίασης (focus group γεωργών της περιοχής) που είναι προγραμματισμένες να γίνουν στη διάρκεια του προγράμματος.
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2018	Μέσος βαθμός ικανοποίησης των γεωργών από τις συνθήκες εργασίας τους (στην κλίμακα 1-10): 5,0/10 .
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2021	Μέσος βαθμός ικανοποίησης των γεωργών που χρησιμοποίησαν υλικό βιομάζας ως λίπασμα από τις συνθήκες εργασίας τους (στην κλίμακα 1-10): 6,0/10 Μέσος βαθμός ικανοποίησης γεωργών που δεν συμμετείχαν στην πειραματική λίπανση (στην κλίμακα 1-10): 3.5/10
Σχολιασμός	Επισημαίνεται ότι στην πρώτη μέτρηση του δείκτη δεν υπήρχε διάκριση σε επωφελούμενους και μη γεωργούς καθώς δεν είχε εφαρμοστεί ακόμα η πειραματική χρήση της βιομάζας των καλαμιών ως εδαφοβελτιωτικό. Ειδικότερα «ποιοτικά» αποτελέσματα και συμπεράσματα για τις συνθήκες εργασίας των γεωργών περιγράφονται στην ενότητα των αποτελεσμάτων της αντίστοιχης ομάδας εστίασης (focus group).

Πίνακας Α.6: Τεχνικό δελτίο για τον Δ.3.2

Ονομασία δείκτη	Ικανοποίηση κτηνοτρόφων από τις νέες εκτάσεις βόσκησης περιμετρικά της λίμνης: από τις (νέες) εκτάσεις βόσκησης περιμετρικά της λίμνης και από τις (νέες) προσφερόμενες ζωοτροφές
Κατηγορία οφέλους	Δυνητική βελτίωση των συνθηκών εργασίας στη γεωργία και την κτηνοτροφία
Κατηγορία οικοσυστημικών υπηρεσιών	Ρύθμιση εδαφών (έμμεση επίπτωση)/Προσφορά τροφής σε κτηνοτροφία
Ωφελούμενοι	Κτηνοτρόφοι
Ορισμός/αιτιολόγηση	Ποιοτική εκτίμηση της μεταβολής των συνθηκών εργασίας των κτηνοτρόφων της περιοχής λόγω της αύξησης των εκτάσεων για βόσκηση στην περιοχή μελέτης και λόγω της ευκολότερης πρόσβασης σε ζωοτροφές
Μονάδα μέτρησης	Ποιοτική μέτρηση του βαθμού ικανοποίησης των κτηνοτρόφων από τη προσφορά νέων εκτάσεων (βοσκότοπων) σε μια κλίμακα τύπου Likert
Συχνότητα μέτρησης	Μια φορά το 2019 και μια φορά το 2021 (μεσοπρόθεσμο όφελος)
Περιοχή αναφοράς	Δήμος Πρεσπών
Δεδομένα/πηγές	Με ερώτηση που γίνεται κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων με την αντίστοιχη ομάδα εστίασης (focus group κτηνοτρόφων της περιοχής) που είναι προγραμματισμένες να γίνουν στη διάρκεια του προγράμματος.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2019	Μέσος βαθμός ικανοποίησης των κτηνοτρόφων από τις συνθήκες εργασίας τους (στην κλίμακα 1-10): 2,0/10 .
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2021	Μέσος βαθμός ικανοποίησης των κτηνοτρόφων από τις συνθήκες εργασίας τους (στην κλίμακα 1-10): 8,33/10 .
Σχολιασμός	Αξίζει να σημειωθεί ότι όλοι οι κτηνοτρόφοι που απάντησαν το 2021 έλαβαν υλικό βιομάζας από τα καλάμια ως ζωοτροφή και για το λόγο αυτό δεν γίνεται διάκριση όπως στους γεωργούς σε ωφελούμενους ή μη. Ειδικότερα «ποιοτικά» αλλά και ποσοτικά αποτελέσματα (π.χ. μείωση κόστους ζωοτροφών) και συμπεράσματα για τις συνθήκες εργασίας των κτηνοτρόφων περιγράφονται στην ενότητα των αποτελεσμάτων της αντίστοιχης ομάδας εστίασης (focus group).

Πίνακας Α.7: Τεχνικό δελτίο για τον Δ.4.1

Ονομασία δείκτη	Αριθμός τουριστών/επισκεπτών στην ευρύτερη περιοχή των Πρεσπών												
Κατηγορία οφέλους	Ενδυνάμωση οικοτουρισμού												
Κατηγορία οικοσυστημικών υπηρεσιών	Οικοτουρισμός και αναψυχή												
Ωφελούμενοι	Τουριστικές επιχειρήσεις												
Ορισμός/αιτιολόγηση	Α. Συνολικός αριθμός διανυκτερεύσεων των τουριστών στην περιοχή μελέτης. Ενδεχόμενη αύξηση του αριθμού αυτού μπορεί να προκύψει έμμεσα από την υποστήριξη συγκεκριμένων δραστηριοτήτων αναψυχής (ορνιθοπαράτηρηση) και από τη γενικότερη προβολή της περιοχής μελέτης Β. Αριθμός επισκεπτών του νερόμυλου της περιοχής. Ενδεχόμενη αύξηση του αριθμού αυτού μπορεί να προκύψει από τη γενικότερη προβολή της περιοχής μελέτης (η μέτρηση των επισκεπτών συμπληρώνει την τουριστική εικόνα της περιοχής, όπως αυτή καταγράφεται από τον αριθμό των διανυκτερεύσεων)												
Μονάδα μέτρησης	Α. Αριθμός διανυκτερεύσεων ανά έτος Β. Αριθμός επισκεπτών ανά έτος												
Συχνότητα μέτρησης	Μια φορά το 2018 (έτος βάσης) και μια φορά το 2021 (μεσοπρόθεσμο όφελος)												
Περιοχή αναφοράς	Δήμος Πρεσπών												
Δεδομένα/πηγές	ΕΛ.ΣΤΑΤ, ΕΟΤ, Πρωτογενής έρευνα στην περιοχή μελέτης (στους ξενοδόχους της περιοχής)												
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2018 (με τιμές αναφοράς για το 2016 και το 2017)	ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΕΛ.ΣΤΑΤ (2016) για τον Δήμο Πρεσπών για το 62% των κλινών της περιοχής για τις οποίες αναφέρονται στοιχεία: <table border="1"> <tr> <td>Αφίξεις ημεδαπών:</td> <td>677</td> </tr> <tr> <td>Αφίξεις αλλοδαπών:</td> <td>105</td> </tr> <tr> <td>Σύνολο αφίξεων</td> <td>782</td> </tr> <tr> <td>Διανυκτερεύσεις ημεδαπών</td> <td>1279</td> </tr> <tr> <td>Διανυκτερεύσεις αλλοδαπών</td> <td>253</td> </tr> <tr> <td>Σύνολο διανυκτερεύσεων</td> <td>1532</td> </tr> </table>	Αφίξεις ημεδαπών:	677	Αφίξεις αλλοδαπών:	105	Σύνολο αφίξεων	782	Διανυκτερεύσεις ημεδαπών	1279	Διανυκτερεύσεις αλλοδαπών	253	Σύνολο διανυκτερεύσεων	1532
Αφίξεις ημεδαπών:	677												
Αφίξεις αλλοδαπών:	105												
Σύνολο αφίξεων	782												
Διανυκτερεύσεις ημεδαπών	1279												
Διανυκτερεύσεις αλλοδαπών	253												
Σύνολο διανυκτερεύσεων	1532												

	<p>Σε πρωτογενή έρευνα που έγινε σε 16 ξενοδοχειακές μονάδες της περιοχής, το μέσο ποσοστό πληρότητας που δήλωσαν οι ιδιοκτήτες τους ήταν περίπου 35%. Η εξήγηση για το μεγάλο αυτό ποσοστό σε σχέση με τον αριθμό τουριστών στην περιοχή (μετά και την συζήτηση που έγινε με το αντίστοιχο focus group) είναι ότι μάλλον οι ξενοδόχοι θεωρούν ως δεδομένο ότι τις καθημερινές δεν έχουν (σχεδόν) καθόλου επισκέπτες και άρα υπολογίζουν την πληρότητά τους με βάση τα Σαββατοκύριακα και τις αργίες.</p> <p>ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΕΠΙΣΚΕΠΤΩΝ: Αριθμός επισκεπτών του νερόμυλου για το 2017 από δεδομένα της Εταιρείας Προστασίας Πρεσπών): 3.511 επισκέπτες</p>												
<p>ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2021 (με τιμές αναφοράς για τα έτη 2018-2019)</p>	<p>ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΕΛ.ΣΤΑΤ (2019) για τον Δήμο Πρεσπών για το 62% των κλινών της περιοχής για τις οποίες αναφέρονται στοιχεία:</p> <table border="1" data-bbox="608 752 1118 958"> <tr> <td>Αφίξεις ημεδαπών:</td> <td>916</td> </tr> <tr> <td>Αφίξεις αλλοδαπών:</td> <td>217</td> </tr> <tr> <td>Σύνολο αφίξεων</td> <td>1133</td> </tr> <tr> <td>Διανυκτερεύσεις ημεδαπών</td> <td>1823</td> </tr> <tr> <td>Διανυκτερεύσεις αλλοδαπών</td> <td>534</td> </tr> <tr> <td>Σύνολο διανυκτερεύσεων</td> <td>2357</td> </tr> </table> <p>ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΕΠΙΣΚΕΠΤΩΝ: Αριθμός επισκεπτών του νερόμυλου για το 2019 από δεδομένα της Εταιρείας Προστασίας Πρεσπών): 3.636 επισκέπτες</p>	Αφίξεις ημεδαπών:	916	Αφίξεις αλλοδαπών:	217	Σύνολο αφίξεων	1133	Διανυκτερεύσεις ημεδαπών	1823	Διανυκτερεύσεις αλλοδαπών	534	Σύνολο διανυκτερεύσεων	2357
Αφίξεις ημεδαπών:	916												
Αφίξεις αλλοδαπών:	217												
Σύνολο αφίξεων	1133												
Διανυκτερεύσεις ημεδαπών	1823												
Διανυκτερεύσεις αλλοδαπών	534												
Σύνολο διανυκτερεύσεων	2357												
<p>Σχολιασμός</p>	<p>Οι τιμές του 2020 που ήταν διαθέσιμες (για τον αριθμό επισκεπτών του νερόμυλου) δεν θεωρούνται ενδεικτικές καθώς λόγω των μέτρων περιορισμού της διασποράς της πανδημίας (COVID-19), δεν επιτρέπονταν οι διαδημοτικές μετακινήσεις για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα ενώ και ο νερόμυλος παρέμεινε κλειστός για περισσότερο από 5 μήνες)</p>												

Πίνακας 3.8: Τεχνικό δελτίο για τον Δ.4.2

Όνομασία δείκτη	Αριθμός απασχολούμενων στον τουρισμό
Κατηγορία οφέλους	Ενδυνάμωση οικοτουρισμού
Κατηγορία οικοσυστημικών υπηρεσιών	Οικοτουρισμός και αναψυχή
Ωφελούμενοι	Κάτοικοι περιοχής
Ορισμός/αιτιολόγηση	Αριθμός κατοίκων της περιοχής που απασχολούνται σε τουριστικές επιχειρήσεις. Με τον δείκτη αυτόν μπορεί να μετρηθεί έμμεσα η συμβολή του προγράμματος LIFE στο συγκεκριμένο κλάδο απασχόλησης
Μονάδα μέτρησης	Αριθμός απασχολούμενων
Συχνότητα μέτρησης	Δέκα έτη
Περιοχή αναφοράς	Δήμος Πρεσπών
Δεδομένα/πηγές	ΕΛ.ΣΤΑΤ, Πρωτογενής έρευνα στην περιοχή μελέτης (στους ξενοδόχους της περιοχής)

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2018	<p>Αποτελέσματα από πρωτογενή έρευνα που πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 2018 σε 16 καταλύματα της περιοχής με συνολικό δυναμικό περίπου 290 κλίνες (περίπου στο 70% του συνολικού δυναμικού της περιοχής):</p> <table border="1" data-bbox="622 369 1292 481"> <tr> <td>Σύνολο εργαζομένων στα καταλύματα</td> <td>40</td> </tr> <tr> <td>Εκ των οποίων οικογενειακή απασχόληση</td> <td>33 (82.5%)</td> </tr> <tr> <td>Μέσος όρος εργαζόμενων ανά μονάδα</td> <td>2,5</td> </tr> </table>	Σύνολο εργαζομένων στα καταλύματα	40	Εκ των οποίων οικογενειακή απασχόληση	33 (82.5%)	Μέσος όρος εργαζόμενων ανά μονάδα	2,5
Σύνολο εργαζομένων στα καταλύματα	40						
Εκ των οποίων οικογενειακή απασχόληση	33 (82.5%)						
Μέσος όρος εργαζόμενων ανά μονάδα	2,5						
Σχολιασμός	<p>Η συχνότητα μέτρησης του δείκτη μέσω της ΕΛΣΤΑΤ δεν επιτρέπει την εκτίμηση δεύτερης τιμής εντός της χρονικής διάρκειας του έργου. Οπότε η επίδραση του έργου στην ενδυνάμωση της απασχόλησης στον οικοτουρισμό προτείνεται να πραγματοποιηθεί στο μέλλον. Εξετάστηκε το ενδεχόμενο μιας πρωτογενούς έρευνας στο τέλος του έργου, αλλά οι συνθήκες της πανδημίας (με την αναστολή λειτουργίας των καταλυμάτων) δεν το επέτρεψαν.</p>						

Πίνακας Α.9: Τεχνικό δελτίο για τον Δ.4.3

Όνομασία δείκτη	Βαθμός ικανοποίησης των τουριστών από οικοτουριστικές δραστηριότητες
Κατηγορία οφέλους	Ενδυνάμωση οικοτουρισμού
Κατηγορία οικοσυστημικών υπηρεσιών	Οικοτουρισμός και αναψυχή
Ωφελούμενοι	Τουρίστες (άμεσα), τουριστικές επιχειρήσεις (έμμεσα)
Ορισμός/αιτιολόγηση	Ποιοτική αξιολόγηση της ικανοποίησης των τουριστών από συγκεκριμένες δραστηριότητες αναψυχής οι οποίες συνδέονται έμμεσα με τις δράσεις του προγράμματος (π.χ. ορνιθοπαράτηρηση). Αυξημένος βαθμός ικανοποίησης σημαίνει όφελος για τον επισκέπτη αλλά και για την τοπική οικονομία εξαιτίας της δυνητικής μελλοντικής αύξησης της τουριστικής ζήτησης (από τη συχνότερη επίσκεψη των ίδιων επισκεπτών και από τη δυνατότητα θετικής επίδρασης σε άλλους πιθανούς επισκέπτες).
Μονάδα μέτρησης	Ποιοτική μέτρηση της ικανοποίησης των τουριστών/επισκεπτών σε μια κλίμακα τύπου Likert
Συχνότητα μέτρησης	Μια φορά το 2018 (έτος βάσης) και μια φορά το 2021 (μεσοπρόθεσμο όφελος)
Περιοχή αναφοράς	Δήμος Πρεσπών
Δεδομένα/πηγές	Δεδομένα από έρευνα ερωτηματολογίου που θα πραγματοποιηθεί δύο φορές στη διάρκεια του προγράμματος (2018, 2021) και θα απευθύνεται στους επισκέπτες της περιοχής μελέτης.
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2018	<p>Αποτελέσματα έρευνας τουριστών/επισκεπτών που πραγματοποιήθηκε την περίοδο Απριλίου-Μαΐου του 2018 και στην οποία συμμετείχαν 74 τουρίστες/επισκέπτες:</p> <p><u>Οι κυριότερες οικοτουριστικές δραστηριότητες</u> στις οποίες συμμετείχαν ή θα επιθυμούσαν να συμμετάσχουν στη διάρκεια της</p>

	<p>παραμονής τους στην περιοχή των Πρεσπών οι τουρίστες/επισκέπτες είναι οι εξής:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Πεζοπορία :74,32% 2. Βαρκάδα: 66,22% 3. Ορνιθοπαρατήρηση: 39,19% 4. Διαδρομές 4x4: 13.51% <p>Σε μια κλίμακα τύπου Likert από 1 έως 5 όπου 1=καθόλου ικανοποιημένος και 5=πάρα πολύ ικανοποιημένος, προέκυψαν οι παρακάτω εκτιμήσεις <u>της ικανοποίησης των τουριστών/επισκεπτών για τις 3 κυριότερες οικοτουριστικές δραστηριότητες:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Πεζοπορία: 3,86 2. Βαρκάδα: 4,32 3. Ορνιθοπαρατήρηση: 4,03 <p>Συνεπώς τόσο η δραστηριότητα που συνδέεται άμεσα με το πρόγραμμα (ορνιθοπαρατήρηση) όσο και οι δραστηριότητες που συνδέονται έμμεσα με αυτό φαίνεται ότι λαμβάνουν αρκετά ικανοποιητικές τιμές με περαιτέρω ωστόσο περιθώρια βελτίωσής τους.</p>
Σχολιασμός	<p>Λόγω των περιορισμών στις μετακινήσεις που επέφερε η πανδημία του COVID-19 δεν κατέστη δυνατό να γίνει έρευνα ερωτηματολογίου το 2021 καθώς για όλη την περίοδο Ιανουαρίου-Μαΐου δεν υπήρχε η δυνατότητα επίσκεψης στην περιοχή από κατοίκους εκτός του Δήμου. Συνεπώς, αντίστοιχη έρευνα μπορεί να γίνει στο μέλλον για να καταγράψει και τις μακροπρόθεσμες ωφέλειες του έργου.</p>

Πίνακας Α.10: Τεχνικό δελτίο για τον Δ.4.4

Ονομασία δείκτη	Συχνότητα και μέση διάρκεια επίσκεψης στην περιοχή
Κατηγορία οφέλους	Ενδυνάμωση οικοτουρισμού
Κατηγορία οικοσυστημικών υπηρεσιών	Οικοτουρισμός και αναψυχή
Ωφελούμενοι	Τουρίστες (άμεσα), τουριστικές επιχειρήσεις (έμμεσα)
Ορισμός/αιτιολόγηση	Μέση συχνότητα και μέση διάρκεια επίσκεψης των τουριστών/επισκεπτών της περιοχής μελέτης. Δυνατότητα (στατιστικής) συσχέτισης των δύο αυτών δεδομένων με τις επιμέρους δραστηριότητες αναψυχής (π.χ. ορνιθοπαρατήρηση).
Μονάδα μέτρησης	Αριθμός επισκέψεων και μέση χρονική διάρκεια αυτών (αριθμός ημερών)
Συχνότητα μέτρησης	Μια φορά το 2018 (έτος βάσης) και μια φορά το 2021 (μεσοπρόθεσμο όφελος)
Περιοχή αναφοράς	Δήμος Πρεσπών
Δεδομένα/πηγές	ΕΛ.ΣΤΑΤ, Δεδομένα από έρευνα ερωτηματολογίου που θα πραγματοποιηθεί δύο φορές στη διάρκεια του προγράμματος (2018, 2021) και θα απευθύνεται στους επισκέπτες της περιοχής μελέτης.
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2018	Από τα αποτελέσματα της ΕΛΣΤΑΤ (Δ.4.1) φαίνεται ότι ο μέσος ημεδαπός τουρίστας την περίοδο 2016-17, διέμεινε στην περιοχή 1,9 ημέρες ενώ ο μέσος αλλοδαπός τουρίστας λίγο περισσότερο: 2.4 ημέρες.

	<p>Από τα αποτελέσματα της έρευνας τουριστών/επισκεπτών που περιγράφηκε στον Δ.4.3 προκύπτουν τα εξής αποτελέσματα:</p> <p><u>Μέση χρονική διάρκεια διανυκτερεύσεων</u>: 2,14 (αρκετά κοντά στις τιμές που υπολογίστηκαν με βάση τα δεδομένα της ΕΛΣΤΑΤ)</p> <p><u>Ποσοστό τουριστών που έχουν επισκεφτεί την Πρέσπα περισσότερες από μία φορές το τελευταίο έτος</u>: 41%</p> <p><u>Μέσος αριθμός επισκέψεων ανά έτος του συνόλου των τουριστών</u>: 1,75</p>
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2021	Από τα αποτελέσματα της ΕΛΣΤΑΤ (Δ.4.1) φαίνεται ότι ο μέσος ημεδαπός τουρίστας την περίοδο 2018-19 , διέμενε στην περιοχή 2 ημέρες ενώ ο μέσος αλλοδαπός τουρίστας λίγο περισσότερο: 2.5 ημέρες .
Σχολιασμός	Και για τον δείκτη αυτόν ισχύουν οι περιορισμοί που προαναφέρθηκαν στον περισσότερους δείκτες που αφορούν τα οφέλη στον τουρισμό

Πίνακας Α.11: Τεχνικό δελτίο για τον Δ.4.5

Όνομασία δείκτη	Ποσοστό επισκεπτών με κύριο/αποκλειστικό σκοπό επίσκεψης την ορνιθοπαράτηρηση
Κατηγορία οφέλους	Ενδυνάμωση οικοτουρισμού
Κατηγορία οικοσυστημικών υπηρεσιών	Οικοτουρισμός και αναψυχή
Ωφελούμενοι	Τουρίστες (άμεσα), τουριστικές επιχειρήσεις (έμμεσα)
Ορισμός/αιτιολόγηση	Από το σύνολο των επισκεπτών της περιοχής θα εντοπιστούν όσοι έχουν ως κύριο ή αποκλειστικό σκοπό της επίσκεψής τους στην περιοχή μελέτης την δραστηριότητα της ορνιθοπαράτηρησης. Με τον τρόπο αυτό θα μελετηθεί η συμβολή του προγράμματος στην αύξηση του θεματικού αυτού τουρισμού που σχετίζεται άμεσα με τους περιβαλλοντικούς στόχους του προγράμματος. Πιθανή αλληλεπίδραση του δείκτη αυτού και με τον Δ.4.4.
Μονάδα μέτρησης	Ποσοστό τουριστών
Συχνότητα μέτρησης	Μια φορά το 2018 (έτος βάσης) και μια φορά το 2021 (μεσοπρόθεσμο όφελος).
Περιοχή αναφοράς	Δήμος Πρεσπών
Δεδομένα/πηγές	Αντίστοιχα με τον Δ.4.3
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2018	<p>Από τα αποτελέσματα της έρευνας τουριστών/επισκεπτών που περιγράφηκε στον Δ.4.3 προκύπτουν τα εξής αποτελέσματα:</p> <p><u>Ποσοστό τουριστών με κύριο ή αποκλειστικό σκοπό της επίσκεψης την ορνιθοπαράτηρηση</u>: 1.5%</p> <p><u>Ποσοστό τουριστών για τους οποίους η ορνιθοπαράτηρηση αποτέλεσε μεν έναν από τους σκοπούς της επίσκεψης αλλά όχι τον κύριο ή αποκλειστικό</u>: 58,1%</p>

	<p>Παρατηρείται επομένως ότι αν και υπάρχει ενδιαφέρον για τη δραστηριότητα αυτή δεν φαίνεται να αποτελεί κύριο σκοπό επίσκεψης (τουλάχιστον όσο αφορά τους ημεδαπούς τουρίστες). Υπάρχουν άρα αρκετά περιθώρια βελτίωσης του εν λόγω δείκτη με την περαιτέρω προώθηση του ειδικού αυτού θεματικού τουρισμού.</p>
Σχολιασμός	<p>Λόγω των περιορισμών στις μετακινήσεις που επέφερε η πανδημία του COVID-19 δεν κατέστη δυνατό να γίνει έρευνα ερωτηματολογίου το 2021 καθώς για όλη την περίοδο Ιανουαρίου-Μαΐου δεν υπήρχε η δυνατότητα επίσκεψης στην περιοχή από κατοίκους εκτός του Δήμου. Συνεπώς, αντίστοιχη έρευνα προτείνεται να γίνει στο μέλλον με σκοπό να καταγράψει τις μακροπρόθεσμες ωφέλειες του έργου.</p>

Πίνακας Α.12: Τεχνικό δελτίο για τον Δ.5.1

Όνομασία δείκτη	Αριθμός παιδιών που συμμετέχουν σε δράσεις περιβαλλοντικής εκπαίδευσης
Κατηγορία οφέλους	Ενίσχυση της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης
Κατηγορία οικοσυστημικών υπηρεσιών	Εκπαίδευση και έρευνα
Ωφελούμενοι	Ανήλικοι κάτοικοι ευρύτερης περιοχής
Ορισμός/αιτιολόγηση	Η ενίσχυση της γνώσης των παιδιών μέσω της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης αποτελεί κύριο στόχο του προγράμματος. Ένας άμεσος τρόπος μέτρησης/καταγραφής της συμβολής του προγράμματος LIFE προς αυτή την κατεύθυνση είναι η διαχρονική μεταβολή του αριθμού των παιδιών που συμμετέχουν στις διάφορες δραστηριότητες που οργανώνονται μέσω του προγράμματος LIFE στην περιοχή
Μονάδα μέτρησης	Αριθμός παιδιών που συμμετέχουν σε δράσεις περιβαλλοντικής εκπαίδευσης
Συχνότητα μέτρησης	Ετήσια
Περιοχή αναφοράς	Δήμος Πρεσπών
Δεδομένα/πηγές	Ερευνητική ομάδα του προγράμματος Life Waterbirds
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2018	<u>Αριθμός μαθητών που συμμετείχαν σε δράσεις περιβαλλοντικής εκπαίδευσης του προγράμματος</u> (ομάδα Presplorers): 10 μαθητές γυμνασίου – λυκείου <u>Αριθμός μαθητών που συμμετείχαν σε δράσεις περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στο σχολείο</u> : 33 μαθητές δημοτικού
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2019	<u>Αριθμός μαθητών που συμμετείχαν σε δράσεις περιβαλλοντικής εκπαίδευσης του προγράμματος</u> (ομάδα Presplorers): 13 μαθητές γυμνασίου – λυκείου
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2020	<u>Αριθμός μαθητών που συμμετείχαν σε δράσεις περιβαλλοντικής εκπαίδευσης του προγράμματος</u> (ομάδα Presplorers): 20 μαθητές γυμνασίου – λυκείου <u>Αριθμός μαθητών που συμμετείχαν σε δράσεις περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στο σχολείο</u> : 31 μαθητές δημοτικού και 48 μαθητές γυμνασίου-Λυκείου
Σχολιασμός	Αναλυτική παρουσίαση των δράσεων αυτών παρουσιάζεται στα παραδοτέα της δράσης E5 του έργου: https://www.prespawaterbirds.gr/paradotea-w-14795.html

Πίνακας Α13: Τεχνικό δελτίο για τον Δ.5.2

Όνομασία δείκτη	Αριθμός μαθητών και εκπαιδευτικών που συμμετείχαν σε περιβαλλοντικές ξεναγήσεις
Κατηγορία οφέλους	Ενίσχυση της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης
Κατηγορία οικοσυστημικών υπηρεσιών	Εκπαίδευση και έρευνα
Ωφελούμενοι	Μαθητές και εκπαιδευτικοί με περιοχή προέλευσης εκτός της περιοχής των Πρεσπών
Ορισμός/αιτιολόγηση	Ο δείκτης αυτός καταγράφει τους μαθητές και του εκπαιδευτικούς που επισκέπτονται την περιοχή των Πρεσπών και στο πλαίσιο της επίσκεψής τους συμμετέχουν σε ξεναγήσεις που πραγματοποιεί η Εταιρεία Προστασίας Πρεσπών. Οι ξεναγήσεις αυτές έχουν, όπως είναι αναμενόμενο, περιβαλλοντικό πυρήνα και οι επισκέπτες (μαθητές & εκπαιδευτικοί) έχουν την ευκαιρία να μάθουν για το πρόγραμμα και για τις δράσεις διαχείρισης στον υγρότοπο.
Μονάδα μέτρησης	Αριθμός μαθητών και εκπαιδευτικών
Συχνότητα μέτρησης	Ετήσια (με έτος βάσης το 2018)
Περιοχή αναφοράς	Δήμος Πρεσπών
Δεδομένα/πηγές	Ερευνητική ομάδα του προγράμματος Life Waterbirds, Εταιρεία Προστασίας Πρεσπών
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2018	Κατά το έτος βάσης (2018), 695 μαθητές και εκπαιδευτικοί παρακολούθησαν ξεναγήσεις περιβαλλοντικού περιεχομένου.
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2019	Το 2019, 932 μαθητές και εκπαιδευτικοί (από 18 σχολεία) παρακολούθησαν ξεναγήσεις περιβαλλοντικού περιεχομένου (επισκέφτηκαν και ξεναγήθηκαν στον νερόμυλο)
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2020	Το 2020, λόγω των περιορισμών που επέβαλε στις μετακινήσεις η πανδημία COVID-19, μόλις ένα σχολείο με 17 μαθητές επισκέφτηκε την περιοχή και παρακολούθησε ξεναγήσεις περιβαλλοντικού περιεχομένου
Σχολιασμός	Τα αποτελέσματα του 2020 δεν θεωρούνται ενδεικτικά για την συμβολή του έργου στην περιβαλλοντική εκπαίδευση καθώς ο μικρός αριθμός μαθητών/εκπαιδευτικών που επισκέφτηκαν την περιοχή οφείλεται σε εξωγενή αίτια.

Πίνακας Α.14: Τεχνικό δελτίο για τον Δ.6.1

Όνομασία δείκτη	Δείκτης δυνητικού οφέλους των γεωργών από την ενημέρωσή τους για τις ανάγκες προσαρμογής τους στην κλιματική αλλαγή
Κατηγορία οφέλους	Προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή
Κατηγορία οικοσυστημικών υπηρεσιών	Μετριασμός επιπτώσεων κλιματική αλλαγής
Ωφελούμενοι	Γεωργοί
Ορισμός/αιτιολόγηση	Ποιοτική εκτίμηση του δυνητικού οφέλους των γεωργών από την καλύτερη ενημέρωσή τους για τις ανάγκες προσαρμογής τους στην κλιματική αλλαγή εξαιτίας των πιθανών ζημιών που μπορεί να προκύψουν στις καλλιέργειές τους από καύσωνες, πλημμύρες κτλ.
Μονάδα μέτρησης	Ποιοτική μέτρηση της σημασίας (οφέλους) καλύτερης ενημέρωσης των γεωργών σε μια κλίμακα τύπου Likert
Συχνότητα μέτρησης	Μια φορά το 2021 (πιλοτικά).
Περιοχή αναφοράς	Δήμος Πρεσπών

Δεδομένα/πηγές	Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών Έρευνα ερωτηματολογίου που θα πραγματοποιηθεί παράλληλα με τις συνεντεύξεις που θα γίνουν στο πλαίσιο του προγράμματος με τις ομάδες εστίασης (focus groups), στις οποίες θα πρέπει να περιλαμβάνονται εκπρόσωποι των γεωργών της περιοχής.
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2018	Ο δείκτης αυτός υπολογίζεται πρώτη φορά το 2021, συνεπώς δεν υπάρχουν αποτελέσματά του για το 2018.
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ δείκτη για το έτος 2021	Μέσος βαθμός της σημασίας που αποδίδουν οι γεωργοί στην καλύτερη ενημέρωσή τους ως προς τις πιθανές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής με στόχο την προσαρμογή τους (στην κλίμακα 1-10): 4,0/10 .
Σχολιασμός	Για αναλυτικά ζητήματα που αφορούν στη σημασία που αποδίδουν οι γεωργοί στην ενημέρωσή τους σε θέματα σχετικά με την κλιματική αλλαγή μπορεί να ανατρέξει κάποιος στην ενότητα των αποτελεσμάτων της αντίστοιχης ομάδας εστίασης/focus group (κεφάλαιο 3 της παρούσας έκθεσης).

B. Οδηγός συνεντεύξεων / focus groups (2018-2019)

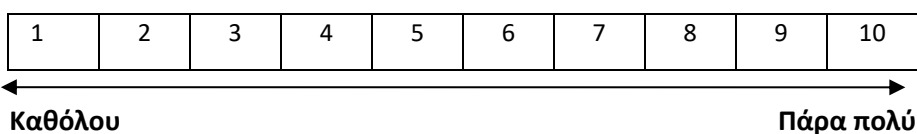
B1: Οδηγός συνέντευξης/συζήτησης με τους αλιείς της περιοχής:

Εισαγωγή

Ο λόγος της σημερινής συνάντησης είναι να γίνει μια ανοικτή συζήτηση πάνω σε θέματα που σχετίζονται με το επάγγελμά σας και με τη διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής των Πρεσπών. Ανάμεσα στους σκοπούς του έργου LIFE που συντονίζει η Εταιρεία Προστασίας Πρεσπών και βασικές λεπτομέρειες του οποίου σας παρουσιάστηκαν νωρίτερα, είναι η δημιουργία άμεσου οφέλους για την τοπική κοινωνία και οικονομία. Τα αποτελέσματα του έργου θα αξιολογηθούν σε τρία περίπου χρόνια αλλά για να γίνει αυτό, βασικό προαπαιτούμενο είναι να γίνει μια καταρχήν αξιολόγηση από σας της σημερινής κατάστασης αναφορικά με το επάγγελμά σας και το κατά πόσο αυτό θεωρείτε ότι εξαρτάται ή επηρεάζεται από το φυσικό περιβάλλον.

Ερωτήσεις:

1. Πώς βλέπετε την γενικότερη κατάσταση της αλιείας στην περιοχή των Πρεσπών;
2. Ποια είναι τα σημαντικότερα κατά την άποψή σας προβλήματα που αντιμετωπίζετε στην δουλειά σας αλλά και οι σημαντικότερες προκλήσεις/ευκαιρίες;
3. Πόσο θεωρείτε ότι επηρεάζεται η δουλειά σας από το φυσικό περιβάλλον και τις αλλαγές που πραγματοποιούνται σε αυτό;
4. Μέσω των δράσεων του έργου και συγκεκριμένα από τις νέες τεχνικές διαχείρισης των υγρών λιβαδιών (περιοχές που αναπαράγονται τα ψάρια) είναι αρκετά πιθανό να αυξηθεί στο μέλλον η παραγωγή ψαριών. Πώς θα βλέπατε μια τέτοια προοπτική για το δικό σας εισόδημα αλλά και για τον κλάδο της αλιείας συνολικά στην περιοχή;
5. Εκτιμάται ακόμα ότι θα προκύψουν παράπλευρα οφέλη σχετικά με τις συνθήκες αλιείας (π.χ. μείωση χρόνου εργασίας, καλύτερες συνθήκες πλεύσης με τις βάρκες, κτλ). Πόσο σημαντικό θεωρείτε για τις συνθήκες εργασίας σας κάτι τέτοιο αν τελικά προκύψει στο άμεσο μέλλον;
6. Σε μια κλίμακα από το 1 ως το 10 όπου 1=καθόλου και 10= πάρα πολύ, πόσο ικανοποιημένοι είστε από τις συνθήκες της δουλειάς σας.

7. Από όλη την συζήτηση, ποιο θεωρείτε ότι ήταν το σημαντικότερο σημείο στο οποίο θα πρέπει να σταθούμε και να δώσουμε μεγαλύτερη προσοχή;
8. Υπάρχουν μήπως ερωτήσεις για το συγκεκριμένο ζήτημα που θα έπρεπε να γίνουν, αλλά δεν έγιναν;

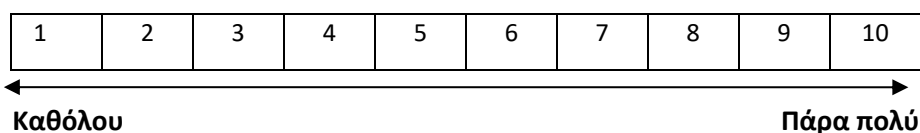
B2: Οδηγός συνέντευξης/συζήτησης με τους γεωργούς της περιοχής:

Εισαγωγή

Ο λόγος της σημερινής συνάντησης είναι να γίνει μια ανοικτή συζήτηση πάνω σε θέματα που σχετίζονται με το επάγγελμά σας και με τη διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής των Πρεσπών. Ανάμεσα στους σκοπούς του έργου LIFE που συντονίζει η Εταιρεία Προστασίας Πρεσπών και βασικές λεπτομέρειες του οποίου σας παρουσιάστηκαν νωρίτερα, είναι η δημιουργία άμεσου οφέλους για την τοπική κοινωνία και οικονομία. Τα αποτελέσματα του έργου θα αξιολογηθούν σε τρία περίπου χρόνια αλλά για να γίνει αυτό, βασικό προαπαιτούμενο είναι να γίνει μια καταρχήν αξιολόγηση από σας της σημερινής κατάστασης αναφορικά με το επάγγελμά σας και το κατά πόσο αυτό θεωρείτε ότι εξαρτάται ή επηρεάζεται από το φυσικό περιβάλλον.

Ερωτήσεις:

1. Πώς βλέπετε την γενικότερη κατάσταση της γεωργίας στην περιοχή των Πρεσπών;
2. Ποια είναι τα σημαντικότερα κατά την άποψή σας προβλήματα που αντιμετωπίζετε στην δουλειά σας αλλά και οι σημαντικότερες προκλήσεις/ευκαιρίες;
3. Πόσο θεωρείτε ότι επηρεάζεται η δουλειά σας από το φυσικό περιβάλλον και τις αλλαγές που πραγματοποιούνται σε αυτό;
4. Υπάρχει κάποια επίπτωση στις συνθήκες της δουλειάς σας από την ύπαρξη των καλαμιών στις όχθες της λίμνης;
5. Πώς κρίνετε την υφιστάμενη κατάσταση των στραγγιστικών καναλιών;
6. Μέσω των δράσεων του έργου αναμένεται η βελτίωση της στράγγισης των καναλιών και το κόψιμο των καλαμιώνων αντί για το κάψιμό τους. Πόσο σημαντικό θεωρείτε για τις συνθήκες εργασίας σας κάτι τέτοιο αν τελικά προκύψει στο άμεσο μέλλον;
7. Τα παραπροϊόντα της διαχείρισης των καλαμιώνων ενδέχεται να αξιοποιηθούν: (α) για την παροχή βιομάζας που θα χρησιμοποιηθεί για τη θέρμανση δημοτικών κτιρίων του Δήμου Πρεσπών (β) ως εδαφοβελτιωτικό για τον εμπλουτισμό των χωραφιών. Πόσο χρήσιμες θεωρείτε ότι μπορεί να είναι οι συγκεκριμένες δράσεις για την τοπική οικονομία και απασχόληση;
8. Σε μια κλίμακα από το 1 ως το 10 όπου 1=καθόλου και 10= πάρα πολύ, πόσο ικανοποιημένοι είστε από τις συνθήκες της δουλειάς σας;

9. Από όλη την συζήτηση, ποιο θεωρείτε ότι ήταν το σημαντικότερο σημείο στο οποίο θα πρέπει να σταθούμε και να δώσουμε μεγαλύτερη προσοχή;
10. Υπάρχουν μήπως ερωτήσεις για το συγκεκριμένο ζήτημα που θα έπρεπε να γίνουν, αλλά δεν έγιναν;

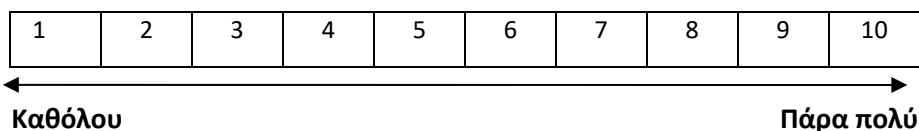
B3: Οδηγός συνέντευξης/συζήτησης με τους ξενοδόχους/ιδιοκτήτες τουριστικών καταλυμάτων

Εισαγωγή

Ο λόγος της σημερινής συνάντησης είναι να γίνει μια ανοικτή συζήτηση πάνω σε θέματα που σχετίζονται με το επάγγελμά σας και με τη διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής των Πρεσπών. Ανάμεσα στους σκοπούς του έργου LIFE που συντονίζει η Εταιρεία Προστασίας Πρεσπών και βασικές λεπτομέρειες του οποίου σας παρουσιάστηκαν νωρίτερα, είναι η δημιουργία άμεσου οφέλους για την τοπική κοινωνία και οικονομία. Τα αποτελέσματα του έργου θα αξιολογηθούν σε τρία περίπου χρόνια αλλά για να γίνει αυτό, βασικό προαπαιτούμενο είναι να γίνει μια καταρχήν αξιολόγηση από σας της σημερινής κατάστασης αναφορικά με το επάγγελμά σας και το κατά πόσο αυτό θεωρείτε ότι εξαρτάται ή επηρεάζεται από το φυσικό περιβάλλον.

Ερωτήσεις:

1. Πώς βλέπετε την γενικότερη κατάσταση του τουρισμού στην περιοχή των Πρεσπών;
2. Ποια θεωρείτε τα σημαντικότερα προβλήματα του τοπικού τουρισμού αλλά και τις σημαντικότερες προκλήσεις/ευκαιρίες; Τι πολιτικές ή μέτρα θεωρείτε ότι είναι απαραίτητα να ληφθούν ώστε να αυξηθεί ο αριθμός των τουριστών στην περιοχή;
3. Πόσο θεωρείτε ότι επηρεάζεται η επιχείρησή σας από το φυσικό περιβάλλον και τις αλλαγές που πραγματοποιούνται σε αυτό;
4. Πιστεύετε ότι η περιοχή των Πρεσπών προβάλλεται επαρκώς από τους αρμόδιους φορείς ως προς το τουριστικό της προϊόν;
5. Θεωρείτε γενικά ότι οι περιβαλλοντικές δράσεις και οι οικοτουριστικές δραστηριότητες στην περιοχή των Πρεσπών επηρεάζουν θετικά την εικόνα της περιοχής και άρα τον τουρισμό της; Πόσο σημαντικές τις θεωρείτε για την επιχείρησή σας;
6. Εσείς προσφέρετε μέσω των καταλυμάτων σας οικοτουριστικές δράσεις. Αν ναι ποιες; Είναι δράσεις που οργανώνονται από σας ή από κάποιον άλλο φορέα;
7. Σε μια κλίμακα από το 1 ως το 10 όπου 1=καθόλου και 10= πάρα πολύ, πόσο ικανοποιημένοι είστε από την πορεία της επιχείρησής σας;

8. Από όλη την συζήτηση, ποιο θεωρείτε ότι ήταν το σημαντικότερο σημείο στο οποίο θα πρέπει να σταθούμε και να δώσουμε μεγαλύτερη προσοχή;
9. Υπάρχουν μήπως ερωτήσεις για το συγκεκριμένο ζήτημα που θα έπρεπε να γίνουν, αλλά δεν έγιναν;

10. Υπάρχουν μήπως ερωτήσεις για το συγκεκριμένο ζήτημα που θα έπρεπε να γίνουν, αλλά δεν έγιναν;

Γ2: Οδηγός συνέντευξης/συζήτησης με τους γεωργούς της περιοχής:

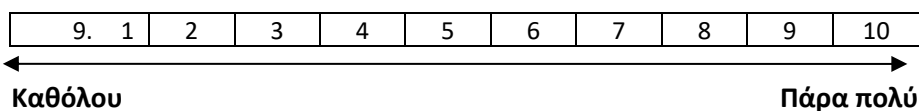

Εισαγωγή: Ο λόγος της σημερινής συνάντησής μας είναι να γίνει μια ανοικτή συζήτηση πάνω σε θέματα που σχετίζονται με το επάγγελμά σας και με τη διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής των Πρεσπών. Όπως σίγουρα θα ξέρετε, ανάμεσα στους σκοπούς του έργου LIFE Prespa WaterBirds που συντονίζει η Εταιρεία Προστασίας Πρεσπών είναι η δημιουργία άμεσου οφέλους για την τοπική κοινωνία και οικονομία. Μετά από 4 περίπου χρόνια δράσεων,

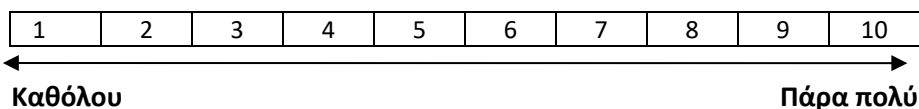
επιχειρείται η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων του έργου. Για να το πετύχουμε αυτό θα σας κάνω μερικές ερωτήσεις που αφορούν κυρίως το επάγγελμά σας και τη σχέση αυτού με το φυσικό περιβάλλον των Πρεσπών αλλά και με τις δράσεις του έργου LIFE Prespa Waterbirds. Αντίστοιχη προσπάθεια είχε γίνει και το 2018 αλλά και το 2019 με τη διαφορά ότι σήμερα έχουμε και έχετε πλέον όλοι μια καλύτερη εικόνα για το τι οφέλη δημιούργησε το έργο.

Ερωτήσεις:

1. Πώς βλέπετε την γενικότερη κατάσταση της γεωργίας στην περιοχή των Πρεσπών τα τελευταία τρία χρόνια;
2. Ποια είναι τα σημαντικότερα κατά την άποψή σας προβλήματα που αντιμετωπίζετε τα τελευταία τρία χρόνια στην δουλειά σας αλλά και οι σημαντικότερες μελλοντικές προκλήσεις;
3. Μέσω των δράσεων του έργου επιχειρείται τα τελευταία χρόνια η βελτίωση της στράγγισης των καναλιών και το κόψιμο των καλαμιώνων αντί για το κάψιμό τους. Πώς κρίνετε την υφιστάμενη κατάσταση των στραγγιστικών καναλιών; Έχει βελτιωθεί καθόλου τα τελευταία 3 χρόνια;
4. Είχατε κάποιες επιπτώσεις από τις φωτιές σε καλαμώνες τα τελευταία τρία χρόνια; Γνωρίζετε για τις αντιπυρικές ζώνες που δημιουργούνται στο πλαίσιο του προγράμματος για την μείωση του κινδύνου πυρκαγιάς; Πόσο σημαντική θεωρείτε τη δράση αυτή;
5. Τα παραπροϊόντα της διαχείρισης των καλαμιώνων μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως λίπασμα. Έχει κάποιος από σας αντίστοιχη εμπειρία με τη συμμετοχή του σε πειραματική λίπανση; Αν ναι τι εντυπώσεις είχατε από την προσθήκη φυτικού καλαμιού στην απόδοση των καλλιεργειών σας; Θα ξαναχρησιμοποιούσατε το συγκεκριμένο λίπασμα;
6. Οι υπόλοιποι, μετά την περιγραφή που έκανε ο/οι συνάδελφός/οι σας θα σας ενδιέφερε να συμμετέχετε σε μια τέτοια εφαρμογή; Γιατί;
7. Η βιομάζα των καλαμιών πέρα από τη χρήση της ως λίπασμα, μπορεί να αξιοποιηθεί εναλλακτικά ή συμπληρωματικά: (α) για τη θέρμανση δημοτικών κτιρίων του Δήμου Πρεσπών (β) ως ζωοτροφή για τους κτηνοτρόφους. Θεωρείτε τη χρήση της ως λίπασμα σημαντικότερη (ή όχι) σε σχέση με τις άλλες δύο χρήσεις.
8. Σας απασχολούν οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στο επάγγελμά σας (π.χ. ζημιές που μπορεί να προκύψουν στην παραγωγή σας στο μέλλον εξαιτίας ξηρασίας, καύσωνα ή πλημμυρών; Σε μια κλίμακα 1-10 πόσο σημαντικό θεωρείτε το να ενημερώνεστε εγκαίρως (καλύτερα) ώστε να μπορέσετε να προσαρμοστείτε σε τέτοιους μελλοντικούς κινδύνους;

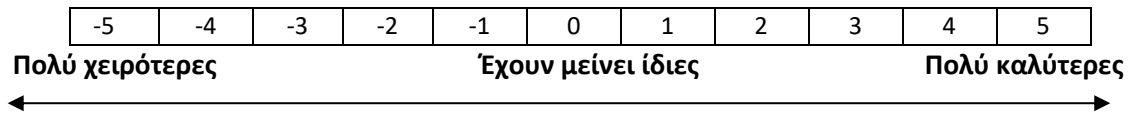

9. Σε μια κλίμακα από το 1 ως το 10 όπου 1=καθόλου και 10= πάρα πολύ, πόσο ικανοποιημένοι είστε από τις συνθήκες της δουλειάς σας.

10. Οι συνθήκες αυτές έχουν μεταβληθεί τα τελευταία 2 χρόνια;

10. Από όλη την συζήτηση, ποιο θεωρείτε ότι ήταν το σημαντικότερο σημείο στο οποίο θα πρέπει να σταθούμε και να δώσουμε μεγαλύτερη προσοχή;

11. Υπάρχουν μήπως ερωτήσεις για το συγκεκριμένο ζήτημα που θα έπρεπε να γίνουν, αλλά δεν έγιναν;

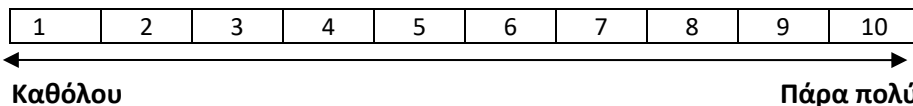
Γ3: Οδηγός συνέντευξης/συζήτησης με τους κτηνοτρόφους της περιοχής:

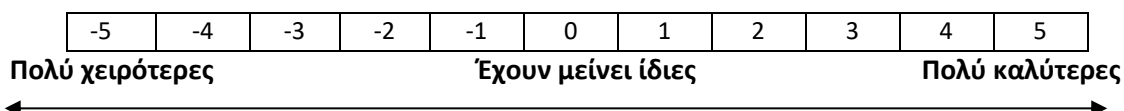
Εισαγωγή: Ο λόγος της σημερινής συνάντησής μας είναι να γίνει μια ανοικτή συζήτηση πάνω σε θέματα που σχετίζονται με το επάγγελμά σας και με τη διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής των Πρεσπών. Όπως σίγουρα θα ξέρετε, ανάμεσα στους σκοπούς του έργου LIFE Prespa WaterBirds που συντονίζει η Εταιρεία Προστασίας Πρεσπών είναι η δημιουργία άμεσου οφέλους για την τοπική κοινωνία και οικονομία. Μετά από 4 περίπου χρόνια δράσεων, επιχειρείται η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων του έργου. Για να το πετύχουμε αυτό θα σας κάνω μερικές ερωτήσεις που αφορούν κυρίως το επάγγελμά σας και τη σχέση αυτού με το φυσικό περιβάλλον των Πρεσπών αλλά και με τις δράσεις του έργου LIFE Prespa Waterbirds. Αντίστοιχη προσπάθεια είχε γίνει και το 2018 αλλά και το 2019 με τη διαφορά ότι σήμερα έχουμε και έχετε πλέον όλοι μια καλύτερη εικόνα για το τι οφέλη δημιούργησε το έργο.

Ερωτήσεις:

1. Πώς βλέπετε την γενικότερη κατάσταση της κτηνοτροφίας στην περιοχή των Πρεσπών τα τελευταία δύο χρόνια;
2. Τα τελευταία δύο χρόνια, ποια είναι τα σημαντικότερα κατά την άποψή σας προβλήματα που αντιμετωπίζετε στην δουλειά σας; Ποιες είναι οι σημαντικότερες μελλοντικές προκλήσεις;
3. Μέσω των δράσεων του έργου επιδιώκεται το κόψιμο των καλαμιώνων αντί για το κάψιμό τους και η διανομή τους σε σας για χρήση τους ως ζωοτροφή. Ποιοι από σας έχετε προμηθευτεί τέτοιες μπάλες; Με δεδομένο ότι μια (στρόγγυλη) μπάλα έχει περίπου 200 kg υλικού, πόσο θα κόστιζε αν αγοράζατε αντίστοιχες ποσότητες ζωοτροφής (ίδιας ποιότητας);
4. Ποιοι από σας συμμετέχετε στο κόψιμο των καλαμιών που πραγματοποιείται στο πλαίσιο του προγράμματος; Πόσες ώρες εκτιμάτε ότι απασχολείστε το χρόνο και σε τι κόστος εργασίας πιστεύετε ότι αντιστοιχεί η εργασία σας αυτή;
5. Υπάρχει κάποια διαφορά στην ποιότητα του υλικού ανάλογα με την εποχή που κόβεται (καλοκαίρι ή φθινόπωρο); Είναι κάποιο υλικό (ανάλογα με την περίοδο) καλύτερο ή χρησιμοποιείται για διαφορετικούς λόγους (χρήσεις);
6. Υπάρχει κάποια διαφορά στην ποιότητα του υλικού ανάλογα με την περιοχή που κόβεται;
7. Υπάρχουν κάποιοι από σας που χρησιμοποιείτε τους καλαμιώνες ως ζωοτροφή με απευθείας βόσκηση. Αν ναι χρησιμοποιείται κάποια συγκεκριμένη περιοχή και για ποιο λόγο;
8. Τα παραπροϊόντα της διαχείρισης των καλαμιώνων θα μπορούσαν εναλλακτικά να αξιοποιηθούν: (α) για την παροχή βιομάζας που θα χρησιμοποιηθεί για τη θέρμανση δημοτικών κτιρίων του Δήμου Πρεσπών (β) για λίπασμα στους γεωργούς. Θεωρείτε τη χρήση της ως ζωοτροφή σημαντικότερη (ή όχι) σε σχέση με τις άλλες δύο χρήσεις;
9. Σε μια κλίμακα από το 1 ως το 10 όπου 1=καθόλου και 10= πάρα πολύ, πόσο ικανοποιημένοι είστε από τις συνθήκες της δουλειάς σας.

10. Οι συνθήκες αυτές έχουν μεταβληθεί τα τελευταία 2 χρόνια;

11. Από όλη την συζήτηση, ποιο θεωρείτε ότι ήταν το σημαντικότερο σημείο στο οποίο θα πρέπει να σταθούμε και να δώσουμε μεγαλύτερη προσοχή;
12. Υπάρχουν μήπως ερωτήσεις για το συγκεκριμένο ζήτημα που θα έπρεπε να γίνουν, αλλά δεν έγιναν;

Δ. Αποτελέσματα FOCUS GROUPS στην Β' Φάση του έργου (2018, 2019)

Δ.1 Αποτελέσματα Focus groups 2018

Δ.1.1 Εκπρόσωποι των αλιέων

Αναφορικά με την γενικότερη κατάσταση της αλιείας στην ευρύτερη περιοχή μελέτης (μικρή και Μεγάλη Πρέσπα η γενική διαπίστωση των συμμετεχόντων ήταν ότι υπάρχουν διάφορα προβλήματα τα οποία συνδέονται τόσο με θέματα διαχείρισης (π.χ. υπεραλίευση, αυξομείωση της στάθμης της λίμνης), όσο και με θέματα αγοράς (π.χ. θεσμικό πλαίσιο, αδειοδότηση, τιμή διάθεσης). Ως σημαντικότερο από τα προβλήματα αυτά αναφέρθηκε το ζήτημα της λειτουργίας της αγοράς η οποία έχει διαμορφώσει τα τελευταία χρόνια αρκετά δυσμενείς συνθήκες στην περιοχή εξαιτίας της συνεχούς μείωσης της τιμής των αλιευμάτων. Τονίστηκε επίσης η μεγάλη εντατικοποίηση του κλάδου που έχει πραγματοποιηθεί τα τελευταία χρόνια καθώς και η ανάγκη βελτίωσης της επιχειρηματικότητας και της κάθετης οργάνωσής του (π.χ. επένδυση σε μονάδες μεταποίησης).

Ως προς το ερώτημα κατά πόσο επηρεάζεται ο κλάδος της αλιείας από το φυσικό περιβάλλον της λίμνης της Μικρής Πρέσπας (και τις μεταβολές αυτού), οι συμμετέχοντες συμφώνησαν ότι το φυσικό περιβάλλον και η διαχείριση αυτού από τον άνθρωπο αποτελεί σημαντικότερο παράγοντα που διασφαλίζει τη βιωσιμότητα του κλάδου της αλιείας. Ζητήματα διαχείρισης τα οποία τέθηκαν ως σημαντικά είναι τα εξής:

- Ο εμπλουτισμός της λίμνης με γόνο: Αναφέρθηκαν τα πλεονεκτήματα (π.χ. βελτίωση της ποσότητας ορισμένων ειδών) και τα μειονεκτήματα (π.χ. εισαγωγή ξενικών ειδών με συνέπειες στην τροφική αλυσίδα) του εμπλουτισμού της λίμνης.
- Η διαχείριση της στάθμης της Μικρής Πρέσπας μέσω του φράγματος: πρέπει να λαμβάνει υπόψη τη θερμοκρασία του νερού και να γίνεται σε περιόδους που δεν αναπαράγονται τα ψάρια.
- Διαχείριση των καλαμιών: Τονίστηκαν τα θετικά και τα αρνητικά των παλαιότερων τεχνικών διαχείρισης των καλαμιών (καύση) καθώς και τα δυνητικά οφέλη από τις δράσεις διαχείρισης του προγράμματος LIFE.

Ειδικότερα, αναφορικά με τη διαχείριση των καλαμιών και τις εκτιμώμενες από τους ίδιους μελλοντικές ωφέλειες από το πρόγραμμα LIFE:

- Αναμένουν σίγουρα αύξηση του αριθμού των ψαριών στη Μικρή Πρέσπα, ενώ σημείωσαν πως φέτος για πρώτη φορά είδαν τόσα πολλά ψάρια να γονιμοποιούνται/ρασιίζουν (και σε μεγάλο χρονικό διάστημα). Ταυτόχρονα τόνισαν ότι οι ωφέλειες λογικά θα περιοριστούν στη Μικρή Πρέσπα – καθώς δεν αναμένουν επίδραση επί του αριθμού των ψαριών στη Μεγάλη Πρέσπα.
- Αναμένουν μείωση των συγκρούσεων με τους γεωργούς ως προς το θέμα του φράγματος και του ύψους της στάθμης της λίμνης.

- Τονίζουν την ανάγκη της αστυνόμευσης και της ειδικής σήμανσης στα υγρά λιβάδια που θα δημιουργηθούν για την προστασία τους (π.χ. από τουρίστες).
- Τονίζουν ότι η πιθανή αύξηση των αλιευμάτων δεν αποτελεί από μόνη της προϋπόθεση για τη βελτίωση των εισοδημάτων τους καθώς θα πρέπει να συνοδευτεί από: (α) καλύτερες μεθόδους διοχέτευσης των αλιευμάτων στην αγορά έτσι ώστε να μην μειωθούν οι τιμές από την αύξηση της παραγωγής, (β) επέκταση σε νέες αγορές σε ξένες χώρες (π.χ. Ρωσία), (γ) επενδύσεις σε μονάδες μεταποίησης, κτλ.
- Εκτιμούν ότι με τη διαχείριση των καλαμιών θα βελτιωθούν οι συνθήκες πλεύσης και θα έχουν πιο εύκολη πρόσβαση στα ψάρια ενώ θεωρούν ότι θα αναχαιτιστεί η συνεχής τάση εντατικοποίησης της αλιείας λόγω της ενδεχόμενης αύξησης των πληθυσμών των ψαριών.
- Σημειώνουν τέλος ότι θα πρέπει να ληφθεί υπόψη και η αύξηση των πληθυσμών των μη εμπορεύσιμων (μικρών) ψαριών τα οποία μπορεί να δράσουν ανταγωνιστικά με τα εμπορεύσιμα είδη ως προς το φυσικό περιβάλλον και τα φυσικά ενδιαφέροντα.

Από τις απαντήσεις τους σε ερώτηση (κλειστού τύπου) που αφορούσε το βαθμό ικανοποίησής τους από τις συνθήκες εργασίας τους προέκυψε ένας αρκετά υψηλός βαθμός ικανοποίησης, ο οποίος συγκριτικά με τις άλλες δύο ομάδες εστίασης (γεωργοί, κτηνοτρόφοι) ήταν και ο υψηλότερος. Τέλος, ιδιαίτερο σημείο προβληματισμού, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω αποτέλεσε η δυνατότητα συνέχισης των δράσεων διαχείρισης των καλαμιών μετά την λήξη του προγράμματος.

Δ.1.2 Εκπρόσωποι των γεωργών

Οι εκπρόσωποι των γεωργών θεώρησαν ότι το σημαντικότερο ζήτημα του γεωργικού τομέα - και ειδικότερα της καλλιέργειας φασολιών που είναι το κύριο αγροτικό προϊόν της περιοχής – είναι οι ανάγκες σε εργατικό δυναμικό (σε ανθρώπινη εργασία). Συγκεκριμένα, τόνισαν ότι υπάρχουν πολύ μεγάλες ανάγκες σε εργασία και ταυτόχρονα πολύ περιορισμένος αριθμός κατοίκων της περιοχής που επιθυμούν να εργαστούν στον κλάδο αυτό. Αυτή η δυσαναλογία δημιουργεί μεγάλα προβλήματα στο αγροτικό εισόδημα αλλά και γενικότερα στην αγροτική ανάπτυξη της περιοχής.

Ιδιαίτερα σημαντικό πρόβλημα της περιοχής θεωρήθηκε και το παλαιωμένο στραγγιστικό και αρδευτικό δίκτυο. Για το αρδευτικό δίκτυο σημειώθηκε ότι πρέπει να ενταχθεί επένδυση αρκετών εκατομμυρίων ευρώ σε πρόγραμμα του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης για τη χρηματοδότηση ενός νέου έργου άρδευσης με σταγόνες, το οποίο θα ωφελήσει τόσο τη γεωργική παραγωγή, όσο και το φυσικό περιβάλλον.

Από την άλλη, τα ζητήματα που αφορούσαν στο στραγγιστικό δίκτυο συνδέθηκαν με το θέμα της διαχείρισης των καλαμιών. Ειδικότερα, τονίστηκε ο ολοένα και αυξανόμενος κίνδυνος πλημμύρας από την ύπαρξη των καλαμιών καθώς και το υψηλό κόστος διαχείρισης των στραγγιστικών δικτύων σε συνδυασμό μάλιστα με τις αυξημένες ανάγκες σε εργασία των γεωργών (για τον καθαρισμό του δικτύου που βρίσκεται σε σύνδεση/εγγύτητα με τα αγροτεμάχια τους). Για τους λόγους αυτούς οι εκπρόσωποι των γεωργών επισήμαναν την ανάγκη για συντονισμένη και καλά οργανωμένη προσπάθεια καθαρισμού των στραγγιστικών καναλιών στο σύνολο των περιοχών που δημιουργείται πρόβλημα και όχι μόνο στις περιοχές παρέμβασης του προγράμματος LIFE (με προτεραιότητα σε περιοχές με υψηλότερο κίνδυνο πλημμύρας των

χωραφιών). Για το σκοπό αυτό οι συμμετέχοντες θεώρησαν σκόπιμο να υπάρξει συντονισμός και ενημέρωση της ΕΠΠ με τον αρμόδιο ΤΟΕΒ ούτως ώστε να γίνει σωστή ενημέρωση για τις μεθόδους διαχείρισης των καλαμιών σε όλα τα στραγγιστικά, αποφεύγοντας κατά το δυνατό την ξεπερασμένη τακτική της καύσης.

Σε ερώτηση ως προς τις δυνατότητες εκμετάλλευσης των παραπροϊόντων της διαχείρισης των καλαμιώνων, οι εκπρόσωποι των γεωργών θεώρησαν ιδιαίτερα επωφελές μέτρο τη χρήση αυτών ως εδαφοβελτιωτικό για τον εμπλουτισμό των χωραφιών. Στα θετικά ενός τέτοιου μέτρου κατέγραψαν και τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας ενώ στα πιθανά προβλήματα ανέφεραν το σύστημα (δίκαιης) διανομής του λιπάσματος αυτού στους γεωργούς της περιοχής. Αντίστοιχα, θετικό έκριναν και το ενδεχόμενο χρήσης της βιομάζας των καλαμιών για την παραγωγή ενέργειας και τη θέρμανση δημοτικών εγκαταστάσεων της περιοχής. Σε ερώτηση ανακεφαλαίωσης ως προς το ζήτημα της διαχείρισης των καλαμιών τονίστηκε ότι: (α) κάθε έργο που παράγει όφελος για την τοπική κοινωνία είναι καλό και το συγκεκριμένο έργο αναμένουν ότι θα ωφελήσει και τους ίδιους αλλά και τους αλλείς, (β) το σημαντικότερο ζήτημα είναι ο καθαρισμός των στραγγιστικών ενώ βλέπουν τη διαχείριση των παραπροϊόντων των καλαμιών (είτε για την παραγωγή ενέργειας είτε ως εδαφοβελτιωτικά) ως παράπλευρο όφελος.

Από τις απαντήσεις τους σε ερώτηση (κλειστού τύπου) που αφορούσε το βαθμό ικανοποίησής τους από τις συνθήκες εργασίας τους προέκυψε ένας αρκετά χαμηλός βαθμός ικανοποίησης, ο οποίος συγκριτικά με τις άλλες δύο ομάδες εστίασης (γεωργοί, κτηνοτρόφοι) ήταν και ο χαμηλότερος. Ωστόσο αξίζει να σημειωθεί ότι η χαμηλή αυτή αξιολόγηση έγινε στη βάση κυρίως εξωγενών παραγόντων (π.χ. ανάγκες σε ξένη εργασία) και πολύ λιγότερο λαμβάνοντας υπόψη την σχέση φυσικού περιβάλλοντος – στραγγιστικών δικτύων – συνθηκών εργασίας. Τέλος, ιδιαίτερο σημείο προβληματισμού, αποτέλεσε η δυνατότητα επέκτασης των δράσεων διαχείρισης των καλαμιών τόσο χρονικά (μετά την λήξη του προγράμματος) όσο και χωρικά (σε περιοχές εκτός των περιοχών παρέμβασης του προγράμματος).

Δ.1.3 Εκπρόσωποι των ξενοδόχων (ιδιοκτητών ξενοδοχειακών καταλυμάτων)

Αναφορικά με τη γενικότερη κατάσταση του τουρισμού στην περιοχή μελέτης, η γενική αίσθηση των ξενοδόχων της περιοχής (παρά τους χαμηλούς δείκτες επισκεψιμότητας και πληρότητας των μονάδων) είναι ότι ο τουρισμός βρίσκεται σε ικανοποιητικό επίπεδο, με καλές υπηρεσίες και καλή σχέση ποιότητας/τιμής. Το σημαντικότερο ζήτημα και η μεγαλύτερη για τους συμμετέχοντες πρόκληση δεν είναι τόσο η αύξηση της τουριστικής ζήτησης αλλά η διατήρηση της «ποιότητας» του προσφερόμενου προϊόντος και κατ' επέκταση των τουριστών. Ο βασικότερος στόχος και επιδίωξή τους φαίνεται δηλαδή να είναι η προσέλκυση ανθρώπων που σέβονται τη φύση και το περιβάλλον (target-group οικοτουριστών). Οι περισσότεροι τουρίστες (όσοι δηλαδή διαμένουν στην περιοχή) έχουν αυτά τα χαρακτηριστικά αλλά σημαντικό πρόβλημα προκύπτει συχνά από τους εκδρομείς (αυθιμερόν επισκέπτες) οι οποίοι σύμφωνα με τους ξενοδόχους δημιουργούν πιέσεις στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον χωρίς τα ανάλογα οικονομικά οφέλη για την περιοχή. Τονίζεται επομένως ότι υπάρχει άμεση σχέση του τουρισμού με το φυσικό περιβάλλον καθώς ο τουρισμός που προσφέρεται στην περιοχή είναι «τουρισμός φύσης» και επηρεάζεται σε απόλυτο βαθμό από την ποιότητα του περιβάλλοντος.

Σημαντικό ζήτημα που έχει προκύψει τα τελευταία χρόνια αποτελεί η μείωση του αριθμού των ημεδαπών τουριστών και η συρρίκνωση της περιόδου μεγάλης ζήτησης από τους Έλληνες

επισκέπτες στην περίοδο των Χριστουγέννων, στις αργίες και τα Σαββατοκύριακα. Ένα άλλο θέμα, εξίσου κρίσιμο για την τουριστική ανάπτυξη της περιοχής των Πρεσπών, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες είναι αυτό της μη-αποκλειστικής ενασχόλησης των ξενοδόχων με τον τουρισμό. Όπως δηλαδή τονίστηκε κατά τη συνέντευξη αυτή, δεν υπάρχουν επαγγελματίες ξενοδόχοι στην περιοχή (ή δεν αυτοχαρακτηρίζονται ως τέτοιοι), με ότι θετικό ή αρνητικό αυτό συνεπάγεται. Στα θετικά συγκαταλέγεται η μη εξάρτηση από το τουριστικό εισόδημα ενώ στα αρνητικά το έλλειμμα επιχειρηματικότητας.

Μεγάλη πρόκληση για τη μελλοντική τουριστική ανάπτυξη της περιοχής αποτελεί το ενδεχόμενο άνοιγμα των συνόρων με τη FYROM, όπου κυριαρχεί ένας μάλλον πιο μαζικός τύπος τουρισμού με πολύ περισσότερους τουρίστες και με μεγάλη διαφοροποίηση ως προς το προφίλ τους (π.χ. μεγάλη διαφορά μεταξύ των τουριστών της Μεγάλης Πρέσπας και της Αχρίδας). Η διατήρηση του ποιοτικού τουρισμού και του οικοτουριστικού προφίλ της περιοχής σε συνδυασμό με την ανάγκη προστασίας του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος αποτελούν το σημαντικότερο μέρος αυτής της διαφαινόμενης πρόκλησης. Αξίζει να σημειωθεί ότι ιδιαίτερη σημασία απέδωσαν οι εκπρόσωποι των ξενοδόχων στον γενικότερο (χωρικό) σχεδιασμό της περιοχής και στον τρόπο που αυτός θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη του: την τουριστική ανάπτυξη, τις υποδομές προσβασιμότητας και τις μελλοντικές επενδύσεις στον τουριστικό τομέα.

Σε ερώτημα σχετικά με την προβολή της περιοχής των Πρεσπών από τους αρμόδιους φορείς η γενική εντύπωση των συμμετεχόντων είναι ότι δεν υπάρχει επαρκής προβολή της περιοχής. Συγκεκριμένα τονίστηκαν οι δυνατότητες περαιτέρω προβολής ιδιαίτερων οικοτουριστικών δραστηριοτήτων (π.χ. περιπατητικών μονοπατιών, ορνιθοπαρατήρησης) και αξιοθέατων (π.χ. νερόμυλου) της περιοχής. Στο πλαίσιο αυτό έγινε η επισήμανση ότι θα ήταν χρήσιμη μια καλύτερη συνεργασία των επαγγελματιών που ασχολούνται με τον τουρισμό και των αρμόδιων αυτοδιοικητικών (π.χ. Δήμου) και περιβαλλοντικών (π.χ. Φορέας Διαχείρισης, ΕΠΠ) φορέων. Επίσης η ενδυνάμωση της επιχειρηματικότητας στην περιοχή θεωρήθηκε από τους ξενοδόχους ως καθοριστικός παράγοντας για την περαιτέρω ανάπτυξη οικοτουριστικών δραστηριοτήτων (π.χ. ποδηλασία, ορειβασία, ιππασία), οι οποίες θα μπορούσαν να αποτελέσουν από μόνες τους παράγοντα/μέσο προβολής της περιοχής τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό.

Αναφορικά με το αν οι περιβαλλοντικές δράσεις και οι δράσεις προβολής του φυσικού περιβάλλοντος επηρεάζουν την εικόνα της περιοχής και κατ'επέκταση τα έσοδα των επιχειρήσεών τους η απάντησή τους ήταν ότι: «κάθε φιλική προς το περιβάλλον δράση επηρεάζει (θετικά) άμεσα ή έμμεσα το τουριστικό προϊόν της περιοχής και άρα είναι ωφέλιμη για τον τοπικό τουρισμό και την επιχείρησή τους». Ειδικότερα οι δράσεις του προγράμματος LIFE εφόσον αναμένεται να ωφελήσουν την ορνιθοπανίδα, η οποία αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους τουριστικούς πόρους/δραστηριότητες της περιοχής (birdwatching), κρίνονται εκ προοιμίου ως ιδιαίτερα σημαντικές για τον οικοτουρισμό.

Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης αναφέρθηκαν ακόμα: (α) ορισμένα παραδείγματα αντίστοιχων δράσεων που έγιναν στην περιοχή και οι οποίες σύμφωνα με τους εκπροσώπους των ξενοδόχων βελτίωσαν την τουριστική εικόνα των Πρεσπών (π.χ. δημιουργία χάρτη μονοπατιών) καθώς και (β) ορισμένες δυνατότητες για περαιτέρω δράσεις (π.χ. σήμανση μονοπατιών). Αξίζει τέλος να σημειωθεί ότι, όπως διαπιστώθηκε από σχετικό ερώτημα, οι συμμετέχοντες δεν είχαν γνώση περί των νέων ενημερωτικών πινακίδων (και των διαδραστικών δυνατοτήτων αυτών) που

τοποθετήθηκαν στην περιοχή στο πλαίσιο του προγράμματος LIFE. Κατόπιν ενημέρωσής τους το θεώρησαν ως ιδιαίτερα θετική παρέμβαση.

Δ.1.4 Γενικά συμπεράσματα

Όπως φάνηκε από την ανάλυση που προηγήθηκε για τις επιμέρους ομάδες εστίασης, ένα γενικό συμπέρασμα που αφορά όλες τις ομάδες ήταν το πολύ μεγάλο ενδιαφέρον των συμμετεχόντων για τα υπο-εξέταση θέματα/ερωτήματα καθώς και η ιδιαίτερη γνώση των περισσότερων για ζητήματα διαχείρισης του φυσικού περιβάλλοντος, για ζητήματα αλληλεπίδρασης του φυσικού περιβάλλοντος και του κλάδου απασχόλησής τους αλλά και για ζητήματα που αφορούν την ευρύτερη σχέση μεταξύ φυσικού περιβάλλοντος και τοπικής ανάπτυξης.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ως γενικό συμπέρασμα ότι όλες οι ομάδες εστίασης θεωρούν (εκ προοιμίου) ως θετικές τις δράσεις του προγράμματος LIFE τόσο για το επάγγελμά τους όσο και για την ίδια την τοπική κοινωνία. Οι αλιείς συνδέουν τις πιθανές ωφέλειες άμεσα τόσο με το εισόδημά τους όσο και με τις συνθήκες εργασίας τους, οι γεωργοί θεωρούν κυρίως ότι θα ωφεληθούν έμμεσα ως προς το εισόδημά τους (μείωση κινδύνων πλημμυρών, μείωση κόστους λίπανσης) και άμεσα ως προς τις συνθήκες εργασίας τους ενώ τέλος οι ξενοδόχοι αναμένουν σημαντικές έμμεσες επιδράσεις στην τουριστική ζήτηση (και άρα και στις προοπτικές ανάπτυξης του κλάδου τους) μέσω της βελτίωσης των οικοσυστημικών υπηρεσιών της περιοχής. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι επειδή πρόκειται για διαφορετικές κατηγορίες δυνητικού οφέλους δεν τίθεται ζήτημα σύγκρισης μεταξύ των τριών κλάδων ως προς τα αναμενόμενα αποτελέσματα του προγράμματος.

Τέλος, αναφορικά με τα γενικά συμπεράσματα θα πρέπει να τονιστούν δύο ακόμα κοινά σημεία όλων των ομάδων εστίασης: (α) το μεγάλο ενδιαφέρον για τη διατήρηση των διαχειριστικών δράσεων του προγράμματος και μετά το τέλος της χρηματοδότησης του έργου και (β) η έκκληση για συντονισμένες μελλοντικές περιβαλλοντικές δράσεις με σαφές ανθρωποκεντρικό προσανατολισμό (με αυξημένα δηλαδή κοινωνικο-οικονομικά οφέλη).

Δ.2 Αποτελέσματα Focus groups 2019

Δ.2.1 Εκπρόσωποι των κτηνοτρόφων

Οι εκπρόσωποι των κτηνοτρόφων τόνισαν ως το σημαντικότερο ζήτημα του κτηνοτροφικού τομέα τη μείωση των τιμών των κτηνοτροφικών προϊόντων (πτώση της τιμής του γάλατος, πτώση της τιμής του αρνιού, κτλ.). Ως συνέπεια της μείωσης αυτής της τιμής, οι κτηνοτρόφοι της περιοχής αντιμετωπίζουν σημαντικά οικονομικά προβλήματα που οφείλονται όμως και σε μια σειρά άλλων ζητημάτων/προβλημάτων του κλάδου όπως: (σ) στην αύξηση του κόστους της μισθωμένης (ξένης) εργασίας, (β) στην αύξηση των ασφαλιστικών εισφορών και της φορολογίας (χωρίς σημαντικές διαφοροποιήσεις σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές), (γ) στην αποσύνδεση των επιδοτήσεων από την παραγωγή, (δ) στις υπερβολικές εισαγωγές ξένων προϊόντων, (ε) στη λειτουργία μονοψωνίου στην περιοχή ως προς την αγορά γάλακτος (δυνατότητα ελέγχου των τιμών από τον αγοραστή και άρα μείωση της τιμής παραγωγού). Ένα άλλο πρόβλημα που αναφέρθηκε είναι η δυνατότητα αδειοδότησης στάβλων εντός των περιοχών του δικτύου Natura 2000.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ένα θέμα που απασχολεί τους κτηνοτρόφους της περιοχής είναι η ιδιαίτερα φθίνουσα πορεία του αριθμού των εκτρεφόμενων ζώων και του αριθμού των απασχολούμενων στην κτηνοτροφία (στο σύνολο της περιοχής των Πρεσπών). Αναφορικά λοιπόν με το μέλλον της κτηνοτροφίας στην περιοχή οι εκπρόσωποι των κτηνοτρόφων ήταν πολλοί απαισιόδοχοι τονίζοντας με έμφαση ότι υπάρχει κίνδυνος να εγκαταλειφθεί πλήρως ο συγκεκριμένος κλάδος καθώς δεν διαφαίνεται ενδιαφέρον ενασχόλησης από την επόμενη γενιά.

Ως προς το ερώτημα κατά πόσο επηρεάζεται ο κλάδος της κτηνοτροφίας από το φυσικό περιβάλλον της λίμνης της Μικρής Πρέσπας (και τις μεταβολές αυτού), οι συμμετέχοντες συμφώνησαν ότι το φυσικό περιβάλλον και η διαχείριση αυτού αποτελεί σημαντικότερο παράγοντα που διασφαλίζει τη βιωσιμότητα του κλάδου της κτηνοτροφίας αλλά ταυτόχρονα και ότι η κτηνοτροφία μέσω της διαχείρισης που επιτελεί στο φυσικό περιβάλλον παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην οικολογία της περιοχής, στη διαχείριση των φυσικών κινδύνων (π.χ. πυρκαγιές) αλλά και κατά προέκταση στην παραγωγικότητα άλλων τομέων, όπως για παράδειγμα της αλιείας. Η μείωση του αριθμού των εκτρεφόμενων ζώων έχει επιφέρει, σύμφωνα πάντα με τους συμμετέχοντες, υπερβολική και ανεξέλεγκτη αύξηση της φυσικής βλάστησης, η οποία συνδέεται με σημαντικά προβλήματα (αύξηση κινδύνων πυρκαγιάς, εξαφάνιση φυσικών μονοπατιών, κτλ.).

Σε ερώτηση ως προς το τι σημαίνει για τη δουλειά τους η ύπαρξη των καλάμιών στις όχθες της λίμνης και κατά πόσο χρησιμοποιούν τις περιοχές αυτές για βόσκηση η απάντηση ήταν ότι παλαιότερα οι κτηνοτρόφοι κατέβαζαν τα ζώα στη λίμνη για να βοσκήσουν και ταυτόχρονα τα ζώα έκαναν φυσική διαχείριση της λίμνης. Σήμερα αυτό γίνεται μόνο σημειακά σε συγκεκριμένη περιοχή της Μικρής Πρέσπας ενώ σε όλες τις υπόλοιπες εκτάσεις οι συνθήκες δεν είναι πλέον ευνοϊκές καθώς θεωρείται ιδιαίτερα επικίνδυνο το να κρατήσουν τα ζώα τους στους καλάμινες.

Αναφορικά με το ζήτημα της χρήσης των παραπροϊόντων της διαχείρισης των καλάμιών ως ζωοτροφής (μέσω υλικού που διέθετε δωρεάν η ΕΠΠ κατά το τρέχον έτος) οι απόψεις των κτηνοτρόφων δίστανται. Καταρχήν ο εκπρόσωπος των κτηνοτρόφων που εκτρέφει αιγοπρόβατα τόνισε ότι τα καλάμια από τη διαχείριση της ΕΠΠ (μέσω του προγράμματος LIFE Prespa Waterbirds) δεν έχουν κανένα πρακτικό όφελος γιατί είναι πολύ μεγάλα για τις διατροφικές ανάγκες των αιγοπροβάτων. Οι ίδιοι χρησιμοποιούν καλάμια τα οποία όμως τα κόβουν πολύ μικρά. Όσον αφορά τους δύο κτηνοτρόφους που εκτρέφουν βοοειδή, η χρησιμότητα των παραπροϊόντων της διαχείρισης φαίνεται να ποικίλει ανάλογα με το υφιστάμενο κόστος των ζωοτροφών που χρησιμοποιούνται και από την οικονομική δυνατότητα των κτηνοτρόφων να παρέχουν καλύτερης ποιότητας ζωοτροφή. Με άλλα λόγια κτηνοτρόφος που είχε δυνατότητα μέσω δικών του εκτάσεων να παρέχει ζωοτροφές δεν έκρινε ιδιαίτερα χρήσιμη την αξιοποίηση των καλάμιών της ΕΠΠ (τα ζώα του δεν κατανάλωσαν καν την συγκεκριμένη τροφή παρόλο που τους προσφέρθηκε). Από την άλλη, κτηνοτρόφος που αγοράζει το σύνολο των ζωοτροφών του, παρόλο που αναγνώρισε ότι η ποιότητα της δωρεάν προσφερόμενης ζωοτροφής δεν ήταν η βέλτιστη δυνατή, ισχυρίστηκε ότι αποκόμισε σημαντικά οικονομικά οφέλη από αυτή (περίπου 300-400€)²⁶. Ωστόσο κοινή πεποίθηση όλων των κτηνοτρόφων ήταν ότι σταδιακά και με την επανάληψη τη δράσης αυτής (κόψιμο καλάμιών) σε τακτικά χρονικά διαστήματα και με ορθά

²⁶ Αντίστοιχες αναφορές για αξιοποίηση των παραπροϊόντων έχουν γίνει κατά καιρούς και από άλλους κτηνοτρόφους της περιοχής. Ωστόσο στο παρόν κείμενο και βάση της επιλεγμένης μεθοδολογίας (focus groups) παρουσιάζονται οι απόψεις μόνο των συμμετεχόντων.

επιλεγμένες περιόδους κοπής των καλαμιών, αναμένεται να βελτιωθεί η ποιότητα της παρεχόμενης ζωοτροφής και άρα η χρησιμότητα των εν λόγω παραπροϊόντων μέσα στα επόμενα 2-3 χρόνια.

Από τις απαντήσεις τους σε ερώτηση (κλειστού τύπου) που αφορούσε το βαθμό ικανοποίησής τους από τις συνθήκες εργασίας τους προέκυψε ένας εξαιρετικά χαμηλός βαθμός ικανοποίησης, ο οποίος ήταν πολύ χαμηλότερος από όλες τις προηγούμενες ομάδες εστίασης (γεωργοί, κτηνοτρόφοι, ξενοδόχοι). Ωστόσο (όπως είχε συμβεί αντίστοιχα και με την ομάδα εστίασης των γεωργών) η αξιολόγηση αυτή έγινε στη βάση κυρίως εξωγενών παραγόντων (π.χ. τιμές προϊόντων, κόστος ξένης εργασίας) και πολύ λιγότερο λαμβάνοντας υπόψη τη σχέση φυσικού περιβάλλοντος - συνθηκών εργασίας (π.χ. λόγω της αύξησης/μείωσης των διαθέσιμων εκτάσεων για βόσκηση στην περιοχή μελέτης).

Δ.2.2 Εκπρόσωπος των αλιέων

Καθώς στο focus group των ψαράδων που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2018 υπήρξε ένα μεικτό δείγμα ψαράδων που δραστηριοποιούνταν και στις δύο λίμνες (Μικρή και Μεγάλη Πρέσπα) κρίθηκε σκόπιμο να πραγματοποιηθεί μια συμπληρωματική συνέντευξη με εκπρόσωπο ψαράδων της Μικρής Πρέσπας για την επικύρωση/επιβεβαίωση ή και την πιθανή διαφοροποίηση των συμπερασμάτων που προέκυψαν στο προηγούμενο τεχνικό κείμενο. Κατά τη συνέντευξη αυτή επιβεβαιώθηκαν τα δύο σημαντικά προβλήματα που είχαν τονιστεί και στο προηγούμενο focus group: (α) προβλήματα σε θέματα διαχείρισης (υπεραλίευση) και σε θέματα αγοράς (τιμή διάθεσης, θεσμικό πλαίσιο). Επίσης έγινε και πάλι αναφορά στη πολύ μεγάλη συμβολή που έχει το φυσικό περιβάλλον (της Μικρής Πρέσπας) και η διαχείριση που πραγματοποιείται σε αυτό, στη βιωσιμότητα του κλάδου της αλιείας. Στο πλαίσιο αυτό επισημάνθηκαν και πάλι οι ωφέλειες από τις δράσεις διαχείρισης του προγράμματος LIFE: (α) στη δυνητική αύξηση του αριθμού των ψαριών (μέσω της βελτίωσης των συνθηκών στα υγρά λιβάδια, και άρα της διασφάλισης καλύτερων συνθηκών για την αναπαραγωγή των ψαριών)²⁷ (β) στις συνθήκες πλεύσης και στην πιο εύκολη πρόσβαση στα ψάρια. Επιβεβαιώθηκαν επίσης οι ανησυχίες για την αύξηση του πληθυσμού των μη εμπορεύσιμων ψαριών που δρουν ανταγωνιστικά με τα εμπορεύσιμα είδη ως προς το φυσικό περιβάλλον και τα φυσικά ενδιαιτήματα.

Ωστόσο, μια διαφορά σε σχέση με το προηγούμενο focus group ήταν το ότι ως σημαντικότερο πρόβλημα τονίστηκε αυτή τη φορά η μεγάλη και διαχρονική πλέον μείωση των αλιευμάτων. Η μείωση αυτή φαίνεται να είναι ένα πολυδιάστατο πρόβλημα που έχει ως βασικό σημείο αναφοράς τη μείωση του αναπαραγωγικού πληθυσμού του γριβαδιού (ψάρια ως 3 κιλά) που είναι ταυτόχρονα και το πιο επιθυμητό μέγεθος αλίευσης (και διάθεσης). Το φαινόμενο αυτό αποδίδεται στο ότι ο γόνος δεν «έπιασε» κάποιες χρονιές και αυτό μπορεί να οφείλεται σε διάφορους λόγους: (α) στη μη (ορθή) διαχείριση του καλαμιώνα τα προηγούμενα χρόνια, (β) σε κακές καιρικές συνθήκες που μπορεί να προκύψουν μια χρονιά (όπως έγινε για παράδειγμα φέτος), (γ) στην ηλικιακή πλέον σύνθεση του αποθέματος του γριβαδιού στη Μικρή Πρέσπα.

Κατά συνέπεια η διαχείριση του καλαμιώνα (μέσω του προγράμματος LIFE Prespa Waterbirds) προσφέρει αδιαμφισβήτητα οφέλη στον κλάδο της αλιείας καθώς βελτιώνει σημαντικά τις συνθήκες της αλιείας και κυρίως καθώς δημιουργεί καλύτερες προοπτικές για τη μελλοντική

²⁷ Μέσω της δράσης αυτής αναμένεται και μια αναχαίτιση της τάσης εντατικοποίησης της αλιείας.

αύξηση των αλιευμάτων. Ωστόσο τονίζεται ότι από μόνη της η δράση αυτή δεν μπορεί να αποφέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα καθώς θεωρείται σχεδόν αναγκαίος ο εμπλουτισμός της λίμνης σε γόνιο. Ο εμπλουτισμός αυτός πρέπει να γίνει μελετημένα και σύντομα γιατί διαφορετικά ελλοχεύει ο κίνδυνος καταστροφής της αλιείας (λόγω της περαιτέρω μείωσης των αλιευμάτων) καθώς και ο κίνδυνος παράνομου εμπλουτισμού από «απελπισμένους» ψαράδες με αρνητικές επιπτώσεις στο οικοσύστημα και πιθανά και στην αλιεία.

Ε. Φωτογραφίες από τις συνεντεύξεις με τις ομάδες εστίασης κατά τη φάση ολοκλήρωσης του έργου (Ιούνιος 2021)

Εικόνα Γ1. Ομάδα εστίασης γεωργών

Εικόνα Γ2. Ομάδα εστίασης αλιέων

Εικόνα Γ3. Ομάδα εστίασης κτηνοτρόφων

SUMMARY

The final socio-economic impact assessment report (action D3) of the LIFE Prespa Waterbirds program (LIFE 15 NAT / GR / 00936) focuses on the evaluation of the three-year period actions (May 2018 and May 2021) to the local community. The analysis is initially based on the final revised system of indicators of the program, which integrates all possible categories of socio-economic benefits, according to the latest (July 2019) Technical Report of Action D3 (2nd revision of the system of socio-economic indicators). In this context, all the necessary data are recorded/collected (see Section 2 of this report) in order to estimate the selected indicators for the completion/final period of this project (i.e. for the period when the socio-economic benefits of the LIFE Prespa Waterbirds program have been realized/identified by the local community). These results are then compared with those of the previous evaluation period (baseline period) in order (a) to compare and interpret the different indicator values during the project and thus (b) to draw conclusions about the contribution of the current project to the creation of benefits for the local community. The technical data sheets of all indicators (quantitative and qualitative) are presented in the Annex A of this report.

Next, the Section 3 of this final report, presents and discusses the implementation/results of the focus groups' method for the selected professional/stakeholder groups (stockbreeders, fishermen, farmers). It should be noted that the group of hotel-owners was not included in this analysis as due to the COVID-19 pandemic and the general travel restrictions imposed for a very long time (from March 2020 to May 2021) it was impossible to evaluate the project's results in relation to the local tourism and the number of visitors to the Prespa area (during this project).

The answers of stakeholders are presented in detail and are used to reveal interesting points about the final (completion) period of the project, as well as to evaluate the corresponding "qualitative" indicators. By comparing the results of this process at the beginning and the end of this project, several conclusions are drawn concerning: (a) the contribution/benefits of the project to the different professional groups, but also regarding (b) how the different stakeholder groups perceive the benefits of this project in terms of social welfare and local economic development.

The interview guides of the focus groups for Phase B (baseline period) and Phase C (completion period) of the project are presented in detail in Annex B and Annex C respectively, while Annex D contains the results of the previous focus groups (2018, 2019) in order to enable a direct comparison between the different periods. The final conclusions regarding the socio-economic benefits of the LIFE Prespa Waterbirds project are summarized in Section 4, which highlights the very significant contribution of the project to the local community despite the impact of several negative externalities over the last three years (Covid-19 pandemic, reduced rainfall and lower lake level). In fact, this (socio-economic) contribution (i.e. these benefits) not only apply during the project's implementation period but also to the following years.